

Handelingen van het
GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS
GESTICHT ONDER DE BENAMING
SOCIÉTÉ D'ÉMULATION
TE BRUGGE

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
VOOR DE STUDIE
VAN GESCHIEDENIS EN OUDHEDEN
VAN VLAANDEREN

DEEL XCI VAN DE VERZAMELING

JAAR 1954
Aflivering 3-4

BRUGGE
"DE TEMPEL"
1954

Genootschap voor Geschiedenis

“ Société d'Émulation ”

Secretariaat : Komvest 22, Brugge.

Redactie : Sint-Gilliskerkstraat 10, Brugge.

Postcheckrekening : Société d'Émulation Brugge, nr 107939.

Abonnement op de « Handelingen » : 150 fr. per jaar.

INHOUD

BIJDRAGEN

- A. HODÛM, Oorsprong van de broederschap van
O. L. Vrouw Presentatie in de S. Jacobskerk
te Brugge 97-116
- FL. EDLER DE ROOVER, Le voyage de G. Strozzi de
Pise à Bruges 117-136
- A. C. F. KOCH, De Justiciarii in Veurne-Ambacht,
inzonderheid te Nieuwpoort 137-148
- J. DE SMET, De bestuurlijke indeling van West-
Vlaanderen onder het Nederlands Bewind . . 149-154

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

- J. LECLERCQ, Poèmes sur la bataille de Courtrai
conservés à Tolède 155-160
- A. SCHOUTEET, Un emprunt de Louis de Male aux
Lombards en 1368 160-162

BOEKBESPREKINGEN

- J. LAVALLEYE, Collections d'Espagne (*A. Janssens
de Bisthoven*) 163-165
- J. DUVERGER, M. J. ONGHENA en P. K. VAN DAALEN,
Nieuwe gegevens aangaande XVIde eeuwse
beeldhouwers (*A. Janssens de Bisthoven*) . . . 165-167
- J. DELBAERE, De Vereenigde Vrienden (*J. De Smet*) 167-168
- KRONIEK 169-173
- BOEKENSCHOUW 174-202

Oorsprong van de broederschap van O. L. Vrouw Presentatie in de Sint-Jacobskerk te Brugge

Oude kerken hebben niet zelden een eigen traditionele Mariadevotie. Deze is gewoonlijk de oudste in haar soort; soms is de oorsprong ervan niet meer te achterhalen. In elk geval, de later opgekomen Mariavereringen blijven eraan ondergeschikt. Zij primeert. Ze is de parochiale Mariadevotie, de familietraditie.

Voor de Sint-Jacobskerk te Brugge is dat de devotie tot O. L. Vrouw Presentatie¹. In de oudste bundel rekeningen van de Confrerie (1623-1660) heeft pastoor Baccius een korte aantekening ingelast over het ontstaan van de godsvrucht (f° 29):

„Alvooren moet men weten hoe dat alhier in Sint-Jacobskerke int jaer 1498 by de priesters ende ghemeene ghehabitueerde deser kercke inghestelt is de confraterniteyt van de choir onder den tytel van de Presentatie van de H. Maghet Maria, dewelcke confraterniteyt int jaer 1514 gheconfirmeert is gheweest vanden vicaris-generael des bisdoms van Doornyck, hebbende van te vooren vercreghen vande heere pastoor ende kerkmeesters deser kerke consent om een autaar op te rechten in hooghen choir dier zelve kerke, dewelcke heer Jan Bertyn, priester ghehabitueert van den choir, heeft tsynen coste doen maken anden middeltrap vanden choir, ande Nortzyde teghen den grooten pilaer vanden torre, die aldaer gestaen heeft tot de ruyne vande lande van Vlaenderen tot int jaer 1580”.

---

¹ Over de devotie tot O. L. Vrouw Presentatie in de Sint-Jacobskerk te Brugge, zie A. DIERICK, *Het Jubelboekje 1498-1998. De Presentatie van O. L. Vrouw in den Tempel van Jerusalem en het Broederschap van O. L. Vrouw Presentatie in de parochiale kerk van S. Jacob binnen Brugge*. Brugge z. d. (1898).

We hebben vruchteloos het kerkarchief doorzocht om de twee stukken van 1498 en 1514 terug te vinden, waarvan Baccius hier melding maakt. We zijn toch op een andere wijze voor onze moeite beloond geworden. In het *Registrum contractuum Communitatis S. Jacobi* vonden we afschriften van vier bescheiden, die ons over de opkomst van de devotie nader inlichten. We geven ze hier als bijlage. Met behulp van deze documentatie en met nog andere bijzonderheden aan de rekeningen ontleend, kunnen we ons een tamelijk goed gedacht vormen van het ontstaan van de confrerie.

Zoals in de meeste stadskerken, zijn tijdens de Middeleeuwen, een groot aantal priesters aan de Sint-Jacobskerk gehecht. Een bisschoppelijke oorkonde van 1424 laat ons dit inzien. Er is vooreerst een pastoor, die de zielzorg waarneemt. Er zijn daarbij nog tien kapelaans en vier clerici². Die kapelaans zijn priesters, die een beneficium in de kerk gekregen hebben: er zijn immers een groot aantal altaren waaraan stichtingen verbonden zijn van „lesende missen” enkele keren per week of zelfs elken dag. De vier clerici zijn getonsureerden. Ze gaan soms nooit tot de hogere wijdingen opgaan, maar door de tonsuur zijn ze bij de geestelijken ingeschreven.

Er zijn nu ook plechtige diensten waar het „volle koor” zoals men zegde, zal deelnemen. Op Zon- en heiligdagen, b.v., of op zekere heiligenfeesten, die door bijzondere weldoeners „gefundeerd” zijn, en waarop de diensten gebeuren zoals op de heiligdagen³. Op die dagen

² In voormelde oorkonde lezen wij: „Praeter curatum erunt de cetero decem presbyteri et quatuor vicarii...; vicarii erunt custos principalis, rector scholarum et ejus submonitor et cantor pueros instruens in cantu”.

³ Zie b.v. de stichting van Jan vander Buerse: „Item pro duabus anniversariis, videlicet Johannis Beurs et ejus uxoris, necnon pro VII horis canonicis quas Communitas praedicta cantare obligatur quinque in anno, scilicet in quinque festis beatae Mariae Virginis,

wordt niet alleen de hoogmis gezongen, maar ook het officie, geheel of gedeeltelijk. Een verre herinnering aan de vroegere toestand, wanneer het gezamenlijk en plechtig koorgebed in de kerk zelf nog een verplichting was voor alle geestelijken aan de kerk verbonden.

Met deze gebruiken en toestanden komt deze vergadering van geestelijken niet slecht te gelijken op een kapittel. We zouden mogen spreken van een kapittel van tweede rang. Een kapittel in de eigenlijke zin van 't woord is het nog niet: daarvoor wordt een bisschoppelijke tussenkomst vereist. De teksten zullen voor gevallen, zoals het onze, spreken van *communitas*; wat men ook vervlaamt tot „commuyn”. De leden van het commuyn houden kapittelvergaderingen, ze hebben een eigen zegel, ze dragen een eigen koorgewaad, verschillend voor winter en zomer, juist zoals de kanunniken.

In de Middeleeuwen is de sociale samenhangigheid zeer sterk uitgesproken. Tijd van gilden en neringen. Ook de geestelijken gaan in de beweging mede. In kapittels en commuyns komen verenigingen tot stand. Ze heten *kalendae*, *confraternitas chori*, enz. Te Brugge b.v. hebben we de *confraternitas chori* in Sint-Donaas, in O. L. Vrouw, in Sint-Salvators. Ook nog in de abdij Ten Eekhoute. Het spreekt vanzelf dat soortgelijke verenigingen stilaan niet alleen de geestelijken van de kerk groeperen, maar nog oud-leden, vrienden en devote leken. Anderszijds zijn de Middeleeuwen nog een tijd van intense Mariaverering. Het gebeurt wel meer dat de *confraternitas chori* een soort Mariabroederschap wordt. Te Brugge zijn deze in de O. L. Vrouwerk, Sint-Salvators en ten Eekhoute echte Mariaverenigingen, zoals men o.m. leert uit de keuze van het gildefeest, dat telkens op een Mariafeest valt.

---

contulit Johannes praedictus Communitati XII lib par. Jacentque in de Dwersstrate super domos domini van der Capelle et solvit praedictus dominus”. Staatsarchief Brugge, Acq.C. I, n. 140.

In het licht van die algemene begrippen kunnen we beter de opkomst en het karakter van het Presentatiegild in Sint-Jacobs begrijpen. Het is ingesteld in 1498. Het is oorspronkelijk een koorgild; de leden zijn habituanten van het koor. Het is een Mariagild. Het vereert O. L. Vrouw onder een speciale aanroeping: O. L. Vrouw Presentatie.

In 1498 is deze speciale devotie nog een nieuwigheid⁴. Ten minste in het Westen. Want in het Oosten werd het feest van 21 November, Maria Presentatie, sedert lang gevierd. In het Westen wordt het feest omstreeks 1370 voor het eerst gevierd aan het pauselijk Hof te Avignon. Zoals met nog meer „nieuwe” devoties, komt er een zeer vlugge en ruime verspreiding. De dom te Milaan wordt weldra het wereldcentrum van de godsvrucht. Daar vereert men een beeld van Maria als Tempelmaagd, d.i. toen ze, volgens de apocriefe schriftten na de eigenlijke Presentatie, in den Tempel woonde. Dat beeld te Milaan wordt door talrijke pelgrims bezocht; het wordt in vele kerken nagebootst. We staan hier bij een zeer slaande voorbeeld van migratie van locale devotie. Ook onze Vlaamse gewesten gaan in deze beweging mede. De „Excellente Cronicke” zal voor 't jaar 1490 aantekenen: „Item, up den dach vander Presentacie van Marie, diemen heet onser vrouwe van Melanen”.

1490. 't Jaar brengt ons heel dicht bij 't stichtingsjaar van ons koorgild: 1498. Wat er op te merken valt is dat de vroegste vermeldingen van de devotie in Sint-Jacobs spreken niet van O. L. Vrouw Presentatie maar wel van O. L. Vrouw van Milaan. Volgens de rekeningen over 1494 (f° 24), dus vóór de stichting van het gild, was er reeds een voorstelling van „O. L. Vrouw van Melane in

⁴ Cfr M. ENGLISH, *Oorsprong van de devotie tot O. L. Vrouw van Milanen in West-Vlaanderen*, in *Annales de la Société d'Émulation*, dl LXX (1927), blz. 14 en vlg.

de Cuperscapelle". Pas later zal de benaming Presentatie die oudere titel verdringen.

Onze confrerie van de Presentatie is dus als koorgild gesticht in 1498. Uit onze eerste bijlage blijkt dat de goedkeuring door het kerkbestuur — pastoor, kerk- en dismeesters — eerst het volgende jaar wordt gegeven. We hoeven ons over de datum geen zorgen te maken. De goedkeuring zal wel reeds in 1498 in petto gegeven geweest zijn; het officiële stuk komt pas 't jaar daarop, wanneer het gild reeds in volle werking is, met deken en zorgers. Uit het voornoemde stuk blijkt nog dat de broederschap werd goedgekeurd op aanvraag van Jan Bertijn, priester. Ze mag een beeld van O. L. Vrouw Presentatie stellen in de kerk, met een eigen altaar, waaraan men dagelijks mag celebreren en andere diensten houden.

In 1508 wordt de overeenkomst tussen kerkbestuur en Presentatiegild andermaal bevestigd. In deze nieuwe akte krijgen de gildebroeders oorlof om hun altaar te versieren met een „cuevelette tabernacle en tafle van houte van redelyke hoogte en breedde, volgens het patroon door hen voorgesteld". Het zal wel een gans nieuw altaar worden, waarvan de wijding door de suffragaan van Doornik in 1513 wordt vermeld⁵. Deze consecratie veronderstelt dat de eigenlijke altaartafel — de mensa — in 1513 een definitieve constructie is. Het is mogelijk dat de retabel zelf, waarvan het patroon in 1508 door het kerkbestuur was onderzocht en goedgekeurd, bij deze wijding nog niet klaar was. Vroeger werkte men niet zo haastig als nu; men werkte doorgaans beter. De akte van 1508 geeft eindelijk nog de regeling betreffende de verdeling van de offeranden aan het nieuwe altaar.

⁵ „Betaelt... van twee kannen wyns, die gesconken waren mynen heer den bisscop van Serepten, als hy den ouctaer wiede van onse Vrouwe van Melaen". Kerkrekening 1512, f° 291.

De drie volgende stukken zijn stichtingen uit de eerste helft van de zestiende eeuw en getuigen over de godsvrucht van de parochianen tot O. L. Vrouw Presentatie.

In 1508 schenkt vrouw Goessyne, weduwe van Jan Clais, „droogscheerder en parochiaan van Sint-Jacobs”, aan het commuun een rente van zeven pond vier schelling parisis om luisterlijk te doen celebreren „de feest van de Presentatie van de ghebenedyde Maghet Marie in den Tempel met proper officie den een en twintichsten dach van November”. Dit feest zal gevierd worden „als solemneel met zulcken luminaris, gheluude, ornamenten ende ceremonien als men ghecostumeert es in dezelve kercke van andere ghelycke solemneele feesten te doene”. De viering zal bestaan uit eerste Vespers, Salve, Metten, Hoogmis en tweede Vespers. De roedrager zal „den choor stroyen met garse”, de koster „den peldren hanghen in den choor”, de cantor „zal zynghen twee motteten, te wetene : in elke Vespere één”, de „gheselle van de musycke zullen de hoochmesse en Te Deum laudamus zynghen in musycke”.

Vanaf de stichting van het gild was men in Sint-Jacobs het feest van 21 November beginnen vieren⁶, maar, zo zeggen ons de kerkrekeningen, het was „by gracie”, d.i. de onkosten werden jaarlijks door particulieren afgedragen. Van nu voort figureert het feest op de

⁶ Het officie van het feest van O. L. Vrouw Presentatie werd in de liturgische boeken van Sint-Jacobs ingelast in de jaren 1499-1500 : „Betaelt Jan Vilt van te scrivene ende te leveren de stoffe... vanden officie van de Presentacie van Marie ende inde boucken van der kercke te stellene”. Kerkrekening 1500 f° 94. Vroegste vermelding van de viering : „Van Onser Vrouwe Van Melanen van ghelude en luminaris dwelc ghedaen es by gracie”. Kerkrekening 1504, f° 147. Het gildefeest vinden wij reeds vroeger vermeld : „Betaelt den ghilde vanden choere op huerlieder feeste, alleene dese reise, by prochiepape en kercmeesters laste 4 sch. 2 p.”. Kerkrekening 1501, f° 110.

officiële kalender van de kerk; de viering wordt gewaarborgd door de fundatie van Goessyne Clais.

In 1538 volgt een nieuwe fundatie die het feest van de Presentatie nog meer luister komt bijzetten. Lodewijk van Hille, kerkmeester van Sint-Jacobs, had sedert 1510, elk jaar op 21 November, aan het altaar van de Presentatie een solemnele mis doen zingen te 8 uur. Na zijn overlijden wilde zijn weduwe dit vroom gebruik bestendigen. Zij schenkt aan het commuun met gereed geld een som van tien pond groot met een dubbel doel. Eerst zou men „celebreren ende zynghen een messe voor den outaer van Marie van haar Presentatie staende binnen den choor van Sint Jacobs ten acht hueren met dyakene ende subdyakene ende met de gheselle vanden musycke ende den oorghelaere, ooc te ludene alle de messe ghedurende”. Daarbij zal men „doen ludene twee poosen metten houden Jacop telken één huere, te wetene: snavens van den 7 totten 8 hueren op den avent ende den dach van hare Presentatie”. Eindelijk zal men voor het feest doen versieren de „voorseiden outaer met roosen hoen ende vyncoorde ⁷ luminaris”.

Uit de bewoordingen van het stuk blijkt dat het hier niet gaat om het invoeren van nieuwe gebruiken, maar om het funderen van bestaande plechtigheden: „also men ghedaen heeft vele diversche jaren voorleden”.

De schenkster joncvrauwe Maria wordt in het stuk door de gildebroeders genoemd „onse medesustere”, waaruit we mogen besluiten dat de confrerie van de Presentatie in 1536 benevens geestelijken van het koor ook leken waaronder vrouwen onder haar leden telde ⁸.

Het belangrijkste stuk is wel de schenking in 1532 van een rente van 32 sch. gr. 's jaars gelegateerd aan het

⁷ Cfr VERWIJS en VERDAM : vincoorde = maagdepalm (pervenche).

⁸ In het stuk van 1532 vinden wij reeds „ghildebroeders en ghildesusters”.

Commun door Jan Bertijn, priester, die, zoals we reeds gezien hebben, de grote promotor is geweest van de devotie.

Hij wordt in de bescheiden van Sint-Jacobs voor de eerste maal vermeld in 1486⁹. Het gaat over een schenking aan onze kerk door Jan Baptiste de Agnello, koopman van Pisa. De akte draagt: „ego Joannes Bertinus, clericus Cameracensis diocesis, publicus sacra imperiali auctoritate venerabilisque curiae episcopalis Tornacensis notarius juratus”. In 1488 staat hij vermeld als kapelaan in Sint-Jacobs en lid van het koor. Men ziet hem op reis gaan voor de zaken van de kerk. In 1495 wordt hij ontvanger van de kerk en brengt hij in de rekeningen de klare indeling door artikelen, indeling die tot de Franse Revolutie zal blijven meegaan. Nog in 1595 begint hij een *Registrum contractuum communitatis*, dat voor ons de rijkste bron blijft voor de geschiedenis van de kerk voor de eerste helft van de XVIe eeuw. Kort na 1500 komt er een verandering in zijn toestand. Hij blijft wel in 't bezit van een kapelanij in Sint-Jacobs, zijn bijzonderste werkkring is nu echter in Sint-Donaas. In 1502 werd een nieuwe ontvanger aangesteld in onze kerk, maar Meester Bertijn helpt zijn opvolger en tot in 1521 blijft hij toezicht houden op de kerkrekeningen, die hij met de kerkmeesters ondertekent. Zijn verdere geschiedenis kunnen we aanvullen met enkele bijzonderheden ontleend aan het archief van Sint-Donaas¹⁰. Vanaf 1501 moet hij daar reeds in dienst zijn; het *Liber copiarum* van Sint-Donaas bevat voor dit jaar een serie afschriften van de hand van Bertijn. Volgens de *Acta Capituli* wordt hij op 13 Mei 1502 aangesteld „ad officium notariatus hujus capituli” en vanaf deze dag tot in 1520 zijn deze *Acta Capituli* door zijn hand bijge-

⁹ *Registrum contractuum Communitatis*, f° 101.

¹⁰ Deze bijzonderheden werden ons welwillend medegedeeld door W.E.H. M. English, Archivaris van het Bisdóm.

houden. Hij is nu in Sint-Donaas kapelaan „de gremio”, „capituli scriba seu secretarius” zoals hij zelf dat styleert in het verslag op een kapittelvergadering, waarin hij, als bastardus, het privilegium testandi krijgt. Jammer is het wel dat we zijn testament niet meer terugvinden. De Vrijdag 18 Juli 1533, zo lezen we in de *Acta Capituli*, verschenen voor de kanunniken de testamentarii „magistri Joannis Bertijn, capellani honoris hodie defuncti, petentes testamentum ejus corroborari et cadaver ejus in ecclesia S. Jacobi brugensis posse facere inhumari”. Is het testament zelf zoek geraakt, we bezitten nog de rekening van de uitvoerders van het testament, rekening die in 1535 bij het kapittel werd ingediend. Daaruit leren wij o.m. dat de aflijvige twee huizen bezat in de Sint-Jacobstraat *de Zeepketele* en *het Leeuken*, dat hij een pensioen bezat op de cure van Egem en een tweede op de cure van Torhout. Hij was kapelaan honoris in Sint-Donaas en bezat een kapelanij in Sint-Jacobs. Hij geeft een legaat ten behoeve van „suster Wouburge Bertijns” in 't klooster van Sint-Barbara te Gent.

Jan Bertijn werd begraven in het koor van de Sint-Jacobskerk voor het altaar van de Presentatie. In deze kerk hadden de plechtigheden plaats „te begravinghe ende ter uutvaert”. Op de dag van zijn uitvaart werden dertig missen gecelebreerd, vijftien in Sint-Donaas en vijftien in Sint-Jacobs. Het gild van de Presentatie wordt speciaal bedacht. Boven de gebruikelijke doodschuld door de statuten voorzien en de afstand van „'t overslop” (superpli), „mudtse” (almutia) ende beste bonnette” is er een speciaal legaat voor de geestelijken van het gild. Waarvoor de 31 gildebroeders-priesters een mis moeten celebreren en „te grave” gaan en de 7 klerken habituanten niet-priesters „een zeve salmen” lezen. Verder wordt de aflijvige bijgezet vóór het altaar van de Presentatie en schenkt hij twee pond groot voor de „reparatie” van dit altaar.

Het gild van de Presentatie, zo zeggen ons de oude bescheiden „was tandre tyden ghefundeert ende inghestelt bij den voornoemden meester Jan”. Op zijn aanvraag verkreeg het in 1499 de eerste goedkeuring van kerk- en dismeesters; in de bevestigingsoorkonde van 1508 wordt hij onder de verzoekers vermeld vóór de deken en de zorgers van het gild. Volgens de nota van pastoor Baccius heeft Jan Bertijn het altaar van O. L. Vrouw Presentatie bekostigd.

Tot driemaal toe, in 1499 in 1523 en bij testament, draagt hij renten op aan het Commun van S. Jacobs en onze vierde bijlage beschrijft in bijzonderheden de diensten door Meester Bertijn gefundeerd.

Op de zeven feestdagen van O. L. Vrouw „Conceptie, Purificatie, Annunciatie, Visitatie, Assumptie, Gheboorte ende Presentacie van Marie” zal het koor na de Vespers naar de voorkerk gaan en staande in de middenbeuk de antifoon zingen ter ere van O. L. Vrouw onder het luiden met de grote klok. Daarna zal het koor in processie gaan naar het altaar van de Presentatie en daar knielende de litanien zingen van O. L. Vrouw en vandaar naar het koor terugkeren onder het zingen van Ave Maria.

Op de Zondag binnen de octaaf van de Presentatie zal het koor het feest van de broederschap vieren met de diensten en de plechtigheid van de feestdag zelf. 's Anderendaags volgt een plechtig jaargetijde met doden officie, rouwmis en commendatie „ten trooste, lavenesse ende ter zalicheit van de zielen van den heer Jan Bertijn ende van alle de ghildebroeders ende de ghildesusters van de ghilde”.

Van deze vroegste jaren van het gild der Presentatie in Sint-Jacobs bezitten we benevens deze enkele archiefstukken, nog een kostbaar aandenken. In zijn *Bruges, Histoire et Souvenirs* geeft kanunnik Duclos de reproductie van een schilderij, thans in de verzameling van de hertog van Devonshire (Engeland) en dat uit onze

kerk herkomstig is ¹¹. Het is een Presentatie van O. L. Vrouw. De jonge Tempelmaagd staat voor de hogepriester bij het altaar. Van weerszijden van dit altaar komt een groep meisjes — tempelmaagden — naar voren getreden, om hun nieuwe gezellin te verwelkomen. Op de voorgrond zien we Anna en Joachim, door een vrouw naar 't altaar opgeleid. Boven de kleine Maria, zwevende engelen die een kroon houden. Nog hoger de zegenende Godvader. Al deze personages zijn eerder conventioneel, met ietwat links gebarenspeel.

Deze Presentatie „in de Tempel te Jerusalem” speelt zich echter af in een gotiek kerkinterieur. Geen uitzonderlijk feit. Van der Weyden laat het huwelijk van Maria gebeuren aan de zuidpoort van de Zavelkerk te Brussel, en Memling laat de opdracht in de Tempel afspelen in de Sint-Donaaskerk te Brugge. Onze Presentatie gebeurt in het hoogkoor van Sint-Jacobs, zoals het omstreeks 1518 volgebouwd was en met een rijke binnenuitrusting afgewerkt. Met het houten „verwelfsel” waarvoor Jan Prevoost het ontwerp geleverd had en dat Frans de Winter met goud en kleur had verhoogd. Met het prachtig mobilair van de laat-gotiek, dat door de geuzen op zo'n barbaarse wijze werd stukgeslagen. Eer de barok al deze wonden had geheeld en met haar plantureuze vormen het gotiek geraamte had overwoekerd, moest dat koor een van de meest somptueuze kerkinterieurs zijn te Brugge. Al deze weelde herleeft voor onze ogen. De ramen, met het eigenaardig horizontaal tracerwerk halverwege, dat zeker een unicum is in de locale gotiek, maar toch geen fantasering van de schilder. Want het bestaat nog volgemuurd. Het hoogaltaar met

¹¹ Deze schilderij (vroeger op paneel, thans op doek) staat onder nummer 499 van de collectie bewaard in het kasteel van Chatsworth te Bakewell (Derbyshire). Zie de nota van C. CALLEWAERT, *Nos anciens objets d'art dispersés*, in *Annales de la Société d'Émulation*, dl LVI (1906), blz. 97-99.

zijn luiktafel. Het kantwerk van de afsluiting, met de bronze balusters. Het somptueus torentabernakel met zijn koperen tuin. Het gestoelte met zijn ragfijn beeldhouwwerk. In dit gestoelte zijn twintig personages geknield, die naar de toeschouwer kijken; vijftien geestelijken en vijf leken (één man en vier vrouwen). De vijftien geestelijken beantwoorden aan de samenstelling van het koor : de pastoor, tien kapelanen en vier klerken. De leken bewijzen dat, wanneer het stuk geschilderd werd, ook leken in de broederschap waren opgenomen. Al die personages zijn portretten. Hier heeft de kunstenaar een heel andere toon getroffen dan in de voorstelling van de bijbelscene. Van wanneer dateert ons schilderij? Duclos meent 1520 ±. Hij heeft zich waarschijnlijk laten leiden door de bedenking dat het koorgewelf, dat eerst in 1518 klaar kwam, op het paneel voorkomt. Straalt uit de nauwgezette weergave van het prestigieus decor niet de frisse fierheid om het pas voltooide koor?

James Weale echter schrijft het paneel toe aan Gillis Claeissins, die als meester te Brugge in 't Brugs gild werd aangenomen in 1566 en in 1605 te Brugge overleed en in Sint-Jacobs werd bijgezet. Steunt Weale de eeuwige zoeker, die zoveel archiefdepots heeft uitgepluisd, op een archieftekst? Waarschijnlijk niet, want dan zou hij wel de bron hebben opgegeven. We mogen eerder denken dat hij uitsluitend steunde op stijlcritiek. Dat hij op dit kapittel zeer beslagen was, zal niemand betwisten; maar stijlcritiek alleen kan soms op zeer broze conclusie neerkomen. Als we op gezag van Weale, de door hem vooropgezette datering ± 1570 moeten aannemen, dan weze het als uiterste datum; want na de geuzenstorm zou een schilderij, dat zo nauwkeurig ons kerkinterieur met zijn rijke uitrusting weergeeft, niet meer tot stand komen.

Mogen wij een hypothese vooruitbrengen tussen de

stellingen van Duclos en James Weale? Zou ons schilderij geen deel gemaakt hebben van de uitrusting van het altaar van de Presentatie door meester Jan Bertijn bekostigd? Dan zou het besteld en afgewerkt geweest zijn vóór het afsterven van Jan Bertijn in 1533. Dan zou het ons nagenoeg de eerste generatie van de gildebroeders en gildezusters voorstellen. Dan zouden ons van uit de oude schilderij de eerste weldoeners aanstaren, wier namen wij hebben leren kennen, Goessyne Clais, Lodewijk van Hille en zijn vrouw, en onder hen Meester Jan Bertijn, aan wie het gild zijn ontstaan te danken heeft.

A. HODÜM.

BIJLAGEN

I.

COPIE VANDEN BRIEVE VANDEN OUTAER VANDE GHILDE VANDE CHOERE (1508)

Wy, Baudewyn biscop van Sarepten, prochipape, Hendric Nieulant, Philips Bytebloc, Cornelis Foreet, Pauwels de Zweemere, Lodewyc Van Hille ende Jan vanden Strate, keercmeesters, Pieter van Riemslede, Boudewijn de Labye ende Stevin vander Praet, dischmeesters van Sint-Jacopskeerke in Brugghe, doen te wetene allen den ghoonen die deze onse letteren zullen zien ende hooren lesen, dat ghemeert de goede jonste ende zonderlinghe devotie, die onse bemynde in Gode heeren Jan Bertijn, priester, ende voort deken, zorghere ende ghehabituerde capelanen clerken ende al tghemeene gheselschap vanden choore vande voorseide keerken, houdende inden zelve choor de ghilde of broederschap vander ghebenedyder maghet Marie, der moeder Ons Heeren Jesu Christi, inder weerdicheyt ende titele van huerer presentatie inden tempel Gods, hebben ter verschierynghe vander voorseide keerke oec ter maghet Marie hueren dienste ende loeve;

ende om dat wy int jaer duust vierhondert neghe- ende tneghentich laestleden hemlieden ende thuerliedder neestegher bede gheconsenteert hebben te moghen institueren de voorseide ghilde ende te doen maken ende stellen thuerliedder coste een beelde van Marie van voorseide

huere presentatie met een outaer daer onder inden pilaer vanden tor ende tenden den zieghen ande noordzyde vander choor vander voorseide keerke, omme aldaer ten zelven outare daghelic te moghen zyne ghedaen ende ghecelebreert messen ende andere godlike diensten, ghelyc tot anderen outaren, uutghesteken gheduerende der hooghemesse vander zelve keerke;

confirmerende tzelve ons consent als voorseit es by ons ghedaen, hebben den zelven heeren Jan Bertijn, deken, zoorghere ende ghildebroeders vander voorseide ghilde van Marie noch gheconsenteert, ende by desen onsen letteren consenteren over ons ende over alle onse naercommers prochipapen, stedehouders, keercmeesters ende dischmeesters vander voorseide keerke, dat zy deselve beelde van Marie metten outare ende plaetse diere toebewyst ende die zy toet nu ghebruuct hebben zullen verchieren ende aldaer doen maken een cuevelets tabernacle ende tafle van houten ende rederlycker hoochde ende breedde, naert tuutwysen van eenen patroen ons daerof ghetoocht ende ghepresenteert, ende die in behoorlycker verchieresse moeten onderhouden teewighen daghe ten properen coste vande voorseide ghilde ende ghemeenen gheselscepe vanden chore behouden de voorwaerden ende conditien hiernaer volghende;

dats te wetene; dat alle die offrande, die ghegheven sal werden spriesters handen inder messen ghelyc toet anderen autaren, zal alleene toehoren ons prochipape, voort dat alle andre offranden ende ghiften van keersen, dwalen, condinen, abyten, cleederen ende andre juweelen of ghiften, die als nu ghegheven zyn ten voorseiden outaer beelde ende ghilde of die men naermaels in toecommenden tyden gheven zal, zullen alleene toehoeren der voorseide ghilde ten profyte ende omme tonderhouden vanden voorseiden beelde ende outare van Maria ende niet anders.

Ende omdat den voorseiden outaer ende ghilde van Marie te bet zoude moghen onderhouden zyn, hebben noch geconsenteert ende consentieren voor ons ende alle onse naercommers den voorseiden deken ende zoorghere ende ghemeene gheselscepe ghildebroeders vander zelve ghilde, dat zy voordan alle jare ewelic ghedurende up den avent ende dach vander presentacie van Marie voorseid ende noch up den avent ende dach dat men celebrenen zal de feeste vander voorseide ghilde inden voorseiden choor by den voorseiden outaer zullen moghen stellen een buffet ende aldaer met zulken reliquien als zy vercryghen zullen moghen zeynen ende ontfanghen alsulke oblatie ende zeinghelt ofte oec keersen als daer ghegheven zullen woorden zonder dat wy prochipape, keercmeesters ende dischmeesters, voor ons of voor der voorseide kercke, eenich recht part ofte deel daerin zullen moghen heffen of pretendeeren.

Belovende ter goeder trauwe over ons ende over alle onse naercommers prochipapen keercmeesters ende dischmeesters vander voorseide keerke dit voorseide consent ende al dat voorscreven staet

the houdene goed vast ende weerden zonder daer jeghen yet te doene in toecommende tyden, alle exceptien ende fuyte gheweert ende bezyden ghestelt.

In oorconsepe van welken dinghen hebben wy dese onse letteren ghedaen zeghelen met onsen zeghelen uuthanghende. Dit was ghedaen te Brugghe in onse vergaderynghe int jaer Ons Heeren duust vyfhondert ende achte.

Brugge, parochiaal archief van Sint-Jacobs,
Registrum contractuum communitatis, f° 50 v.-51

II

*COPIA VANDER FUNDATIE VANDER FEESTE
PRESENTATIONIS MARIE (1508)*

Wy, Kerstiaen de Ruddere, stedehoudere vanden prochipape, Paesschier de Landsheere, Michiel Masins, Jan Vilt, Boudin Druon, Pieter Goessins, Jan Symoens, Elyas de Vos, Joes Regis, Nicasis Lanvin, Jan vanden Bossche, capelanen, Jan Coorenbytre, scoelmeester, priesters, Goessin vander Donct ende Roeland Hollepipe, cleerken, ende voort al tghemeene gheselscip vanden commune ghehabitueerde vanden choere van Sente Jacops keerke binnen Brugghe des bisscopdoms van Doermyke, doen te wetenen allen denghoonen die dese onse letteren zullen zien of hooren lezen,

dat wy, overmerkende de zonderlynghe devotie die eerbare ende discrete joncvrauwe Joessyne, wedewe van wylen goeder ghedachte Jan Clais, droechsceerdere ende prochiaen vander voorseide keerke, draghende es toet der heligher ende ghebenedyder maghet Marie, moedere van onsen behouderes Jesum Christum, de goede jonste die zou ter voorseide keerke waert ende oec huere neersteghe begeerte ende bede die zou ten diverschen stonden ons ghedaen heeft omme dat wy zouden willen aneveerden jaerlicx te doene ende celebreeerne de feeste vande Presentacie van derzelver ghebenedyder maghet Marie inden temple met properer officie, den eene ende twintichsten dach vander maend van Novembre, daertoe zou jaerlicx vercreghen ende ons ghegheven ende upghedreghen heeft eene eervelyke rente van zevenen ponden viere scellynghen parisis sjaers;

hebben by ghemeene overeendraghene van ons allen, naer ryper deliberatie te diverschen stonden daer up ghenomen, der zelve joncvrauwe Joessyne gheconsenteert ende by desen onsen letteren consenteren de voorseide fundatie vander feeste vander Presentacie van der maghet Marie, accepterende ende anveerdende ter eeren ende weerdicheden van onsen behouderes, der voorseide zynder ghebenedyder moedere der maghet Marie, van onsen patroen sente Jacop ende alle Gods helighen, dat wy, prochipape, stedehoudere, capelanen

ende commun der voorseide keerke ende alle onse naercommers ghehabitueerde inde zelve keerke, dezelve feeste ende solemniteit vander Presentatie van Maria inder manieren naervolghende met proper officie, zo dat in de boucken vande voorseide keerke bescreven staet, houden ende celebreeen zullen telken een ende twintichsten daghe van Novembre in elc jaer ewelic ende ervelic gheduerende; zullen oec byden ontfanghere vande voorseide commune de distributie ende andere lasten hier onder breeder vercleerst betalen ende doen betalen, mids der voorseide rente van zeven ponden vier scellynghe parisis ghebrukelic ende ontfanclic zynde ende niet anders, te wetene : als solemneel met zulken luminarisse, gheluude, ornamenten ende ceremonien als men ghecostumeert es inde zelve keerke van andere ghelyke solemnele feesten te doene, ende eerst zo zal men distribueren den ghemeen choere ten eersten vesperen Salve Regina, mattenen hoochmesse, ende tweesten vesperen tzamen in loede acht ende veertich scellynghe parisis, te wetene : ten eersten vesperen midsgaders Salve Regina naer dezelve vesperen achtiene scellynghen parisis; item ten mattenen tiene scellynghen parisis, ter hoochmesse tien scellynghen ende ten tweeste vesperen naer costume oec tiene scellynghen parisis; item voort dese naervolghende percheelen in ghreedden pennynghen : eerst den prochipape ofte capelaen vander hoochmesse te celebreeene vier scellynghen parisis, den dyake ende subdyake tzamen twee scellynghen parisis, den twee oudste capelanen de canterye houdende elc twee scellynghen parisis, den cantere voor twee motetten, te wetene in elke vespere één, zesse scellynghen parisis, den ghesellen van den musyke vander hoochmesse ende Te Deum laudamus te syngene in musyke twaelve scellynghen parisis, der fabryke over den luminaris ende gheluud metten clocludere tzamen veertich scellynghen parisis, den oorghelare met zynen blasere achte scellynghen parisis, den roedraghere voor den choer te stroyen met garse ende voor zynen dienst tzamen viere scellynghe parisis, ende den costers van den peldren te hanghene in den choer ende van huerlieder dienst viere scellynghen parisis, bedraghende tzamen de voorseide parcheelen ter somme van zesse ponden twaelve scellynghen parisis, de reste blyvende ter masse vanden commune omme de andere lasten diere up zouden moghen commen te substineerne.

Mids welker voorseide rente van zevenen ponden viere scellynghen parisis sjaers, evenverre ende also langhe dat die onfanghelic zy ende blyve, wy stedehoudere vanden prochipape, capelanen, cleerken, ghehabitueerde ende commun van der voorseide keerke, over ons ende over alle onse naercommers prochipapen, stedehouders, capelanen cleerken ende commun vander voorseide keerken, beloven ter goeder trauwe de voorseide fundatie metten lasten, zo die boven verclaerst staen, ten ewyghen tyden ghetrauwelic te vulcommene, celebreeene ende onderhoudene ende te doen vulcommen, celebreeene ende onderhouden zonder eeneghe faulte of ghebrec, verbindende daer-

omme ons onse naercommers ende alle svoorseids communs goedynghen waer die zyn of ghelegghen zullen werden, alle exceptien ende uutwegghen, waerof wy expresselic renuncieren, gheweert ende besyden ghestelt.

In oorcondscepen van welke dyngghen hebben wy dese onse letteren doen teekenen by notaris ende beseghelen metten zeghele vanden commune der voorseide keerde.

Ghegheven te Brugghe in onse vergaderynghe int jaer Ons Heeren duust vijfhondert ende achte den veertiensten dach vander maend van Mey.

Sic signatum et subscriptum super plicaturam : J. Bertyn.

Ib., *Registrum contractuum Communitatis*,
f° 40-41.

III.

*COPIE VANDER FUNDATIE VAN TWEE HUEREN
LUUDENS ENDE EEN MESSE UP DEN DACH VAN
PRESENTATIE MARIA GHEFONDEERT BY JONC-
VRAUWE MARIE CLAYS, WEDUWE VAN LODEWYCK
VAN HILLE (1536)*

Wy, Maertin de Raet, priester, dekene van kerstenede ende stede-
houdere vanden prochipape van Sint-Jacopskercke in Brugghe,
Willem Hobrecht, Anthuenis Cant, Carle Reynaert, Jan Poret,
Willem Martins, Jan Pays de Cuer, Nicolaus Jona, Anthuenis de
Voorde, Fransois Cordier, Joos Waghe, Jan Moreel, Kaerle Colvenaere,
Cornelis van Bambeke, capelanen, Jan Cornebitere, priesters, Ghee-
raert de Hont, scancmeestere, Adriaen Relays, Martin de Cupere,
clercke, ende voort al tghemeene vanden commune gheabitueerde
vanden choore van Sinte-Jacops kercke binnen Brugghe, distributie
ende pitantie winnende, makende tcommun vanden choore van de
voorseide kercke in desen tyden, doen te wetene alle dieghoonen die
dese onse letteren zullen zien of hooren lesen,

dat wy, overmerkende de sonderlinghe devotie die erbare ende
discreten joncvrauwe Marie Claeys, wedewe van wilent goeder
gedachten Lowyck van Hille, kercmeestere in zynen tyden van Sint-
Jacops voorseid, draghende es toet der helichgher ende ghebenedyde
maghet Marie moedere van onser behoudere Jesum Christum,
sonderlinghe tot haer Presentatie, ende oec huere neersteghe begherte
ende bede die zou ons ghedaen heeft omdat wy zouden willen anverde
jaerlicx te doen celebreren ende zynghen een messe voor den outtaer
van Maria van haer Presentatie staende, binnen den choor van Sint-
Jacops voorseid ten acht hueren met dyakene ende subdiakene ende
met die gheselle vander musyke ende den oorghelare, oec te ludene

alle die messe gheduerende; item noch te doen versieren de voorseide outaer met roosenhoen ende vyncoorde luminaris, alzomen ghedaen heeft vele diversche jaren vorleden, ende te doen ludene twee poosen metten houden Jacob telken een huere, te wetene snavens van den VII totten VIII huere up den avent ende den dach van haer Presentatie, al naer de costume in ghelycke t'onderhoudene, waervooren wy onfaen hebben in goede ghereede pennynghen by der hant van de voornoemde joncvrauwe Maria, onse medesustere, over ende uuter name van onsen commune van tien ponden grooten vlaemscher munten;

waerby zo eyst dat wy, by ghemeenen overeendraghene van ons alle naer ryper deliberatie ten diverschen stonden daer up ghenomen, der zelve joncvrauwe Maria gheconsenteert ende by desen onsen letteren consenteren de voorseide fundatie vande messe ende dienst, zoot voorseit es, accepteren ende anverde ter eere ende werdicheyt van Goede, der voorseyder zynder ghebenedyde moeder der maghet Maria ende alle Gods helighen, belovende dat wy, prochipape, stedehouder, capelanen ende commun der voorseide kercke ende alle onse naercommers ghehabitueerde in dezelve kercke zullen van nu voordan eeuwelic ende ervelic gheduerende de voorseyde messe jaerlix ten daghe voorscreven, te doen zynghene zoot voorseit es ende zullen daervooren doen betalen by den ontfangher vanden commune van Sint-Jacopskercke voorseid: eerst den celebrant zes grooten, dyakene ende subdyakene elc één groote, de sanghers ende de oorghelare met zyn blasere tsame XXIV grooten, de roudraghere voor zyn dienst éénen groote, die costere voor zyn moyete eenen groote, den clocludere voor tluden met den houden Jacob alle de messe gheduerende XVI grooten, noch ter cause van de twee poose metten zelve Jacop elc van een huere alzoot voorscreven staet telcken een half huere lude ende een alf huere beyarde sullen jaerlixs de fabrycke doen betalen metten clocludere voor elcke huere XVI grooten, compt voor de twee huere XXXII grooten, ende et luminaris vanden outare ende versieren met roosenhoet ende vyncoorde sullen dat doen bezoorghen jaerlicxs metten soorghere van onser ghilde van Maria van haer Presentatie, die wy houdende zyn ten zelve outare, zo dat van houden tyden altoos besorcht ende versiert gheweest heef;

Obligierende ende verbyndende om de voorseide messe van Maria ende ander dienst jaerlixs ten daghe ende in de maniere voorscreven ten eeuwyghen daghe ende tyden ghetrauwelic te vulcommene, celebreeen ende onderhoudene ende te doen vulcommen, celebreren ende onderhouden zonder eenichghe faute of ghebreck ons, onse naercommers prochipape, stedehouderen, capelanen, habituanten ende al tghemeene gheselschap vanden choore van der voors. kercke, ende alle svoorseys communs goedynghe, mueble ofte ontmuebele, present ende toecommene, waer die zyn gheleghen moghen, werden, alle exceptien ende huutweghe waerof wy expresselicke renuntieren ghewert ende besyden ghestelt.

In oorcondscopen van desen dynghen hebben wy desen onsen letteren doen teeken by notaris ende beseghelen metten zeghelen vanden commune der voorseide kercke. Dit was ghedaen inde stede van Brugghe int jaer ons heeren duust vyfhondert zesse ende dertich den IX dacht van December.

Ib., *Registrum Contractuum Communitatis*,
fol. 154-155.

IV.

COPIE VANDE FONDATIE VAN HEER
JAN BERTYN (1532)

Wy, Maerten de Raet, priester, stedehouder vanden prochipape van S. Jacobs kerke in Brugghe, Willem Obrecht, Anthonius Cant, Caerle Reynaert, Jan Porret, Willem Maertins, Jan Paix de Cœur, Claeys Jona, Anthonius Vande Voorde, Maerten de Saghere, Jacob Varlet, Hercules Houzet, Thomas Bartsuene, Fransois Cordier, priesters ende capellanen, Jacob Reyngout, gheinstalleerde, Guillibert Masureel, coster, ende Gheeraert de Hondt, sangmeester, makende tsamen tcommuyn van de voorseide kerke,

doen te weten, dat wy ten versouke van onsen welbeminden medebroeder wylent heer Jan Bertyn, priester capellaen van Sint-Donaeskerke ende ghehabitueert van den choir van de voorseyde kerke van Sint-Jacobs, ende van zyne testamentarisen, ter cause vande singuliere devotie die hy altyts gedreghen heeft ten broederschepe ofte ghilde die wy houdende syn inden selven choir ter eere vande Presentatie van de H. Maghet Maria inden tempel, gheconsenteert hebben over ons ende onse naercommers by wille, wete ende consente van prochipape, kercmeesters ende dischmeesters vande voorseyde kerke,

dat wy voordan eeuwelic geduerende ghehouden sullen syn op de feestelicke ende solemnele daghen vande Conceptie, Purificatie, Annunciatie, Visitatie, Assumptie, Gheboorte ende de Presentatie van Maria, up elcken van de voorseide daghen, naer dat de vesperen sullen ghesonghen syn, te gaen processiewys met alle de habituanten vanden choir tot in de voorkerke al synghende : *Beata Dei Genitrix Maria* etc. ende inde middelbueck staende sullen synghen de antifene *Salve Regina* etc. ofte eenighe andere, te weten : *Alma Redemptoris, Ave Regina celorum* ofte *Regina celi* naer den heesch van den tyt, ende geduerende dese statie sal men luyden met de groote clocke, ende de collecte gesonghen wesende naer de voorseide antifenen sal den officiant met den gemeenen choir gaen naer den autaar vande Presentatie ende aldaer al knielende synghen de letanien van Onse Vrouwe in discante met de veersekens ende collecte daertoe dienende,

ende daer naer wederkeerende naer den choor sullen synghen *Ave Maria*.

.....

Noch soo worden wy ghehouden voordan alle jaere te celebreren inden voorseiden choor Sondachs binnen de octave vande Presentatie (ten waere dat desen Sondach ghevieler op den eersten Sondach vanden Advent, ofte indien gevalle ten sulcken daghe binnen der selver octave als wy daertoe ordoneren sullen) een solemnele feeste vanden voorseiden broederschepe vande Presentatie, metter officie ende sanghe als op den principalen dach. Ende naer de tweede vesperen sullen wy synghen de vygilien met drye lessen, ende sanderendachs de commendatien met een solemnele messe van requiem metter prose *Dies ire* etc. Ende naer de misse sal den celebrant met syne ministers ende de priesters met oversloppen ende stolen commen inden middel vanden choor, tusschen het stappeel vande canters ende den lessenaere vande epistolare, alwaer by den roedragher sal gespreet wesen een swarten pelder, ende ten vier houken vanden selven pelder sullen ontsteken wesen vier keerssen, dewelcke sullen branden het officie gheduerende.

Ende den voorseiden celebrant met de ghehabitueerde vande choor daer rontsom staende sullen synghen een solemnele commendatie inder manieren ende met sulcke ceremonien als beschreven staet in zekere boucxkins daertoe ghedaen maken.

.....

Ende dit al ten trooste, lavenesse ende ter zalicheit vande ziele vanden voorseiden heer Jan Bertyn ende van alle de ghildebroeders ende ghildesusters van de voorseide ghilde,

beloepende tsamen alle de voorseide diensten ende lasten ter somme van tweendertich schellynghen ende ses pennynghen groot tsjaers.

.....

In oorkonde van welcke dyngghen hebben wy dese onse letteren gedaen seghelen metten segheler vanden voorseiden commune. Dit was gedaen in kercmeesters camere van S.-Jacobskerke in Brugghe den XIIIer dach van Hoymaent int jaer Ons Heeren duyst vyfhondert ende tweendertich.

Ib., *Registrum Contractuum Communitatis*,
f° 138 v.-140 v.

Le voyage de Girolamo Strozzi de Pise à Bruges et retour à bord de la galère bourguignonne « San Giorgio »

Girolamo Strozzi, un marchand florentin du XVe siècle, qui alla au moins quatre fois par mer d'Italie en Flandre, nous a laissé un journal assez intéressant du troisième voyage accompli en 1472-1473 à bord d'une des deux galères de Bourgogne affrétées par la banque des Médicis. Ce Girolamo, fils de Carlo et petit-fils de Marco Strozzi, appartenait à la fameuse famille florentine dont le palais est encore un des ornements de Florence et dont plusieurs membres se distinguèrent comme marchands et comme banquiers.

Né en 1441 ou en 1442, il fit son apprentissage des affaires à Naples dans le service d'une firme dirigée par des cousins éloignés, Filippo et Lorenzo di Matteo Strozzi. Au plus tard en 1466, Girolamo les avait quittés pour tenter sa chance et courir les mers et les chemins à la poursuite d'affaires fructueuses. Homme entreprenant et hardi, il n'hésita pas à s'engager comme officier à bord des galères florentines; nous ne savons pas exactement en quelle capacité, mais certaines annotations dans un carnet nous montrent qu'il prend soin des effets et de la pacotille des marinières après l'échouement d'une galère sur la côte flamande. Girolamo Strozzi entreprend ainsi au moins quatre voyages à Bruges et à Londres : en 1466-67, en 1468, en 1472-73 et en 1477. Dans l'intervalle, entre deux campagnes, nous le trouvons à Venise où il finance notamment

l'impression de trois livres qu'il cherche ensuite à écouler parmi les libraires en Italie et dans la colonie italienne en Flandre et en Angleterre. Un de ces livres est une traduction italienne de l'*Histoire naturelle* de Pline; les deux autres sont des *Histoire de Florence*, l'une par Leonardo Bruni d'Arezzo, l'autre par Poggio Bracciolini de Florence¹.

Les fonctions que Girolamo Strozzi occupait à bord des galères, ne l'empêchaient pas de faire d'autres affaires en marge. Sans doute, les règlements lui permettaient-ils une pacotille sur laquelle il ne payait pas de fret. Mais en dehors de cela, nous le voyons embarquer des marchandises lui appartenant en propre ou en commun avec d'autres marchands. Il lui arrive aussi de vendre ou d'acheter moyennant commission pour le compte de ses anciens patrons ou pour celui de son frère Marco qui résidait en Angleterre. En somme, Girolamo Strozzi est un personnage qui, par la variété de ses talents et de ses entreprises, ne manque pas de pittoresque.

Dans une lettre datée de l'Écluse le 20 mai 1468 et écrite à Laurent le Magnifique, Girolamo Strozzi nous donne quelques renseignements sur le second de ses quatre voyages². Il s'était embarqué à bord d'une galère florentine. Une première lettre expédiée de Cadix ne nous est pas parvenue, mais celle envoyée de l'Écluse nous apprend que la galère faisait partie d'un convoi qui avait quitté Cadix le 28 février et était arrivé le lendemain au Cap Saint-Vincent. De là, elle était repartie le 3 mars et était entrée le 13 dans le havre de La Corogne où se trouvait une galère vénitienne se rendant en Flandre, mais qui

---

¹ Voir mon article, *Per la storia dell'arte della stampa in Italia : come furono stampati a Venezia tre dei primi libri in italiano*, *Bibliofilia*, vol. LV, 1953, p. 109-117.

² FLORENCE, Archivio di Stato, *Mediceo avanti il principato*, Liasse 20, n° 394.

avait été retenue depuis cinq mois soit par le mauvais temps, soit par des vents contraires ou encore, plus probablement, par des avaries. Profitant de l'occasion, des gens de l'endroit avaient même essayé de monter à bord pour la piller, mais ils avaient été repoussés par l'équipage, non sans effusion de sang. Bien que le capitaine vénitien eût proposé aux Florentins de poursuivre le voyage de conserve et que cette proposition eût été acceptée, il partit sans eux le 17 mars et arriva sans encombre à l'Écluse le 26, neuf jours après. Comme la moitié des mariniers se trouvait à terre, en pèlerinage à Saint-Jacques de Compostelle, les galères florentines durent remettre leur départ au 18 avril. Déjà le 27, elles jetèrent l'ancre en rade de l'Écluse.

Dans sa lettre à Laurent de Médicis du 20 mai 1468, Girolamo Strozzi rapporte que les galères avaient déjà complété leur chargement et que, toutes les affaires étant réglées, elles se trouvaient prêtes à appareiller et n'attendaient plus qu'un vent favorable qui les conduirait en Angleterre où il prévoyait une escale assez longue de 45 ou de 50 jours.

Nous ne possédons pas de détails sur les affaires qui amenèrent Girolamo Strozzi à entreprendre ses deux premiers voyages. Sans doute acheta-t-il à Bruges du duvet pour literie et des toiles hollandaises. A Londres, il acquit sans doute des draps anglais, de l'étain, ainsi que de la laine et d'autres produits.

Bien que très bref, le journal tenu par Girolamo Strozzi au cours de son troisième voyage à Bruges présente un intérêt particulier pour deux raisons : d'abord parce qu'il nous fixe sur l'itinéraire habituellement suivi par les galères du Ponant qui se rendaient d'Italie en Flandre, et ensuite parce qu'il contient une relation malheureusement très succincte, de la prise d'une des deux galères bourguignonnes par le corsaire dantzikois, Paul Beneke. Heureusement pour Girolamo Strozzi, il se

trouvait à bord de l'autre galère, celle qui, à force de rames, parvint à s'échapper.

On sait que les deux galères furent construites à Pise, probablement avec des fonds avancés par la banque des Médicis, pour la croisade contre les Turcs projetée par Philippe le Bon, duc de Bourgogne. Toutefois, lorsqu'en 1464, leur construction fut terminée, le Duc avait abandonné ce projet. Ne sachant plus que faire des deux galères, il chercha bien à les vendre, mais il ne trouva pas d'acquéreur. Après la mort de Philippe le Bon, Charles le Téméraire réussit finalement à conclure un accord avec les Médicis. Les termes n'en sont pas connus : il est probable que les deux galères furent affrétées par ceux-ci, mais que le Duc en conserva la propriété³. En tout cas, à partir de 1467, elle furent exploitées par les Médicis et, d'après ce que nous révèle le journal de Girolamo Strozzi, placées sous le commandement d'officiers florentins. Néanmoins, elles continuèrent à naviguer sous le pavillon à la croix écotée de Bourgogne, d'où le nom de galères de Bourgogne sous lequel on les désigne habituellement dans les documents contemporains. Armées, équipées et grées par les Médicis, elles firent plusieurs voyages entre Pise et les Pays-Bas et allèrent même à une ou deux reprises jusqu'à Constantinople. Dans sa lettre du 20 mai 1468, Girolamo Strozzi ne spécifie pas clairement sur quelle galère il avait accompli son voyage, mais dans son journal écrit en 1472 il est beaucoup plus explicite à ce sujet et commence par le préambule suivant : « Ci-après je noterai tous les événements de mon voyage de Porto Pisano en Flandre et en Angleterre à bord des galères de Bourgogne, patrons Francesco di ser Matteo (Tedaldi) et Antonio di Niccolo Popoleschi, et de toutes les escales

---

³ GRUNZWEIG, *Correspondance de la filiale de Bruges des Medici*, 1re partie (CRH., Bruxelles, 1931), p. xxi.

tant à l'aller qu'au retour. Que Dieu, par sa grâce, nous conduise sains et saufs à bon port »⁴.

Les deux galées de Bourgogne, le San Matteo ayant pour patron Francesco Tedaldi et le San Giorgio, patron Antonio Popoleschi, firent voile de Porto Pisano le 26 septembre 1472 au troisième quart. Treize mois après, le San Giorgio seul retournait à son point de départ, le San Matteo ayant été capturé dans l'intervalle.

Le 30 septembre, quatre jours après leur départ les galères firent escale à Nice et puis du 1er au 8 octobre elles restèrent ancrées aux Iles d'Hyères. Malheureusement Strozzi ne donne aucune indication sur la raison de cet arrêt, ni sur celle d'autres retards. Peut-être s'expliquent-ils par la nécessité d'attendre une accalmie ou des vents favorables.

Le 15 octobre, les galères jetèrent l'ancre à Cadix et se remirent sous voile le 3 novembre, sans doute, après avoir chargé et déchargé. L'escale suivante fut le port de La Corogne où elles mouillèrent en rade du 8 novembre au 1er décembre.

Récemment un historien de mérite, M. le Professeur Yves Renouard, a indiqué qu'on ne sait pas au juste quelle était la route suivie par les galères entre l'Espagne et l'Angleterre. Les nefes faisaient parfois escale à La Rochelle ou à d'autres ports pour prendre des vins ou du sel, mais le journal de Girolamo Strozzi montre clairement que les galères, au lieu de pénétrer à l'intérieur du golfe de Gascogne, mettaient directement le cap sur

---

⁴ Le journal de ce voyage, très bref, n'occupe que deux pages d'un cahier dont il ne reste plus qu'un fragment de dix feuilles. Il est relié, avec d'autres papiers concernant un héritage, dans le registre : FLORENCE, Archivio di Stato, *Carte Strozzi*, 3e série, n° 127, f° 81-90. Comme les papiers ont été réunis avec peu de soin, le journal se trouve au recto du folio 81 et au verso du folio 89. Le texte du journal, en italien, est publié en annexe. Les autres feuilles du cahier contiennent plusieurs décomptes et une liste des lettres écrites par Girolamo Strozzi au cours de son voyage.

Ouessant en quittant le port de La Corogne et ne s'arrêtaient pas en cours de route avant d'atteindre le Pas-de-Calais. Au retour, les galères, après avoir fait escale à Southampton, se dirigeaient directement de l'île de Wight sur le cap Finistère, la pointe extrême de l'Espagne ⁵.

Parties de La Corogne, le premier décembre 1472, au premier quart, les galères se trouvèrent déjà le 6 à minuit devant un petit port anglais aujourd'hui disparu et situé sur la côte occidentale de Romney Marsh, que les portolans italiens désignent sous le nom de Porto Camera, mais que Strozzi appelle Camora. Les galères repartirent la même nuit pour arriver le lendemain à Rammekens en Zélande, le terme du voyage.

Quoique malade, Girolamo Strozzi devait vaquer à ses affaires et ne pouvait s'attarder à bord. Dès le 9 décembre, il se fit porter à terre et se rendit à Arnemuiden où il resta jusqu'au 14, date de son départ pour l'Écluse. Il gagna Bruges le 16 et y resta pendant plus d'un mois, jusqu'au 23 janvier, logé à l'hôtel Bladelin, siège de la filiale de la banque des Médicis. Dans ses comptes, Girolamo Strozzi annote qu'il paya à Carlo Cavalcanti, un des facteurs ou commis des Médicis, la somme de £ 1. 6. 7 de gros pour nourriture et gages d'un garçon (*spese di bocca ed uno garzone*) ⁶.

⁵ Y. RENOARD, *Les voies de communication entre pays de la Méditerranée et pays de l'Atlantique au moyen âge : Problèmes et hypothèses*, dans : *Mélanges d'histoire du moyen âge dédiés à la mémoire de Louis Halphen* (Paris, 1951), p. 587-594. La liste des escales effectuées habituellement par les galères est donnée dans un document émanant des Consuls de la Mer à Florence : elle ne mentionne aucun port entre La Corogne et l'Écluse à l'aller et entre Southampton et La Corogne au retour, ce qui confirme les renseignements fournis par Strozzi. A. GRUNZWEIG, *Le fonds du Consulat de la Mer aux Archives de l'État à Florence*. — IHBR. Bull., X (1930), p. 24-25. Autres listes : p. 32 et 53.

⁶ Dans la 5e série des *Carte Strozzi*, n° 52 et 53, se trouvent deux livres de comptes de Girolamo Strozzi : un livre des comptes

Pendant son séjour à Bruges, Strozzi acheta d'un certain Michel Olivier 43 aunes et un tiers de toile hollandaise au prix de 4 gros et trois quarts l'aune, ce qui revient au total de s. 17 d. 2 de gros en monnaie de Flandre ou de £ 20 s. 12 d. 6 *di piccioli* en menue monnaie florentine⁷. Cette marchandise fut placée à bord de la galère San Giorgio sur laquelle Strozzi lui-même faisait le voyage. En outre, il acheta une autre lot de toile, sans doute de meilleure qualité, car le prix s'élevait cette fois à 9 gros et trois-quarts l'aune faisant au total £ 1. 3. 7 de gros ou £ 28. 18. 0 *di piccioli*⁸. Il s'agit probablement de pacotille achetée par Girolamo Strozzi pour son propre compte. Par contre, il se procura, pour le compte de ses anciens patrons, Filippo et Lorenzo Strozzi, un lot de duvet pesant 390 livres au poids de Bruges et quatre édredons au prix global de £ 10. 16. 9 de gros, monnaie de Flandre. En ajoutant les frais de manutention, les droits de tonlieu et le batelage de Bruges à la rade de Zélande, les plumes et les édredons coûtèrent en tout £ 1. 6. 5 de gros, rendus à bord des galères (*sino a galea*)⁹. Le décompte détaillé est donné à la table n° 1. Ce qui frappe, c'est la modicité des débours. Le droit de tonlieu, en particulier, reste en dessous de deux pour cent *ad valorem*.

Remarquons aussi que le décompte prouve une fois de plus que les bâtiments de mer mouillaient soit dans

---

courants (*Libro di debitori e creditori, segnato C*, 1472-1476) et un mémorial (*Giornale e ricordanze, segnato C*, 1473-1476), tous deux relatifs aux opérations commerciales conclues par Girolamo Strozzi au cours de ses pérégrinations. On n'a pas trouvé d'autres livres de comptes lui appartenant. Le poste relatif au paiement pour la pension et les gages d'un garçon se trouve dans le registre n° 52, f° 18^v.

⁷ *Cart. Strozz.*, 5e série, n° 52, f° 19.

⁸ *Ibid.*, f° 18^v.

⁹ *Cart. Strozz.*, 5e série, n° 53, f° 49. Dans la même série, n° 26, *Libro di ricordanze di Filippo e Lorenzo Strozzi e compagni di Firenze, segnato C* (1472-1475), f° 118^v se trouve une copie du décompte.

TABLE I

Décompte d'un lot de plumes et de 4 ébredons achetés à Bruges en janvier 1473 et livrés franco à bord des galères en rade de Zélande *

	£	s.	d.
Coût d'un lot de plumes, pesant 390 livres au prix de £ 1. 13. 0 de gros le cent	6.	8.	9.
Coût de 4 ébredons	4.	8.	0.
Droits de tonlieu : 42 gros à raison de 4 gros par livre sur une valeur estimée de £ 10. 10. 0	3.	6.	
Pesage			3
Livraison à domicile.			3
Pour 12 aunes de toile d'emballage à 3 gros l'aune	3.	0.	
Cordes et autres frais d'emballage.	1.	2.	
Pour mise à bord de la barque ou <i>schuit</i> et transport jusqu'en Zélande			1. 6
Total en gros, monnaie de Flandre	£11.	6.	5

le Swin soit dans la rade de Zélande, et que toutes les marchandises y étaient transbordées tant à l'entrée qu'à la sortie. Au Moyen Age, Bruges n'était donc pas un port de mer (pas plus qu'Anvers d'ailleurs), et l'ensablement du Swin n'a pas joué dans son déclin le rôle primordial que les historiens lui ont attribué. Dans les documents italiens, y compris le fameux manuel de Pegolotti, les petits bateaux qui assuraient le service entre Bruges et ses avant-ports, sont généralement désignés par le mot *scutta* ou *schutta*, de toute évidence une dérivation du flamand *schuit*. On retrouve la même expression chez Girolamo Strozzi qui emploie même le terme *schuttimanno* ou *schuitman* en parlant du batelier¹⁰.

* D'après les *Carte Strozziene*, 5e série, n° 53, f° 49, à Florence, Archivio di Stato.

¹⁰ *Ibid.*, f° 49.

Les plumes et les édredons mises à bord de la galère San Matteo, capturée plus tard par les corsaires, devinrent une perte totale pour les commettants de Girolamo Strozzi.

Ayant complété leur chargement, les galères firent voile le 28 février 1473 pour se rendre à Londres, mais ce fut un faux départ, car déjà le 2 mars, elles étaient de retour à Rammekens où elles devaient rester jusqu'à la fin du mois, probablement dans l'attente de vents favorables. Enfin, le 31 mars, nouveau départ. Après s'être arrêtées le soir à Flessingue, les deux galères en repartirent le lendemain matin, mais déjà à trois heures de l'après-midi, le San Giorgio alla s'échouer sur un banc de sable que Girolamo Strozzi appelle *il banco di Ghaghula*, mais que nous n'avons pu identifier. En tout cas, comme la galère était à peine sortie de Flessingue, elle devait se trouver dans les parages de Breskens. Peut-être s'agit-il du banc de sable qui barrait la passe appelée De Nagel en flamand ¹¹. L'échouement faillit se terminer en catastrophe : le grand mât brisé net, la galère elle-même fut mise en perdition. Pour la renflouer, il fallut l'alléger en transbordant la cargaison dans des barques ou *schuiten* ¹². Le 3 avril, les deux galères rentrèrent à

¹¹ Depuis le Moyen Age, la situation hydrographique de l'embouchure de l'Escaut a beaucoup changé. Le Nagel était la passe séparant l'île de Wulpen de celle de Cadzand. Déjà en 1430, son ensablement entravait la navigation, ce qui suscita les plaintes de la Hanse teuto-nique. Depuis le XVIe siècle, la passe a été endiguée et mise à sec, reliant ainsi l'île de Wulpen à la terre ferme. Ces renseignements m'ont été fournis par M. A. DE SMET, du Service des Cartes et Plans de la Bibliothèque Royale de Belgique, et confirmés par M. W. S. UNGER, archiviste de l'État en Zélande. Je tiens à les remercier tout particulièrement pour leur obligeance.

¹² Dans ses décomptes, Girolamo Strozzi mentionne le transbordement de la pacotille appartenant à plusieurs marins de la galère San Giorgio, et donne le décompte des sommes déboursées pour eux aux bateliers des *schuiten* (*Cart. Strozz.*, 3e série, n° 127, f° 85^v). La présence de barques indique bien que la galère, au moment de l'échouement, ne se trouvait pas en haute mer, mais dans des eaux plus ou moins abritées.

Arnemuiden pour réparer les avaries subies par le San Giorgio.

Elles reprirent la mer le 25 avril et se mirent en route pour Southampton. Hélas, deux jours après, le 27 avril 1473, elles furent attaquées à hauteur de Gravelines par les corsaires hanséatiques sous le commandement de Paul Beneke. Le San Giorgio sur lequel se trouvait Girolamo Strozzi réussit à prendre le large et arriva le 29 à Southampton, mais Paul Beneke s'empara du San Matteo avec sa riche cargaison qui valait bien 30.000 florins et qui comprenait, comme on le sait, le fameux triptyque *Le Jugement Dernier* de Hans Memling. Dans l'abordage, treize mariniers florentins perdirent la vie ; et il y eut bien une centaine de blessés ¹³.

La galère navigait sous pavillon neutre. Néanmoins, le duc de Bourgogne et les Médicis réclamèrent en vain la restitution de la prise. Même l'excommunication majeure lancée par Sixte IV contre Paul Beneke, ses acolytes et ses protecteurs ne produisit pas le moindre effet. Tommaso Portinari, le représentant des Médicis, essaya en vain d'exercer des représailles en faisant saisir les marchandises des marchands hanséatiques qui fréquentaient Bruges : il se heurta à l'opposition décidée du Magistrat. Les litiges, les négociations et les procès se poursuivirent pendant plus d'un quart de siècle jusqu'à ce que Portinari, de guerre lasse et à bout de ressources, se vît contraint d'abandonner la partie ¹⁴.

L'histoire de ses démêlés avec la Hanse teutonique a été contée ailleurs, et il est inutile de la répéter ici. Revenons plutôt à la galère Saint-Georges qui l'avait échappé belle et se trouvait maintenant à Southampton,

¹³ A. VON REUMONT, *Di alcune relazioni dei Fiorentini alla città di Danzica*. — Archivio Storico Italiano, N. Ser., XIII, 1^a parte (1861), p. 37-47.

¹⁴ O. MELTZING, *Tommaso Portinari und sein Konflikt mit der Hanse*. — Hansische Geschichtsbl., XII (1906), p. 101-123.

l'Antona des Italiens. A cette époque, cette ville jouissait d'une remarquable prospérité qui périclita seulement au XVIe siècle à cause de la concentration du trafic à Londres et dans la Tamise. Southampton ne se releva qu'au XIXe siècle en devenant la tête de ligne des grands paquebots transatlantiques ¹⁵.

Le Saint-Georges demeura dans le port de Southampton pendant trois mois, temps que Girolamo Strozzi passa presque entièrement à Londres. Il y acheta des draps anglais : frises, carisés et sayes. En outre, il avait été chargé par ses anciens patrons d'acquérir pour eux de la vaisselle en étain et des candélabres en laiton ¹⁶. Outre ces articles, tous fournis par la firme Giovanni de' Bardi et Compagnie, il acheta six autres candélabres pour son propre compte ¹⁷. Dans son livre de *ricordanze* ou mémorial, il nous donne un décompte détaillé d'où il résulte que toutes les charges, de Londres jusqu'à Florence, dépassent à peine un huitième du prix d'achat (table II). Bien entendu, il s'agit d'une marchandise de luxe. Néanmoins, ce chiffre démontre, à notre avis, qu'il convient de ne pas exagérer le poids des frais de tout genre qui, au Moyen Age, grevaient le transport des marchandises.

Outre l'assortiment d'articles en étain et en laiton, Girolamo Strozzi acheta à Londres une partie de draps anglais, notamment 32 doubles frises et 10 carisés, en compte à demi avec Lionardo di Benedetto Strozzi, marchand à Florence. Dans son mémorial, il nous donne aussi des décomptes détaillés relatifs à ces deux achats (tables III et IV). Ils nous fournissent des données précises sur le prix d'acquisition et sur toutes les charges qui venaient s'y ajouter en cours de route, depuis

¹⁵ A. A. RUDDOCK, *Italian Merchants and Shipping in Southampton, 1270-1600* (Southampton, 1951), p. 65-70, 262-272.

¹⁶ *Cart. Strozz.*, 5e série, n° 26, f° 60^v; n° 53, f° 46^v.

¹⁷ *O. c.*, N° 52, f° 23^v.

TABLE II
Décompte relatif à des articles en étain et en laiton expédiés de Londres à Florence en 1473 *

Libellé	Esterlins monnaie anglaise	Piccioli de Florence	Florins larghi florentins	Pour cent
	£ s. d.	£ s. d.	F. s. d.	
188 livres d'étain ouvré en vaisselle (bols, plats, assiettes) à 5 d. par livre avoir-du-poids	3. 18. 4			63.7
6 grands candélabres en laiton à 21 1/2 deniers la pièce	10. 8			8.7
3 draps blancs de Southampton à 6 s. 4 d. la pièce	19. —			15.4
2 barils (un pour l'étain et l'autre pour les candélabres) et frais d'emballage	1. 6			1.2
Magasinage, hostellage et mise à bord	7			0.5
Franco de droits (<i>customs</i>), de subsides au Roi et de voiture de Londres à Southampton	—			—
Fret de Southampton à Porto Pisano	3. 2			2.6
Total des charges en Angleterre à 4 s. 4 d. d'esterlins par florin	5. 13. 3			92.1
Voiture de Livourne à Pise et la gabelle de Pise		2. —. —	26. 2. 8	1.3
Pour achat d'un panier et réemballage des articles expédiés à Naples		1. 1. —		0.7
Pour le transport de Pise à Florence		2. 3. 4		1.4
Pour la gabelle à Florence		6. 18. —		4.5
Total des charges à partir de Porto Pisano		12. 2. 4	2. 4. 6	7.9
Total			28. 7. 2	100.0

* D'après les *Carte Strozziane*, 5e série, n° 53, f° 46^v, Florence, Archivio di Stato.

Libellé	Esterlins monnaie anglaise	Piccioni de Florence	Pour cent
32 pièces de double frise, mesurant 783 <i>goads</i> à 9 deniers par <i>goad</i>			
Courtage à 3 d. par £	£ s. d. 29. 7. 3	£ s. d. 73.1	73.1
Mesurage, pliage et livraison au domicile de Marco Strozzi	8. —	1.0	1.0
Serpillière, cordes et emballage	2. 9	0.3	0.3
Voiture de Londres à Southampton	6. —	0.7	0.7
Droits de tonlieu à Southampton à 2 deniers par drap, 32 pièces comptées pour 18 draps	9. —	1.1	1.1
Hostellage et mise à bord	3. —	0.4	0.4
Douane (<i>customs</i>) et subsides au Roi à 15 d. par £ <i>ad valorem</i> (Valeur: £ 15 à raison de 50 s. par 100 <i>goads</i> sur une mesure de 600 <i>goads</i>)	1. 4	0.2	0.2
	18. 9		2.3
Total des charges franco à bord à Southampton	31. 16. 1	806. 19. 6	79.1
Fret ou nolis de Southampton à Porto Pisano, 21 florins à £ 5. 10. 0 <i>di picc.</i> , 1,450 livres avoir-du-poids		115. 10. —	11.3
Pour avarie ordinaire à 1 % sur la base d'une valeur de 350 florins à raison de f. 25 par 100 livres		19. 5. —	1.9
Pour avarie extraordinaire à 1 % sur la base d'une valeur de f. 440 à raison de 35 fl. par 100 livres		22. —. —	2.2
Déchargement et magasinage à Livourne		2. —. —	0.2
Voiture de Livourne à Pise		3. —. —	0.3
Livraison à domicile à Pise		14. —. —	0.1
Gabelle d'entrée à Pise		14. —. —	1.4
Autres taxes payables à Pise		2. 13. —	0.3
Droits de l'Arte di Calimala à Florence		3. 0. —	0.3
Courtage à Pise		8. 16. —	0.9
Mesurage		9. 7. —	0.9
Commission 1 % aux Salviati à Pise		11. —. —	1.1
Total		1018. 10. 6	100.0

* D'après les *Carte Strozziene*, 5e série, n° 52, f° 22 et n° 53, f° 45 et 49, à Florence, Archivio di Stato.

TABLE IV

Décompte relatif à 10 pièces de drap carisé expédiées de Londres à Pise *

Libellé	Esterlins monnaie anglaise	Piccioli de Florence	Pour cent
	£ s. d.	£ s. d.	
10 pièces de drap carisé blanc achetées à Londres	7. 14. -	195. 16. -	78.7
Mesurage, pliage et emballage	1. 6	1. 18. -	0.8
Droits municipaux à Southampton, grue et mise à bord	1. 2	1. 10. -	0.6
Droits de douane (<i>customs</i>) et subsides au Roi (12 d. par £ <i>ad valorem</i> , sur une valeur estimée de £ 7 et 33 d. par drap, les 10 pièces étant comptées pour 3 draps)	15. 3	19. 8. -	7.8
Total des frais en Angleterre	8. 11. 11		
Fret ou nolis de Southampton à Porto Pisano		11. -.	4.4
Déchargement, hostellage et commission à Livourne		1. -.	0.4
Voiture de Livourne à Pise		1. -.	0.4
Livraison et déchargement à Pise		8. -	2.2
Gabelle d'entrée à Pise (5 d. par livre sur £ 260 <i>dé piccioli</i>)		5. 8. 4	2.2
Taxes de <i>cepo</i> et de <i>cavale</i> à Pise		2. 10. -	1.0
Taxe de l'Arte di Calimala		1. -.	0.4
Courtage et commission		7. 15. -	3.1
Total		248. 13. 4	100.0

* D'après *Carte Strozziaine*, 5e série, n° 52, f° 23 et n° 53, f° 45 et 49, à Florence, Archivio di Stato.

Londres, le point de départ, jusqu'à Pise, le lieu de vente. Vu la rareté de semblables relevés, il n'est peut-être pas inutile d'examiner avec soin ceux de Girolamo Strozzi.

Le décompte relatif aux frises est le plus détaillé. Au premier coup d'œil, on est frappé par la modicité des charges en Angleterre, le poste le plus important étant les *customs* ou droits de douane dont le taux ne dépasse pas 15 deniers par livre ou 6.25 pour cent; encore se calcule-t-il sur une valeur fictive de moitié inférieure à la valeur réelle, de sorte qu'il ne s'élève en réalité qu'à 3 pour cent du prix d'acquisition. Après tout, la dépense la plus importante est encore le fret de Southampton à Porto Pisano auquel s'adjoint une avarie ordinaire et extraordinaire¹⁸. La gabelle d'entrée payée à Pise n'atteint pas deux pour cent de l'ensemble des frais. Il faut avouer que c'est peu, si l'on considère que, de nos jours, les droits d'entrée s'élèvent souvent à cinquante pour cent *ad valorem* et davantage, mais le Moyen Age ne connaissait pas le protectionnisme. Lorsqu'on voulait protéger le marché local, l'importation des produits étrangers qui faisaient la concurrence à ceux du pays, était interdite purement et simplement, tels, par exemple,

---

¹⁸ Cette avarie se rapportait sans doute à toutes les dépenses, ordinaires aussi bien qu'extraordinaires, effectuées pour la sécurité générale du navire et de la cargaison. (Voyez à ce sujet A. GRUNZWEIG, *Le Fonds du Consulat de la Mer, O. c.*, p. 55.). Selon toute vraisemblance, elle comprenait le prix du sauf-conduit obtenu du duc de Medina, ainsi qu'à la somme de 1025 florins payée à deux nefes biscayennes pour accompagner la galère à la descente du Guadalquivir et la protéger, le cas échéant, contre toute tentative de piraterie, les belles promesses du Duc ne méritant aucune confiance. Ces renseignements nous sont fournis dans une lettre adressée à Laurent le Magnifique et écrite, en arrivant à Livourne, par Francesco di ser Matteo Tedaldi. Celui-ci avait été le patron du San Matteo avant sa prise par les Hanséates, mais il se trouvait à bord du San Giorgio, au cours du voyage de retour, car la lettre est datée du 27 octobre 1473, *in galea* (FLORENCE, Archivio di Stato, *Mediceo avanti il principato*, liasse 29, n° 949). Avait-il été relâché par les Hanséates et avait-il rejoint le San Giorgio à Southampton ?

les draps anglais en Flandre. Suivant le décompte, les frises, rendues à Pise, revenaient en tout à £ 1018. 10. 6 *di piccioli*. Comme Girolamo Strozzi les revendit pour £ 1133.9.1 *di piccioli*, il réalisa un bénéfice de £ 114.18.7 *di piccioli* ou un peu au-delà de dix pour cent¹⁹.

Sur les dix pièces de drap carisé (*kerseys*), son bénéfice était plus élevé. D'après le compte dans son mémorial, elles ne lui coûtèrent que £ 248.13.4 *di piccioli*, mais il les revendit £ 366.13.4 *di piccioli* gagnant ainsi près de cinquante pour cent sur le prix de revient. Sur les carisés, les droits d'exportation étaient aussi plus élevés et atteignaient bien dix pour cent du prix d'achat à Londres. Sans doute, cela est attribuable au fait qu'il avait sur les carisés un droit *ad valorem* de 12 deniers par livre d'esterlins (cinq pour cent) et, en outre, un droit spécifique de 33 deniers par drap. Par contre, le taux des droits d'entrée ou de la gabelle à Pise était seulement de 5 deniers par livre *ad valorem*, ce qui correspond à peu près à deux pour cent²⁰. L'examen des comptes de Girolamo Strozzi confirme donc une fois de plus qu'il n'y avait pas à proprement parler de droits protecteurs au Moyen Age, mais seulement des droits, quel que fût leur nom, sur la circulation des marchandises.

Après avoir complété son chargement, la galère Saint-Georges quitta Southampton le 26 juillet, mais n'alla pas au-delà de Newport dans l'île de Wight. Elle y resta jusqu'au 7 août, attendant des vents favorables. Enfin, le 8 août, elle fit voile pour la Corogne qu'elle atteignit dix jours après, le 18 août. Elle y séjourna jusqu'au 25, puis poursuivit son voyage. Ici, Girolamo Strozzi, en commençant une nouvelle page de son journal, insère la note suivante : « *Segue il viaggio delle*

¹⁹ *Cart. Strozzi.*, 5e série, n° 52, f° 43.

²⁰ *O. c.*, n° 52, f° 23, 42 ; *o. c.*, n° 53, f° 49.

2 ghalee di Borghognia restate a una da 27 di aprile in qua » (Suite du voyage des deux galères de Bourgogne réduites à une seule à partir du 27 avril).

Le premier septembre, la galère remontait le fleuve Guadalquivir jusqu'à la « forchata » près de Séville. Après avoir obtenu un sauf-conduit du duc de Medina en lui offrant 15 pièces de drap anglais, la galère redescendit le 17 septembre à San Lucar, à l'embouchure du fleuve. Girolamo Strozzi y acheta une esclave nommée Messaruda au prix de 7.000 maravédis qui furent payés au vendeur, un certain Francesco de Burgos, écuyer du Maréchal de Castille et capitaine de la nef Gharza, par Carlo Bellacci, un Florentin résidant à San Lucar. En remboursement de cette avance, Girolamo Strozzi lui donna une lettre de change de 21 florins tirée sur lui-même et payable à un mois de vue à Pandolfo et Riniero Bellacci, frères de son créancier²¹. Nous sommes donc ici en présence d'un contrat de change dans lequel le tireur est la même personne que le tiré et reçoit une avance qu'il se propose de rembourser lui-même dans un autre lieu à un représentant du créancier.

Suivant son livre de comptes, Girolamo Strozzi paya encore 3 florins, soit £ 16.10.0 *di piccioli*, pour le passage — il emploie le mot « nolis » — de son esclave de San Lucar à Porto Pisano, ainsi que diverses sommes pour aliments, vêtements, gabelle, et voiture de Livourne à Florence. Au XVe siècle, l'esclavage était assez répandu dans le monde méditerranéen, et presque toutes les grandes familles florentines, y compris les Médicis, avaient des esclaves à leur service.

A la date du 22 septembre, Girolamo Strozzi note encore dans son journal qu'il alla s'asseoir « à la table de poupe » qui était la table d'honneur présidée par le

---

²¹ O. c., n° 52, f° 29, 30.

capitaine. Faut-il en conclure qu'il fut appelé à exercer des fonctions plus importantes qui lui donnaient droit de manger à la table du capitaine et de prendre un esclave à son service ?

L'escale à San Lucar se prolongea jusqu'au 7 octobre quand la galère leva l'ancre vers l'heure de midi. Quatre jours après, elle avait traversé le détroit de Gibraltar et mouillait en rade de l'île de Seravignia. Le 13 octobre, elle reprit son voyage et le 16 elle arriva à Almeria d'où elle repartit le lendemain à minuit. Dix jours après, le 27 octobre, vers dix-huit heures, la galère San Giorgio entra finalement à Porto Pisano, le terme de son voyage. « Dieu en soit loué », écrit Girolamo Strozzi dans son journal. Au cours d'une traversée mouvementée, elle avait échappé heureusement à l'attaque des Hanséates, aux embûches du duc de Medina-Sidonia et de ses flibustiers et à la flotte du vice-amiral Coulon, alors à la solde de la France.

On peut regretter que le journal de Girolamo Strozzi ne nous donne pas plus de renseignements. Tout laconique qu'il soit, il nous trace cependant un tableau vivant des hasards qui entouraient la navigation au Moyen Age et des risques auxquels s'exposaient les marchands. A la suite de travaux récemment publiés, on connaît bien mieux qu'auparavant l'organisation et l'activité des grandes compagnies italiennes comme celles des Peruzzi ou des Medici. Mais le commerce médiéval n'était pas exclusivement entre leurs mains : il s'en faut même de beaucoup. L'intérêt du journal et du mémorial de Girolamo Strozzi réside précisément dans le fait qu'ils jettent quelque lueur sur les opérations d'un navigateur et d'un marchand de moindre envergure, et qui se rapprochait peut-être davantage du type normal. Certes, Strozzi était un aventurier, un chercheur de fortune, mais on ne peut s'empêcher de l'admirer, lui et ses semblables qui, pour un mirage, entreprenaient des

voyages périlleux, exposant leur pauvre vie et leurs pauvres biens.

Florence Edler DE ROOVER
(Aurora, New York).

ANNEXE

JOURNAL DE GIROLAMO DI CARLO DI MARCO STROZZI

FLORENCE, Archivio di Stato, *Carte Strozzi*, 3e série, n° 127 : *Contratti, scritture e memorie spettanti a diversi della famiglia Strozzi*, f° 81^r et 89^v. — Les mots en italique placés entre crochets droits ont été insérés au texte en guise d'explication.

(f° 81^r) † 1472.

Apresso richordo della partita di Porto Pisano delle galee di Borghognia per lo viaggio di Fiandra e Inghilterra, padroni Francesco di ser Matteo e Antonio di Nicholo Popoleschi e tutte le schale faranno d'andata e di ritorno dove Idio per sua ghrazia salvi per tutto ci achompagna salvi¹.

A dì 26 di settenbre partirono di Porto Pisano alla terza ghuardia.

A dì 30 detto fumo a Niza e chomperamo una antenna, ma non surgiamo, circha ore 15 da mattina.

A dì primo d'ottobre surgemo all'isole di Eris [*Iles d'Hyères*] a ore 24 incircha.

A dì 8 d'ottobre a ore 3 di notte incircha partimo dall'ixole di Eris.

A dì 15 d'ottobre surgiamo in Chadisi.

A dì 3 di novembre partimo.

A dì 8 di novembre surgemo alle Cholognie [*La Corogne*] a ore 24.

A dì primo di dicenbre partimo alla prima ghuardia.

¹ Il résultat des comptes de Girolamo Strozzi que Francesco di ser Matteo appartenait à la famille des Tedaldi. Quoiqu'il soit appelé tantôt Francesco di ser Matteo et tantôt Francesco Tedaldi, il s'agit bien du même personnage. Aux archives de Florence, il existe de lui plusieurs rapports adressés à Laurent le Magnifique.

A dì 6 surgemo a Porto Chamora a ore 24. Partimo la notte alla terza ghuardia.

A dì 7 di dicembre surgiamo a Remisin [*Rammekens*] in Silanda. Idio lodato che c'a fatti salvi. [*En marge* :] Fu malato e ghrave.

A dì 9 di dicembre mi partì di ghalea e me n'andai in terra a Remua [*Arnemuiden*] e a dì 14 mi partì per le Schuise dove arivai a dì 15. Partimi a dì 16 per Brugia dove arivai a detto dì a sera. Partimi da Brugia a dì 23 di giennaio per essere in Silanda alle galee dove arivai a dì 25 di gienajo e tornai a meza vita e pure malato di grave.

A dì 28 di febraio partimo da Remua circha ore 16 per Londra dove Idio salvi c'achompagni.

A dì 2 di marzo tornamo a Remichin [*Rammekens*].

A dì 31 di marzo 1473 partimo da Remichin da mattina e surgemo a Frasinghe [*Flessingue*].

A dì primo d'aprile da mattina partimo da Frasinghe e detto dì circha ore 15 investimo in sul bancho di Ghaglula e tagliamo l'albero; chorremo ghrande pericholo e alegerimo, per lo Dio ghrazia salvamo la galea e tornamo a dì 3 a Remua a rifare l'albero.

A dì 25 d'aprile partimo da Remichino in Silanda. A dì 27 sopra Ghravalingha [*Gravelines*] fumo pre... [*le reste biffé*] chon gl'ostarlini e la galea San Matea fu presa e noi ce n'andamo in Antona [*Southampton*] dove arivamo a dì 29 detto.

A dì 26 luglio partimo dal chaio d'Antona. Andamo a Neuport a Vichi [*Ile de Wight*] dove stemo sino a dì 7 d'aghosto.

A dì 8 partimo per essere a nostro viaggio.

A dì 18 d'aghosto arivamo alle Cholognie Idio lodato.

A dì 25 al levata di sole partimo dalle Cholognie.

(fo 89v) Seghue il viaggio delle 2 ghalee di Borghognia restate a una da 27 dì d'aprile in qua.

A dì primo di settenbre entramo nel Riodi Sibia e andamo sino alla forchata.

Adì 17 tornamo a San Lucha [*San Lucar*] e avemo salvo chondotto dal ducha e demo peze 15 di panni d'Inghiltera.

A dì 22 di settenbre andai alla tavola di poppa.

A dì 7d'ottobre partimo da San Lucha circha mezo dì.

A dì 11 surgiamo a Seravignia a ore 22 incircha e prima a dì 10 surgiamo sotto alla Lena d'Almeria.

A dì 13 alla terza ghuardia partimo da Seravignia.

A dì 16 circha mezo dì surgemo in Almeria.

A dì 17 circha meza notte partimo.

A dì 27 d'ottobre circha ore 18 surgemo in Porto Pisano. Idio lodato che ci a fatto salvi e tratto di mano di Cholonbo [*Coulon*] e di quel traditore del Ducha di Medina e del suo manigholdo Gian Chontadore.

De *Justitiiarii* in Veurne-Ambacht inzonderheid te Nieuwpoort

DE MODERNISERING VAN HET VLAAMSE
AMBTENARENCORPS IN DE 12e EEUW

In een vorige aflevering van dit tijdschrift heeft de heer R. Degryse een artikel gewijd aan „de Nieuwpoortse *justitiiarius* en zijn opvolgers” tot in 1302¹. Wat hij daar heeft bewezen en heeft willen bewijzen, kan als volgt worden samengevat :

1° de heer Degryse heeft aangetoond dat Nieuwpoort van 1240 af, op zijn laatst, een eigen grafelijke baljuw bezat, ondergeschikt, zelfs zeer ondergeschikt aan de baljuw van Veurne-ambacht;

2° hij heeft duidelijk gemaakt dat die Nieuwpoortse onder- of poortbaljuw misschien ook reeds in 1219 bestond;

3° hij heeft willen bewijzen dat de *justitiiarius* uit de Nieuwpoortse keurbrief van 1163 diezelfde baljuw was.

Heeft de heer Degryse het sub 3° genoemde inderdaad bewezen? Moet voortaan worden aanvaard dat de Nieuwpoortse *justitiiarius* van 1163 dezelfde agent was als de grafelijke ambtenaar die onder de naam „baljuw” pas 56 en misschien zelfs pas 77 jaar later te Nieuwpoort voorkomt?

Ziehier hoe de schrijver tot zijn overtuiging komt :

a) hij meent dat de bevoegdheden van de Nieuwpoortse *justitiiarius* van 1163 die zijn van een baljuw,

---

¹ Deel XC (1953), 131-139.

d.w.z. van de ambtenaar omstreeks die tijd in Vlaanderen ingevoerd;

b) hij stelt vast dat ook Veurne-ambacht, het ressort waartoe Nieuwpoort behoorde, er vroeg bij was om een eigen baljuw te ontvangen, aangezien er reeds in 1170 een *judex*, d.w.z. een baljuw, te Veurne optrad;

c) hij meent dat de graaf te Nieuwpoort, anders dan te Veurne, niet had af te rekenen met zijn burggraaf, een verouderd ambtenaar; in het nieuwe Nieuwpoort kan de graaf dus, volgens hem, zijn baljuwen-experiment reeds in 1163 begonnen zijn.

De schrijver stelt zich de gang van zaken dus als volgt voor.

De Vlaamse graaf, zo omstreeks 1163 bezig met de plaatsing van zijn eerste baljuwen, schuift te dien einde zijn burggraven — verouderde en lastige ambtenaren immers — terzijde. Nu doet zich op dat ogenblik te Nieuwpoort een gelegenheid voor om dit laatste zonder pijn te doen. Nieuwpoort is namelijk *nieuw* rechtsgebied, zodat de graaf daar van meet af aan met een *nieuwe* ambtenaar, de baljuw of *justitiarius*, kan werken. „Aldus is”, volgens de heer Degryse, „misschien de Nieuwpoortse *justitiarius* de oudste tot nu toe bekende baljuw in het graafschap Vlaanderen”².

De bewijsvoering van de heer Degryse moge ik puntsgewijs behandelen.

Ten eerste toont schrijver niet aan dat de in de Nieuwpoortse keurbrief van 1163 belichte functies van de *justitiarius* kenmerkend zijn voor die des baljuws³. Integendeel, in de keurbrief worden den *justitiarius* alleen functies toebedacht in verband met de uitoefening van *lage* jurisdictie (namelijk tot en met een boetebedrag

² Ibid., 134.

³ H. Nowé (*Les baillis comtaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle*, Bruxelles 1926, 51) besluit t.a.v. de identiteit van deze *justitiarius* tot een non liquet.

van drie pond) ⁴. De baljuw daarentegen was vóór alles *hoge* justicier.

Ten tweede is het, ook volgens de kenner der Vlaamse baljuwen dr. Nowé, niet volstrekt zeker, dat de Veurnse *judex* van 1170 een baljuw was ⁵. Veurne-ambacht hoeft op dit gebied dus niet zo bijzonder vroegrijp te zijn geweest.

Alleen het derde argument klinkt aannemelijk: Nieuwpoort was een nieuw rechtsgebied; de graaf kon er dus een nieuw soort ambtenaar plaatsen, en hoefde zich van de omringende ambtenaren niets of niet veel aan te trekken.

Laten wij even aannemen dat de Nieuwpoortse *justitiarius* van 1163 inderdaad een baljuw was. Dan al dadelijk klopt er iets niet: de Vlaamse baljuw immers is een stichting uit de jaren 1174-1175 ⁶; en het is algemeen bekend hoe deze baljuw normaliter eerst één of meer hele kasselrijen als ambtsgebied had, — dat later door splitsing het aantal baljuwschappen werd uitgebreid, — en dat toen, steeds volgens de regel, ook de steden hun baljuw ontvingen. Als wij dus de locale trots van de heer Degryse niet te veel geweld willen aandoen, dan nog moeten wij het ontstaan van een afzonderlijke baljuw voor Nieuwpoort, logisch gezien, op zijn vroegst in het laatste kwart der 12e eeuw plaatsen.

Maar wij kunnen ook veronderstellen dat de heer Degryse zich in zijn terminologie vergist, en dat hij met de „baljuw” die hij zijn stad in 1163 heeft toebedacht, een voorloper van de baljuw, een prae-baljuw bedoelt ⁷.

⁴ De tekst van deze keurbrief is te vinden bij L. A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede bis zum Jahre 1305*, II, 2. Teil, Tübingen 1837, Urkunden, 87-91, nr. 167.

⁵ A.w., 56. Zie ook hierna noot 30.

⁶ A. C. F. KOCH, *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13^e eeuw*, Antwerpen-Amsterdam [1951], 203-205.

⁷ Over de prae-baljuw — het woord en de inhoud — : *ibid.*, 199-202.

Men zal dan echter moeten toegeven dat, waar wij tot nu toe weinig houvast vonden om de *justitiarius* van 1163 te vereenzelvigen met de baljuw, het nog moeilijker wordt in hem een prae-baljuw te zien. De prae-baljuwen immers waren slechts dun gezaaid (men moet maar eens rondzien in het graafschap Vlaanderen van omstreeks 1163). Zij werden alleen geschapen voor nieuwe grafelijke rechtskringen (Nieuwpoort was nieuw rechtsgebied), indien de graaf niet beschikte over ambtenaren uit de buurt (dat deed hij te Nieuwpoort wèl), of indien de wèl aanwezige ambtenaren niet competent of niet geschikt waren. Wij moeten dus uitmaken of de aard van de ambtenaar (of ambtenaren) van het ressort waartoe Nieuwpoort in 1163 behoorde (Veurne-ambacht), op enigerlei wijze de installatie van een afzonderlijke ambtenaar te Nieuwpoort in de hand werkte.

Deze vraag is reeds door de heer Degryse beantwoord en wel in bevestigende zin, want zijn gedachten gingen ogenblikkelijk (en uitsluitend) uit naar de burggraaf van Veurne⁸. Alleen immers al het wóórd „burggraaf” doet bij de heer Degryse schrikbeelden opdoemen. Hij wil de eerste Nieuw„poorters” deze gruwel van een verouderde, onhandelbare ambtenaar besparen. De burggraaf móet volgens hem hebben plaats gemaakt voor de (prae-)baljuw. Alsof deze functies elkaar maar een strobreed in de weg hoefden te liggen! Een verouderde opvatting speelt de heer Degryse hier parten: evenals in de meeste andere Vlaamse rechtskringen konden de ambten van burggraaf en baljuw elkaar hier goed verdragen; zij vulden elkaar aan, en bleven nog eeuwen naast elkaar in harmonie bestaan⁹.

Maar laten wij de feiten bezien, waarmee ik in de eerste plaats bedoel de feitelijke competenties der afzon-

⁸ A.w., 134-135.

⁹ Koch, *a.w.*, 206-208. De prae-baljuw werd natuurlijk later baljuw.

derlijke bij dit vraagstuk betrokken ambtenaren. En dan komen wij al dadelijk tot een belangrijke vaststelling : de Veurnse burggraaf had te Nieuwpoort nagenoeg niets te maken, eenvoudig doordat zijn ambt — door oorzaken die hier niet ter zake doen — op rechterlijk gebied slechts weinig inhield ¹⁰. En juist dit is voor ons verdere onderzoek belangrijk. De ontoereikendheid van de rechterlijke competentie van de burggraaf van Veurne had reeds betrekkelijk lang een leemte veroorzaakt in het rechterlijk apparaat van het graafschap Vlaanderen. Ook het schepencollege van Veurne-ambacht trouwens was slechts beperkt bevoegd, maar het beschikte al bij al toch over een veel ruimere competentie dan zijn burggraaf ¹¹, en kon daarom door deze ambtenaar dikwijls — zoals in civiele processen en bij berechting van diefstal — niet worden voorgezeten. Wij mogen raden wie er hier aanvankelijk het complementaire voorzitterschap had waargenomen. De graaf? Of een ambtenaar in algemene dienst? Hoofdzaak is, dat de graaf aan deze toestand, op een niet nader bekend tijdstip vóór 1147, een einde stelde. Aanleiding schijnt de installatie tussen 1125 en 1147 te zijn geweest van een tweede rechtbank in Veurne-ambacht, die der keurheren, bevoegd om alleen verwonding-met-bloedvloeijing en manslag te vonnissen ¹². Manier van deze keurheren en van de bestaande schepenen was, wat een keur van Veurne-ambacht van tussen 1125 en 1147 noemt : de *justitarius* ¹³.

---

¹⁰ *Ibid.*, 162-163. De militaire bevoegdheden hebben in dit verband geen belang.

¹¹ *Ibid.*, 89-91.

¹² *Ibid.*, 91.

¹³ De tekst van deze keurbrief is verloren gegaan maar kan worden gedestilleerd uit de tekst van enkele ervan afgeleide keuren zoals die voor Poperinge en die voor Arques (WARNKÖNIG, *a.w.*, II, 2. Teil, Urkunden, 111-113, nr. 188 en 114-117, nr. 190; G. ESPINAS, *Recueil de documents relatifs à l'histoire du droit municipal en France des*

Wie was nu deze *justitiarius* van Veurne-ambacht? De burggraaf was hij niet. Was hij een prae-baljuw? Zeer waarschijnlijk niet, want volgens de keur van 1240 voor Veurne-ambacht was deze *justitiarius* een ander dan de *ballivus* ¹⁴. En bovendien had de *justitiarius* van Veurne-ambacht als maner van schepenen en keurheren slechts schoutsbevoegdheden nodig ¹⁵, bevoegdheden dus, waarmee hij, na de invoering van het instituut van de baljuw, tussen deze baljuw en de burggraaf van Veurne zou komen in te staan.

Welnu, zo'n ambtenaar bestond er later in Veurne-ambacht. In de documenten van na het begin der 14e eeuw heet hij „crichouder” ¹⁶. Wat belet ons nog om in de *justitiarius* van 1125-1147 — die overigens, zoals gezegd, ook in de keur van 1240 *justitiarius* heet — een crichouder te zien?

Wat weten wij echter over de crichouder in het algemeen, en vooral over de ouderdom van dit ambt?

In de meeste ambachten en kasselrijen van Vlaanderen bestond er geen leemte tussen de competentie van de hoge ambtenaren (enkele burggraven en al de baljuwen) en die van de gewone lage ambtenaren (de andere burggraven en verder de schouten en de meiers). Daar

---

origines à la Révolution; Artois, I, Paris 1934, 228-229, nr. 103, 231-258, nrs. 105 en 106). Nadere gegevens bij F. L. GANSHOF, *Recherches sur les tribunaux de châtellenie en Flandre avant le milieu du XIIIe siècle*, Antwerpen-Paris 1932, 19.

¹⁴ WARNKÖNIG, *a.w.*, II, 2. Teil, Urk., 73-80, nr. 160. Deze keur maakt onderscheid tussen de *justitiarius* en de *ballivus*.

¹⁵ De keur van 1125-1147 gold ook voor de Ambachten van Bergen en Borborg, en daar bedoelde men met deze *justitiarius* de schout, die tevens burggraaf was, maar dan een burggraaf met volle lage jurisdictie (KOCH, *a.w.*, 88-92). Zie ook verder.

¹⁶ L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et châtellenie de Furnes*, III, Bruxelles 1897, 74, nr. 22 (ad 1313 Sept. 27). Een lijst van crichouders van Veurne-ambacht sedert 1330, in de 17e eeuw samengesteld, berust in het Rijksarchief te Brugge (Archief van de kasselrij Veurne, nr. 7bis) en is uitgegeven door J. COLENS, *Offices du Veurnambacht*, in *La Flandre*, Bruges 1875, 415 vlg.

waar die gaping wèl bestond, namelijk in Veurne-ambacht en hier en daar in de kasselrij van Brugge, was een zogenaamde crichouder (letterlijk „stafdrager”) ingeschoven ¹⁷.

De crichouders vertoonden onderling gelijkheid van competentie, een kenmerk dat men bij geen der andere groepen van ondergeschikte ambtenaren in Vlaanderen aantrof ¹⁸. Dit valt natuurlijk niet zo op, omdat de crichouders slechts voorkwamen in een tamelijk beperkt en goed omlijnd gebied (Brugse Vrije plus Veurne-ambacht). Sterker valt het op en veel belangrijker ook is het, dat het ambt van crichouder niet gefeodaliseerd was en dus geen voorwerp uitmaakte van belening ¹⁹. Vooral immers als afzetbare ambtenaar stond de crichouder diametraal tegenover al de andere Vlaamse ondergeschikte gerechtsofficieren, de meiers dus, de ammans en de schouten ²⁰. Temidden van al deze ambtenaren was hij een buitenmodel-agent, hetgeen door zijn eigenaardige naam nog onderstreept werd. Alleen

¹⁷ Over de crichouder in het Brugse Vrije (te Brugge, Aardenburg, Oudenburg, Sijsele en Oostkamp): KOCH, *a.w.*, 128 en 163 en hierna noot 19.

¹⁸ Ik moge verwijzen naar een opstel over de ambtenaren in Vlaanderen en Brabant in de Middeleeuwen, dat zal verschijnen in een verzamelwerk door de N.V. Standaard-Boekhandel binnenkort uit te geven.

¹⁹ Voor het Brugse Vrije: L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes du Franc de Bruges*, II, Bruxelles 1875, 63, nr. 11, par. 15 (*ad* 1266): *au chascune virscarne doit li baillius mettre un crickhoudre* (namelijk te Brugge, te Aardenburg en te Oudenburg); in het 14e-eeuwse leenboek van de burcht van Brugge, waarin al de gefeodaliseerde ambten zijn opgenomen, komt hij niet voor (uit te geven door Dr. J. F. Verbruggen, die zo vriendelijk was mij inzage te geven van zijn afschrift). — Voor Veurne-ambacht: o.a. A.R.A. Brussel, *Trésor de Flandre*, 1e reeks, nr. 907 (*ad* 1396).

²⁰ Hierover het in noot 18 genoemde opstel. Slechts enkele dezer ambten werden nog gedurende de Middeleeuwen aan de erfelijkheid onttrokken: vóór het einde der 13e eeuw, naar mijn weten, alleen het schoutambt der stad Brugge. Buiten de steden bleven deze ondergeschikte ambten zeer lang erfelijk.

door zijn competentie, maar dan ook alleen dàardoor, onderscheidde zich de crichouder van de baljuw ²¹. De graaf kwam met deze ambtenaar dan ook graag voor de dag. Waar ook de crichouder voorkwam, volgde hij in belangrijkheid onmiddellijk op de baljuw. In Veurne-ambacht traden baljuw en crichouder meestal gezamenlijk op ²². In de keur voor Veurne-ambacht uit het jaar 1332 worden zij bij voorkeur in één adem genoemd ²³. Toen in datzelfde jaar 1332 de graaf een mandement richtte tot zijn Veurnse baljuw, was het de crichouder van Veurne die antwoord gaf en zichzelf bij de graaf aandienende als „liutenans de vo bailliu de Furnes” ²⁴.

Het spreekt vanzelf dat een zo modern ambtenaar zijn oorsprong vond in een landsheerlijke schepping, die — in het licht van wat wij weten over de schepping der baljuwen — wel op zijn vroegst in de 12e eeuw kan hebben plaatsgevonden.

De oudst bekende vermelding van de *cricwardra* staat in de ontwerpkeurbrief voor de Brugse kasselrij van kort voor 1191 ²⁵. Voor de samenstellers van dit document was de crichouder een vertrouwde figuur. Ook hebben zij de moeite niet genomen het woord crichouder in hun latijn om te zetten. Reeds hier bespeurt men de moeilijkheid die de samenstellers van latijnse en later van franse oorkonden ondervonden om het diets

²¹ De baljuw nam kwesties uit de hoge justitie, de crichouder kwesties uit de lage justitie in behandeling.

²² Zie bijvoorbeeld de baljuwsrekeningen van Veurne-ambacht, waarvan er enkele partiëel zijn uitgegeven door N. DE PAUW bij zijn uitgave van *Jehan Froissart's Cronyke van Vlaenderen getranslateert uut en Franssoyse in Duytscher tale bij Gerijt Potter van der Loo in de XVe eeuw*, II, Gent 1900, 219-273, nr. 15 (ad 1382-1385).

²³ GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes Furnes*, III, 87-140, nr. 29.

²⁴ A.R.A. Brussel, Trésor de Flandre, 2e reeks, doos 4 (ad 1332 Jan. 26). De crichouders van het Brugse Vrije werden door de baljuw aangesteld (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes Franc*, II, 62, par. 15; ad 1266).

²⁵ WARNKÖNIG, *a.w.*, II, 1. Teil, Tübingen 1836, Urk., 83-91, nr. 45.

woordje crichouder in een andere taal weer te geven, en de neiging om het woord dan maar onvertaald te laten ²⁶. Natuurlijk heeft men meer dan eens gepoogd een eigen latijns woord te vinden voor „crichouder”, en de historicus vindt daarvan ook wel de neerslag in enkele documenten in de vorm van een vaag of van een omschrijvend woord. Vaag is het woord *judex* te Veurne in 1170 gebruikt, en dat allicht op de crichouder slaat ²⁷. Duidelijker is het woord *subcastellanus*, dat men in 1163 te Brugge aan de crichouder gaf ²⁸.

Verder kan men op deze weg niet komen. En men begrijpt ook waarom. De crichouder (immers een „moderne” ambtenaar) bestond nog niet lang, en men zocht nog naar een passende latijnse benaming, — een typisch verschijnsel bij nieuwe instellingen ²⁹. De één schreef *subcastellanus*, de andere wellicht *judex*, en een derde... *justitarius*.

Want, zeker nu wij de ouderdom van de crichouder kennen, staat niets ons meer in de weg om in de *justitarius* van de Veurnse keurbrief van 1125-1147 een crichouder te zien. Dat deze keurbrief hem de vage

²⁶ Zo liet de graaf van Vlaanderen het crichouderambt in een franstalige oorkonde van 1396 noemen *l'office de le crique* (A.R.A. Brussel, Trésor de Flandre, 1e reeks, nr. 907). Uit deze oorkonde blijkt overigens nogmaals de niet-erfelijkheid van het crichouderambt.

²⁷ F. VAN DE PUTTE en C. CARTON, *Cronica et cartularium abbatiae Sancti Nicolai Furnensis*, Brugis 1849, 92. Wie zou men hiermee anders hebben aangeduid? Veurne-ambacht behoefde geen praebaljuw.

²⁸ A. D'HERBOMEZ, *Chartes de l'abbaye de Saint-Martin de Tournai*, I, Bruxelles 1898, 95, nr. 93. De *subcastellanus* van de Brugse kasselrij was natuurlijk een ondergeschikte ambtenaar, echter ook weer niet zo ondergeschikt als de locale ammannetjes en schoutjes van die kasselrij. Deze laatsten waren namelijk zeer ondergeschikte en bovendien locale ambtenaren (KOCH, *a.w.*, 125-129) die in het latijn trouwens hun vaste naam hadden: *preco* en *scultetus*. Alleen de crichouder stond tussen deze locale ambtenaren en de burggraaf (later de baljuw) als centrale ambtenaar in.

²⁹ Men heeft hiervan voorbeelden te over. Men neme alleen al het voorbeeld der Vlaamse baljuwen.

naam *justitiarius* meegeeft, hoeft zelfs niet alleen zijn reden te vinden in de nieuwheid van de instelling. De keurbrief van 1125-1147 gold, behalve voor Veurne-ambacht, ook voor de Ambachten van Borborg en Bergen, waar met het woord *justitiarius* de burggraaf en niet een crichouder bedoeld werd³⁰. Men kan dan juist dat vage woord *justitiarius* gebruikt hebben, om daaronder twee ambtenaren van verschillend maaksel te vangen: de burggraven van Borborg en Bergen (*castellani*) en de crichouder van Veurne-ambacht (*justitiarius, judex* enz.).

Maar hoe dan ook, het is nu wel duidelijk dat, toen Nieuwpoort in 1163 een keurbrief ontving, de graaf in Veurne-ambacht (het territoir waartoe ook Nieuwpoort behoorde) beschikte over een moderne ambtenaar met uitgebreide lage bevoegdheden: de crichouder of *justitiarius*.

Die bevoegdheden waren ruim voldoende om de schepenbank van Nieuwpoort met haar lage jurisdictie (meer bezat zij niet³¹) voor te zitten, en het gerechtelijk organisme van het nieuwe stadje in gang te zetten en te houden. Wie anders kan de graaf dan als zijn ambtenaar te Nieuwpoort hebben aangesteld dan juist de crichouder of *justitiarius* van het gebied waartoe Nieuw-

³⁰ Over de burggraven van Borborg en Bergen en hun bevoegdheden: KOCH, *a.w.*, 87 noot 8, en 88-94. Deze bevoegdheden waren gelijk aan die van de Veurnse crichouder, uitgebreider dus dan die van de Veurnse burggraaf.

³¹ Dit blijkt afdoende uit een oorkonde van 1284 over het verschil in competentie tussen de schepenbank van Nieuwpoort en het centrale keurherencollege van Veurne (GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes Furnes*, III, 70, nr. 19; zie hierover nog KOCH, *a.w.*, 91). In het licht van deze oorkonde wordt trouwens ook de Nieuwpoortse keur van 1163 in dit opzicht welsprekend. Boetebedragen boven drie pond, of daaraan gelijkgestelde straffen, worden er niet in genoemd. De keur uit precies hetzelfde jaar voor de stad Atrecht kent daarentegen geldboeten tot en met zestig pond. Drie pond was sedert die tijd het plafond van de lage of van de middelbare justitie, zestig pond het maximale plafond van de hoge justitie.

poort behoorde. Is het dan nog nodig te doen opmerken dat de Nieuwpoortse keurbrief van 1163 — geïnspireerd trouwens door de keurbrief voor Veurne-ambacht³² — de grafelijke ambtenaar die te Nieuwpoort moest optreden, *justitarius* noemt?

In 1174-1175 werd de baljuw als algemeen geldende instelling in Vlaanderen ingevoerd³³. Ook Veurne-ambacht kreeg zijn baljuw, in een document uit het jaar 1219 voor het eerst genoemd³⁴. Deze baljuw — in Veurne-ambacht lange tijd een ambtenaar zonder bijbehorend landgerecht³⁵ — had natuurlijk ook te Nieuwpoort zeggenschap. Het lag geheel in de rede dat Nieuwpoort weldra een poortbaljuw zou ontvangen. Heeft Nieuwpoort echter ooit ook een eigen crichouder gehad³⁶? In elk geval was men ook weer niet zo mal om Nieuwpoort, een stad met slechts lage jurisdictie, blijvend te laten beschikken over èn een poortbaljuw èn een „poort”crichouder³⁷. Het betrof hier geen leenambten, zodat men gemakkelijk één ambtenaar met beide functies kon belasten, — en dan natuurlijk onder de naam „baljuw”. Een zeker, overigens welgepast gevoel van eigenwaarde zal de Nieuwpoortenaars ook toen wel niet hebben ontbroken...

³² Hierop wees ook DEGRYSE, *a.w.*, 133.

³³ KOCH, *a.w.*, 205.

³⁴ [F. VAN DE PUTTE,] *Cronica et cartularium monasterii de Dunis*, Brugis 1864, 362, nr. 274.

³⁵ GANSHOF, *a.w.*, 17-21; KOCH, *a.w.*, 178. Veel later kreeg het leenhof de functie van een landgerecht (vgl. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes Furnes*, III, 302 boven).

³⁶ Tot in 1323 woonde er te Nieuwpoort een zekere Jehan le Crichoudre (H. PIRENNE, *Le soulèvement de la Flandre maritime de 1323-1328*, Bruxelles 1900, 151). Deze tekst op zichzelf zegt niets.

³⁷ O.m. voor waterstaatszaken bleef Nieuwpoort ressorteren onder de ambachtsorganen. Aldus behield de crichouder van Veurne-ambacht enige zeggenschap te Nieuwpoort (Brugge, Groot Seminarie, archief van Ter Duinen en Ter Doest, ongenummerde rekeningen van het bestuur van de watering van Veurne-Ambacht, 1448 Oct. 13 en Nov. 2; 1449 Jan. 13).

Uit het voorgaande tekent zich een conclusie af van meer algemene strekking : de baljuw was niet de enige en ook niet de eerste ambtenaar, uit de modernisering van het corps van Vlaamse ambtenaren voortgekomen. Weliswaar kwam de crichouder slechts voor in twee Vlaamse kasselrijen — in de meeste gevallen was er voor hem geen plaats — en treedt hij dus op het forum der geschiedenis niet zo op de voorgrond, toch vertoont hij, evengoed als de baljuw, de kenmerken van een „modern” ambtenaar : afzetbaar èn, als gerechtelijke, niet-militaire agent, gespecialiseerd³⁸. Zijn rechterlijke en bestuurlijke competentie was gelijk aan die van de schout, de schout van de categorie ondergeschikte ambtenaren met volle lage jurisdictie. Over de datum van zijn geboorte verkeren wij in het onzekere. Wel zal hij eerder in het tweede dan in het eerste kwart der 12e eeuw zijn ontstaan. Dit ontstaan valt samen of staat in verband met de schepping door de Vlaamse graaf van de colleges der keurheren tussen 1125 en 1147. De keurheren vormden het prototype van het leenhof zoals dat door graaf Filips van de Elzas als ordinaris-gerecht zou worden geïnstalleerd. Zo ook vond de baljuw, de maner bij uitstek van dit leenhof, in zekere zin een voorloper in de crichouder³⁹. De crichouder had namelijk veel weg van een lage baljuw.

A. C. F. KOCH.

³⁸ Ten onrechte rangschikt dr. Nowé (*a.w.*, 239) hem bij de „officiers d'ancien style”. Vgl. hiervóór noot 20. Dr. Nowé geeft op blz. 96 een interessant voorbeeld van een ambtenaar die achtereenvolgens kastelein van de grafelijke residentie te Nieppe (1349), *crichouder* van Veurne (1350), baljuw van Veurne (1351), ruwaard van Biervliet (1358), kastelein van Rupelmonde (1361) en baljuw van Bergen (1363) was.

³⁹ De bevoegdheden van het college der keurheren waren beperkter dan die van het leenhof als ordinaris-gerecht. De keurheren kwamen slechts in enkele ambachten en heerlijkheden voor. Alleen in Veurne-ambacht trof men èn crichouder èn keurheren aan.

De bestuurlijke indeling van West-Vlaanderen onder het Nederlands Bewind

Wanneer, na de val van het Franse keizerrijk, onze gewesten gevoegd werden bij het Koninkrijk der Nederlanden, bleef, in West-Vlaanderen, het bestuur gehandhaafd zoals het was ingericht door de Franse grondwet van het jaar VIII (December 1799). Alleen de hoofdambtenaren kregen andere titels. De préfet werd nu Intendant, de sous-préfet Sous-Intendant. Onze provincie bleef ingedeeld in vier bestuurlijke arrondissementen, en de steden en gemeenten behielden hun Maire, hun adjoints en hun Conseil municipal.

Wanneer de Provinciale Staten voor het eerst bijeenkwamen in Juli 1816 stelden ze, op aanvraag van de Koning, een ontwerp van reglement op voor het bestuur van het platte land. Zij wilden terugkeren tot de toestand van vóór 1795, waar niet ieder parochie een eigen plaatselijk bestuur had. Waarschijnlijk namen zij als voorbeeld de vroegere magistraat van het Brugse Vrije, die te Brugge zetelde en die van daaruit al de parochiën bestuurde uit de polderstreek, tussen de IJzer en de Nederlandse grens. Op ieder parochie was de magistraat van het Brugse Vrije vertegenwoordigd door een hoofdman. De nieuwe provinciale raadsleden wilden de gemeenteraden afschaffen in de landelijke gemeenten, en deze in geheel de provincie vervangen door twaalf colleges van burgemeester en schepenen, één voor ieder district. Art. 1 van het „Projet de Reglement pour l'Administration des Communes rurales de la Province

de Flandre Occidentale" verdeelde de provincie in twaalf districten. Deze waren 1° het district *Brugge* met 37 landelijke gemeenten en 36.068 inwoners; 2° het district *Kortrijk* met 19 landelijke gemeenten en 46.547 inwoners; 3° het district *Ieper* met 24 landelijke gemeenten en 43.799 inwoners; 4° het district *Veurne* met 35 landelijke gemeenten en 22.695 inwoners; 5° het district *Oostende* met 31 landelijke gemeenten en 27.014 inwoners; 6° het district *Torhout* met 11 landelijke gemeenten en 27.594 inwoners; 7° het district *Tielt* met 7 landelijke gemeenten en 31.251 inwoners; 8° het district *Wakken* met 12 landelijke gemeenten en 27.970 inwoners; 9° het district *Avelgem* met 17 landelijke gemeenten en 30.435 inwoners; 10° het district *Menen* met 11 landelijke gemeenten en 28.584 inwoners; 11° het district *Roeselare* met 10 landelijke gemeenten en 31.946 inwoners; en 12° het district *Poperinge* met 20 landelijke gemeenten en 26.496 inwoners.

Art. 2 van het „Projet" luidde als volgt: „Il y a pour chaque district une administration qui prend le titre de Collège. Il tiendra résidence dans le chef-lieu. Il est composé d'un Bourguemaître président, de quatre échevins et d'un greffier". Deze ambtenaren zouden voor de eerste maal aangesteld worden door de Koning, en later verkozen door de „Électeurs du District" (art. 3). In ieder gemeente zou het Collège vertegenwoordigd worden door een Hoofdman en enkele Regierders, twee in de gemeenten van min dan 5000 inwoners en vier in de grotere gemeenten (art. 13). Sommige gemeenten zouden mogen samengevoegd worden (art. 16)¹.

Het duurde echter tot in 1818 vooraleer het „Reglement van bestuur voor het platte land van de provincie

¹ *Rijksarchief te Brugge*. Conseil provincial. Sessions de 1816 à 1823. Reg. nr. 1. — Zitting van Maandag 17 Juli 1816.

West-Vlaanderen" door Koninklijk Besluit van 3 Januari 1818 werd uitgevaardigd ².

Dit reglement verdeelde de provincie in twaalf districten, maar art. 2 en 3 bepaalden dat in elke gemeente een plaatselijk bestuur zou bestaan samengesteld uit een burgemeester, twee tot vier schepenen, en een gemeenteraad. Op advies van de gemeenteraden en van de Provinciale Staten konden „twee of meer dorpen", door Kon. Besluit verenigd worden ³.

Volgens art. 44 benoemde de Koning in ieder district een commissaris belast met het toezicht over het bestuur in de landelijke gemeenten van zijn district.

Ingevolge art. 2 van het Reglement zonden de Gedeputeerde Staten van West-Vlaanderen op 27 Januari 1818 een rondschrjven naar al de „maires", om te vragen welke gemeenten met een of meer andere gemeenten wilden samengevoegd worden, ten einde de bestuurlijke uitgaven te verminderen. De gemeenteraden moesten bij hoogdringendheid bijeengeroepen worden en hun antwoord tegen 1 Februari inzenden bij de sous-intendants. De antwoorden van de meeste gemeenten zijn bewaard gebleven ⁴.

De overgrote meerderheid van de gemeenten vroeg om onafhankelijk te blijven. In het pak vinden wij slechts twee gemeenten die zelf hun aanhechting vragen bij een naburige gemeente, namelijk Proven, dat vroeg om bij Krombeke gevoegd te worden, en Woesten, die een „alderarmste" gemeente was met 937 inwoners en 129 arme gezinnen, die vroeg om gevoegd te worden bij de rijke gemeente Elverdinge, die 1233 inwoners telde met slechts 144 armen. Bredene vroeg dat het

---

² *Recueil des Actes d'administration générale de la Province de Flandre Occidentale*. Deel V. Brugge, 1818, bl. 98-105.

³ *Ibidem*, bl. 27.

⁴ *Rijksarchief te Brugge*. Modern Archief. 3e reeks pakken, nr. 1171.

gehucht Slijkens met zijn zaagmolens, bij Oostende zou gevoegd worden en dat het overige van de gemeente onafhankelijk zou blijven.

Andere gemeenten vroegen de aanhechting van een of meer nabijgelegene gemeenten, zonder het advies van deze gemeenten te vragen.

Bellegem vroeg de aanhechting van Dottenijs, Helkijn, Kooigem, Rollegem, Sint-Denijs en Spiere;

Dentergem deze van Markegem.

Dessselgem deze van Beveren en van Sint-Eloois-Vijve.

Haringe deze van Krombeke, Proven en Stavele.

Langemark deze van Bikschote en van Sint-Jan.

Oostrozebeke vroeg de aanhechting van Ooigem en van Wielsbeke.

Reningelst deze van Dikkebus.

Rumbeke deze van Kachtem en van Oekene. Voor deze laatste gemeente werd opgemerkt dat zij volledig binnen het grondgebied van Rumbeke lag.

Sint-Pieters-op-den-Dijk vroeg de aanhechting van Meetkerke en Zuienkerke.

Vlamertinge deze van Brielen, Dikkebus, Elverdinge, Reningelst en Voormezele.

Wakken vroeg Markegem, Oessegem en Sint-Baafs-Vijve.

Waregem vroeg de aanhechting van Dessselgem en van Sint-Eloois-Vijve.

Wijtschate, dat 3000 inwoners telde, stelde voor de gemeenten Kimmel, Mesen, Voormezele en Wulvergem op te nemen.

Alleen Harelbeke hield rekenschap met het advies van de betrokken gemeenten. Het wilde Bavikhove, Beveren en Keurne aanhechten, indien deze gemeenten het begeerden.

De samenvoeging van verscheidene gemeenten werd besproken in de zitting van de Provinciale Staten van

West-Vlaanderen in Juli 1818⁵, waar de voorzitter van de tweede sectie, B. Van Severen, de samensmelting voorstelde van enkele gemeenten, volgens de lijst opgemaakt door het provinciaal Bestuur. Hij voegde eraan toe „que la commune d'Ettelghem sera encore réunie ensemble avec la commune de Zandvoorde à celle d'Oudenbourg”.

Het voorstel dat door de Provinciale Staten aan de Koning werd overgemaakt heb ik niet kunnen terug vinden. Slechts één enkele gemeente van West-Vlaanderen werd bij een andere opgenomen, zoals blijkt uit het Kon. Besluit nr. 2213, gegeven te Laken op 7 September 1819 : „Op een adres van den Maire ende voornaamste Leden van den Gemeente raad van S'Heerwillems Cappelle, district Veurne, Provincie West-Vlaanderen, daer by om geallegueerde redenen verzoekende dat de Gemeente S'Heerwillems Cappelle met die van Veurne moge worden vereenigd... Hebben goed gevonden en verstaan het verzoek ten rekweste gedaan, intewilligen, en mitsdien de Gemeente van S'Heerwillems Cappelle met de Gemeente Veurne te vereenigen, zoo als geschied by deze”⁶.

In zitting van 10 Juli 1818 drukten de Provinciale Staten de wens uit dat het aantal districtscommissarissen zou verminderd worden. In de wensen aan de Koning voorgelegd bij het sluiten van de zitting, kwamen de Provinciale Staten terug op hun voorstel van 17 Juli 1816, waarbij de Provincie zou ingedeeld worden in twaalf districten. „Ce projet a été conçu sur les principes de leur antique constitution; c'est-à-dire que chaque district devait se composer d'une régence administrative à l'instar de celle des villes, de telle manière que toutes

---

⁵ Conseil provincial, 1816-1823, reg. nr. 1. — Zitting van 9 Juli 1818.

⁶ *Rijksarchief te Brugge*. Modern Archief. 3° reeks pakken, nr. 1302.

les communes rurales dépendantes de chaque district devaient être administrées par cette régence, n'ayant chacune en particulier qu'un chef-homme, *hoofdman*, et deux à quatre Régisseurs selon la population... Dès que chaque commune rurale doit avoir sa régence, cette grande division devient onéreuse au trésor et préjudiciable aux Administrés... qu'on éviterait en rétablissant cette organisation en quatre districts, tels qu'ils étaient en arrondissemens de sous-Intendances, il y a peu de jours''.

De Provinciale Staten stelden dus voor opnieuw de oude bestuurlijke indeling van de Provincie door te voeren, zoals deze bestond sedert de Franse grondwet van het jaar VIII (December 1799), namelijk vier bestuurlijke arrondissementen : Brugge, Ieper, Kortrijk en Veurne, die dezelfde gemeenten zouden bevatten als de nu nog bestaande rechterlijke arrondissementen, die dagtekenen uit het jaar 1796.

De Koning gaf later gevolg aan de wensen van de Provinciale Staten strekkende tot het verminderen van het aantal districtscommissarissen. Door Kon. Besluit nr. 146 van 7 Maart 1823 werd de provincie West-Vlaanderen ingedeeld in acht districten, die tot op onze dagen onveranderd zijn blijven voortbestaan, namelijk de acht bestuurlijke Arrondissementen van West-Vlaanderen ⁸.

JOS. DE SMET.

---

⁷ Conseil provincial, 1816-1823, reg. nr. 1. — Zitting van 10 Juli 1818 en „Vœux de la présente année 1800 dix-huit”.

⁸ *Verzameling der akten van algemeen bestuur der provincie West-Vlaanderen*. XIVe deel. Brugge, 1823, bl. 257-266; en *Biekorf*, XXXVIe deel, 1930, bl. 22-27.

Oorkonden en Mededelingen

POÈMES SUR LA BATAILLE DE COURTRAI CONSERVÉS À TOLÈDE

Un certain nombre de manuscrits qui sont actuellement en Espagne y sont venus d'autres pays, et spécialement de Flandre, au temps où l'Empire de Charles-Quint et de Philippe II s'étendait jusque là. Aussi n'est-il pas étonnant que plusieurs d'entre eux contiennent des textes relatifs à des événements ou à des personnages des régions du Nord de la France et de la Belgique actuelle¹. La Bibliothèque du chapitre de la cathédrale de Tolède possède ainsi un manuscrit dont l'écriture est du début du XIVe siècle et dont la provenance, incertaine, pourrait être l'Artois : en effet, il comporte un formulaire de lettres dont la plupart sont empruntées à Sénèque, mais dont l'une parle de l'église d'Arras, le reste du codex étant occupé par des extraits de saint Bernard². Sur le dernier feuillet sont ajoutées, d'une main contemporaine de l'ensemble du manuscrit, deux pièces de vers se rapportant à la guerre de Flandre sous Philippe le Bel. Elles méritent d'être proposées ici aux commentaires des historiens de la bataille de Courtrai.

Le premier est un quatrain à rimes intérieures, portant même une glose grammaticale dans le dernier interligne.

---

¹ Ainsi trouve-t-on la Vie de deux moines de Villers, Gobert d'Apremont et Arnoul, dans un manuscrit de Pampelune que j'ai signalé dans *Recherches dans les manuscrits cisterciens d'Espagne*, dans *Analecta S. Ord. Cisterciensis*, V (1949), p. 113.

² Ms. 13-17, f. 20 : « Audiat domni archiepiscopi providentia et audiat huius sancte synodi congregatio deuotas querimonias quas pro necessitate temporis facit soror ecclesia Atrebatensis... » Le formulaire occupe les f. 1-67, les extraits de Bernard les f. 68-113.

Il est à rapprocher de deux textes analogues déjà publiés : l'un d'eux, constitué de cinq hexamètres écrits du côté des Brugeois, donne la date de la bataille, mais insiste sur le fait que les flamands y furent vainqueurs³. L'autre est, lui aussi, une « carnatioen », c'est-à-dire une formule qui fixe la date d'un événement; mais, n'ayant que deux vers, il n'y ajoute guère de commentaire⁴. Le quatrain de Tolède précise la date, comme les deux autres, par le rappel de l'année et du jour, qui est celui de la fête de saint Benoît, le 11 juillet; mais suggérant que les français ne furent pas réellement vaincus, il trahit son origine : il a du être écrit, comme la lettre d'Arras le laissait déjà deviner, non en Flandre, mais dans une région qui en était proche et où la bataille de Courtrai avait eu du retentissement. En voici le texte :

M C ter astricti	binis festo Benedicti,
Desuper afflicti	ceciderunt, non vero uicti,
Bello francigene	uinginti milia pene.
	<i>interjectio</i>
Prostratus iacet o ve!	Lupus hic ab ove ⁵ .

³ Ils ont été édités par C. CALLEWAERT, *Onuitgegeven aantekening uit het jaar 1302 over den Guldensporenslag*, dans *Annales de la Société d'Émulation*, LX (1910), p. 359; en voici le texte :

Ter centum. mille. bis. Francia, victa fuiti
 Curtraci ville, quartus quoque dies fuit ille,
 et mensis julii translatio fit Benedicti.
 Hoc qui fecerunt burgenses illi fuerunt.
 Deum laudemus, ceteros Francos superemus.

⁴ Il a été publié par A. C. F. KOCH et J. F. VERBRUGGEN, *De Annales Aldenburgenses over de Gebeurtenissen in Vlaanderen tussen 11 juli 1302 en 25 April 1303*, Tiel, 1953, p. 12; voici ce distique :

Franci sunt victi translato Benedicti
 Hoc fit Curtraci Centumque ter milleque bis unum.

A vrai dire la forme métrique de ces deux hexamètres avait échappé aux éditeurs; elle a été rétablie par A. V[IAENE] dans *Biekorf*, LIV (1953), p. 149.

⁵ Le chiffre de 20.000 morts français, qui est donné ici, est celui qu'avaient rapporté certains chroniqueurs anciens, comme l'auteur des *Annales Gandenses*, éd. F. FUNK-BRENTANO, Paris 1896, p. 34, et qu'avaient admis des historiens comme FUNK-BRENTANO, *Mémoire sur la bataille de Courtrai*, Paris 1891, p. 75. Il ne peut plus être

Le second poème comporte 27 vers. Des gloses contemporaines, ajoutées dans les marges et dans les interlignes, en précisent les allusions. Mais le texte lui-même est assez clair; en voici l'analyse, puis l'édition.

Ironique, le début (1-5) met en contraste les guerriers de France et les tisserands par lesquels ils furent battus. Fatiguée, la France se laisse aller à l'insouciance: elle se repose en cette fin d'été où elle aurait besoin de moissonner (5 b.-9). Qu'elle se ressaisisse! L'ennemi n'est pas inactif (10-11). Qu'elle fasse appel à ses alliés les Bourguignons⁶ et à l'union de tous les barons du royaume (12-15). La Flandre ne peut pas se prévaloir de sa victoire: les Français ne sont pas tombés sous la force, mais au hasard d'un manœuvre maladroite de l'un d'entre eux, le comte d'Artois (16-19)⁷. Ce désastre ne fut qu'un châtement de Dieu (20-23 a): que la France retrouve la foi, et elle sera guérie (23 b-27)⁸.

tenu pour exact depuis les travaux de J. F. VERBRUGGEN, *De Slag der Guldensporen*, Anvers-Amsterdam 1952, dont un résumé a paru dans *La Revue Nouvelle*, XVI (1952), p. 117-124. — Je remercie Dom N. Huyghebaert, bénédictin de Saint-André, d'avoir bien voulu me donner ces précieuses indications bibliographiques.

⁶ De fait, au lendemain de Courtrai, le duc de Bourgogne s'entremet auprès de Boniface VIII en faveur de Philippe le Bel; cf. G. DIGARD, *Philippe et le Saint-Siège de 1285 à 1304*, Paris 1936, t. II, p. 121.

⁷ Cette interprétation de la stratégie française est celle que pouvait encore donner, d'après certaines sources anciennes, G. DIGARD, *op. cit.*, t. II, p. 118. J. F. VERBRUGGEN, *loc. cit.*, a montré que le comte d'Artois avait manœuvré selon les règles traditionnelles de son art, tandis que Jean de Renesse, commandant de la réserve flamande, avait su d'adapter à une nécessité nouvelle: opposer la nombreuse infanterie des communiens à la lourde cavalerie française.

⁸ L'édition reproduit la disposition du texte dans le ms., avec ses accolades et ses césures; la ponctuation, n'y étant représentée que par des points, a dû être interprétée. On remarquera les rimes secondaires à l'intérieur des vers. On peut se demander si ce poème n'était pas destiné à être chanté. Sauf les vers 11 et 21, qui sont des pentamètres, les autres sont des hexamètres dactyliques, d'ailleurs irréguliers et souvent maladroits: le poème relève de la chanson populaire plus que de la littérature; cependant, au dessus du vers 24, est caractérisée d'un mot la figure de rhétorique qui s'y trouve employée, l'*hendiadys*.

	FRANCIA		FLANDRIA	
	Militie flores		per gentes rustitiores,	
FLANDRIA	Belli doctores		per inexpertos ad honores,	FLANDRIA
	Regni maiores dominique		per inferiores,	
FRANCIA	Et per testores		comites et nobiliores,	FRANCIA
5	Francia, deploras occisos.		Perdis honores.	
	Si non defendis		ad scandala maxime tendis,	
	Et fit deformis	formosa prius	quia dormiens.	
	Tempore messis	tu requiescis,	quando metendum,	
	Et, quasi nescis,	pro depressis	est tibi flendum.	
10	Vigila, cerne,	quod fecit Flandria sperne.		
	Expectare magis	dedecus est, quod agis.		
	Burgundi, britones,	normanni uosque barones		
	Regni francorum,	cur turbam flamingeorum		
	Non impugnatis,	nec uos ad bela paratis?		
15	Si plus tardatis,	uos regnum scandalizatis		
	Flandria si dicis	quod preualeas inimicis.		
	Francis ui belli,	debes a laude repelli.		
	Non ui, sed casu	comitis (a) friuoloque suasu.		
	Francia conflictu	cecidit, non ullius ictu.		
20	Dico, sic credam,	bellum fuit ultio quaedam		
	Et uindicta Dei.	Laus et honor sit ei		
	Qui modicas gentes	sursum leuat atque potentes		
	Ponit de sede.	Mox isti (b), Francia, crede,		
	Et tali cede (c)	curaberis, hoc mihi crede.		
25	Omnipotens Domine,	Deus unus qui sine fine		
	Regnas, nos socia	cum Virgine matre Maria		
	Ac ibi prostratos	tecum fac esse beatos.		

Voilà bien, à n'en pas douter, un écrit favorable à la cause française. Il présente pourtant d'étonnantes ressemblances avec le récit du plus chaud partisan de la cause flamande, le franciscain de Gand qui composa, en 1308, les *Annales Gandenses*. Et la cause flamande n'était pas seulement celle de l'indépendance du territoire, mais celle de l'émancipation communale. Le franciscain est avant tout « un adhérent passionné du parti des métiers, du parti populaire, de ceux qu'il appelle les *minores*, contre l'aristocratie féodale et le

a) En interligne : *Atrebatensis*.

b) En interligne : *i. e. Deo*.

c) En interligne : *i. e. hemiadis*.

patriciat urbain »⁹. Aussi parle-t-il sérieusement quand il exalte la victoire des tisserands sur les chevaliers :

Sicque, Deo disponente omnia et ordinante, coram *textoribus*, fullonibus et uulgaribus Flamingis et peditibus — licet fortibus et uirilibus, bene armatis et cordatis et expertos gubernatores habentibus — corruiat *ars pugne, flos militie*, cum electissimorum equorum et dextrariorum fortitudine; et fortitudo ac potentia validissimi exercitus conuersa est in sterquilinum factaque est ibi « gloria » francorum « stercus et uermis »¹⁰.

Du chroniqueur ou du poète, qui a inspiré l'autre ? Il semble que les phrases du franciscain s'insèrent naturellement dans son récit et qu'elles soient conformes à son style. Ce sont elles, probablement, qui furent écrites les premières. Mais elles furent transposées sur le mode ironique : le poème apparaît alors comme destiné à venger l'honneur des français en reprenant les termes mêmes de ceux qui l'attaquaient.

Les travaux des historiens récents, spécialement ceux du Capitaine Verbruggen, permettront de rétablir la vérité, d'une façon objective, quant aux causes de la défaite des Français comme au sujet du nombre de leurs morts. Du moins, le poème de Tolède, s'il est partial, ne laisse-t-il point d'être sévère pour les Français. Le clerc qui a écrit ces vers patriotiques n'oublie pas que Philippe le Bel, non seulement est en lutte ouverte avec le pape, mais, au mépris de toutes les exemptions, taxe les abbayes. Boniface VIII l'a désigné à la vengeance divine ainsi que tous les auxiliaires de sa politique — et parmi eux Robert d'Artois, qui mourut au combat¹¹. La prophétie est accomplie. Vienne maintenant le

⁹ FUNK-BRENTANO, *Annales Gandenses*, Introduction, p. XXVII.

¹⁰ *Annales Gandenses*, éd. FUNK-BRENTANO, p. 32; les mots en italique sont ceux qui rappellent du plus près ceux de notre poème; les derniers mots sont une réminiscence du 1er livre des Macchabées, II, 62.

¹¹ Dans une allocution aux délégués de l'assemblée de Notre-Dame de Paris, en janvier 1302; texte dans P. DUPUY, *Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel*, Paris, 1655, p. 77.

relèvement, et le sentiment national aura satisfaction comme le sens religieux. Au dossier des pamphlets suscités par le différend de Boniface VIII avec Philippe le Bel ¹² s'ajoutera ce curieux poème, où l'ironie se mêle à la prière et qui tient à la fois de la satire et du cantique.

J. LECLERCQ, O. S. B.
Clervaux.

UN EMPRUNT DE LOUIS DE MALE AUX LOMBARDS EN 1368

En faisant la classification des archives des corporations et métiers sous l'ancien régime, conservées aux Archives de la ville de Bruges, nous avons rencontré quelques pièces relatives aux changeurs. Ces pièces n'étaient pas à leur place dans le fonds des corporations et métiers, puisqu'il n'a jamais existé une corporation de changeurs à Bruges ¹. Le seul document de quelque importance est une pièce de 1368, qui fait l'objet de cette notice.

Au début du mois d'avril 1368, Louis de Male, comte de Flandre, emprunta la somme de cinq mille livres parisis, monnaie de Flandre, aux Lombards confédérés de Bruges, Alost, Termonde, Bergues-Saint-Winoc et Malines. La somme fut versée aux mains de Jean de la Faucille, agent du comte ². En caution de cette avance,

¹² Dossier dont j'ai indiqué les pièces, rares, à propos d'*Un sermon prononcé pendant la guerre de Flandre sous Philippe le Bel*, dans *Revue du moyen âge latin*, I (1945), p. 165-172.

¹ Dans son article *Les métiers de Bruges*, paru dans la revue *La Flandre*, tome VII (Brugge, 1875), p. 223-238, E. van den Bussche affirme que les changeurs de Bruges formaient un métier (ambacht). Nous n'avons rencontré aucune pièce qui confirme cette assertion.

² Dans un acte de 1359 Jean de la Faucille est mentionné comme « receveur de Flandre ». Cfr. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges*, tome I (Brugge, 1900), p. 236.

Louis de Male autorisa les Lombards à revendiquer de la ville de Bruges, le premier octobre suivant, trois mille livres parisis, redevance annuelle due par la ville au comte pour la levée d'une taxe sur la consommation du vin, de la bière et de l'hydromel³. En plus, il leur permit de réclamer au Franc de Bruges la somme de deux mille livres parisis, sur les cent mille livres parisis que le commun pays de Flandre lui avait votées comme aide contre les rebelles.

L'autorisation pour revendiquer de la ville de Bruges les trois mille livres, scellé au sceau du comte, fut délivrée à Gand le 24 avril 1368. Les Lombards, qui quelques mois après ont touché l'argent⁴, ont sans nul doute délivré le document à la ville de Bruges, qui devait s'en servir de quittance et de pièce justificative⁵. Il est donc évident que le document en question doit être versé au fonds des archives de la ville proprement dite, ce que nous avons d'ailleurs fait.

Quoique le document ne donne pas de plus amples détails sur les modalités ou le motif de l'emprunt⁶, il est d'un réel intérêt. Tout d'abord, il constitue, croyons nous, le seul témoignage d'un emprunt contracté par Louis de Male et dont l'existence est restée inconnue

---

³ Cfr. R. DE ROOVER, *Le livre de compte de Guillaume Ruyelle*, dans *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, tome LXXVII (1934), p. 44.

⁴ Le paiement des 3000 livres parisis fait aux Lombards, est inscrit au compte communal de Bruges pour l'exercice 1368 (février 2) à 1369 (février 2), fol. 32, en ces termes : „Item, ghegheven den Lombarden Cauwersinen, wonachtich up 't Wyc, bi lettren van assignementem hemlieden ghegheven bi onzen prince, den grave van Vlaendren, up de stede van Brughe, van dat men hem jaerlix sculdich es up de lisinghe van den assizen, somma : 3000 lb.”.

⁵ L'annotation dorsale confirme notre point de vue : „Quitanche van 3000 lb. par. van den assise”.

⁶ Rappelons cependant que Marguerite, fille unique de Louis de Male, se maria le 19 juin 1369 à Gand.

jusqu'ici. De plus, il prouve clairement que les Lombards des différentes villes du pays de Flandre formaient une confédération, une société constituée à tel point, qu'on jugea superflu de spécifier la part des différents Lombards ou des différents groupements de Lombards, qui participaient à l'emprunt.

Voici d'ailleurs le texte intégral de ce document.

Nous, Loys, contes de Flandres, duc de Brabant, contes de Nevers, de Rethel et sirez de Malines, faisons savoir a tous que nos bien amés les compaignons lombars, demourans en nostre ville de Bruges, pour euls et leurs compaignons lombars, demourans en nos villes de Courtray, d'Alost, de Tenremonde, de Berghes et de Malines, nous ont presté a nostre besoing et requeste la somme de chinc mille livres parisis de nostre monnoie de Flandres, lesquels il ont delivrés et payés al oes de nous et pour nous a Jehan de le Faucille, dont lidis Jehans nous doit rendre compte. Desquels VM lib. parisis dessusdis nous leur avons assigné et assignons a prendre et recevoir trois mille livres sur ce que nos gens de Bruges nous devront de leur assise a ceste Saint Remy prochainement venant, et les autres deus mille livres sur nos gens dou Franc de leur quantité qu'il nous devront de la subvencion de cent mille livres parisis que nostre pays de Flandres nous a consenti et donné en afoie des frais que nous ferons pour resister les compaignes.

Si mandons a nos amés borchmaistres et eschevins de nostre-dicte ville de Bruges que audit jour de la Saint Remy il paient et délivrent asdis compaignons lombarbaers de Bruges la somme des trois mille livres parisis dessusdicte et autant leur ferons rabatre et desconcter et sera paiement de leurdicte assise parmi ces lettres rendans, par le tesmoing de ces lettres seellees de nostre seel.

Donné a Gand le XXIII jour d'avril l'an de grace Mil trois cens soissante et wyt.

[*Au bas de l'acte*] Par monseigneur en son conseil vous présent : *Lambert*.

Bruges, Archives de la ville, *Chartes* n° 569 bis, original sur parchemin (h. 100 mm. L. 336 mm.) avec fragment du sceau de Louis de Male en cire jaune sur simple queue.

A. SCHOUTEET.

Boekbespreking

- J. LAVALLEYE, *Collections d'Espagne*, 1. Antwerpen, De Sikkel, 1953, in-4°, 44 p. + 58 pl. (Répertoire des peintures flamandes des quinzième et seizième siècles, Publications du Centre national de Recherches „Primitifs flamands”, III).

Het *Centre national de Recherches „Primitifs flamands”* (Jubelpark, 10, Brussel) patroneert drie reeksen publicaties : I. het Corpus (*Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au quinzième siècle*); II. het Repertorium (*Répertoire des peintures flamandes des quinzième et seizième siècles*); III. Bijdragen (*Contributions à l'étude des Primitifs flamands*).

Het eerste boek van het Repertorium is zojuist verschenen, onder de titel: *Collections d'Espagne*, 1, *sous la direction de J. Lavalleye*. In het voorwoord wijzen de Directeur en twee leden van de raad van het *Centrum*, onderscheidenlijk P. Coremans, H. Bouchery en J. Lavalleye, op het nagestreefd doel van het Repertorium : de in het buitenland bewaarde Vlaamse schilderijen uit de xv^e en de xvie eeuw beter te leren kennen, in 't bijzonder deze schilderijen die niet of minder bekend zijn en berusten in landen waar de prospectie tot hiertoe onvoldoende was. Uit het voorwoord vernemen wij dat telkens een vijftigtal schilderwerken aan de beurt zullen komen. Van ieder schilderij zal één of meerdere foto's worden gegeven, alsmede een notitie inhoudende volgende gegevens : volgnummer in het Repertorium; gebruikelijke toeschrijving; onderwerp; collectie; gedagtekende beschrijving van de materiële toestand, opgemaakt zonder behulp van fysieke noch van chemische apparaten; beschouwingen in verband met de iconografie, de herkomst en het ontstaan, hetgeen veronderstelt dat men vergelijkingen maakt met andere schilderwerken; desgevallend een zeer beknopte bibliografie.

De eerste vijftig schilderwerken (49 schilderijen en één miniatuur) die aldus worden behandeld, behoren allen tot Madrileense openbare en privé-verzamelingen : Museo Arqueológico National (4 werken), Museo Cerralbo (4), Fundación Lázaro Galdiano (4), Museo del Prado (3), Museo del Instituto de Valencia de Don Juan (2); tien schilderijen behoren tot één of meerdere niet met naam vernoemde

collection privée; de andere betrokken privé-collecties worden vermeld: Enrique Traumann (7 werken), markiezin de Almunia (5), Rodriguez Bauza (5), markies de Casa Torres (3), Joaquin Payá (2), graaf de Pena Castillo (voormalige verzameling van markgraaf de Castro Serna) (1). Deze vijftig schilderijen worden iconografisch gerangschikt volgens een o.i. niet zeer duidelijk plan, dat trouwens niet helemaal overeenstemt met de gegeven iconografische tabel (blz. 43).

Het belang van de publicatie ligt hierin dat de meeste schilderijen werkelijk weinig bestudeerd en zelfs enkele totaal onbekend waren. Voor de Christus in busteportret (nr. 2), uit een niet vermelde collectie, wordt als auteur G. David vooropgezet. Dit werk schijnt tot hiertoe nergens vermeld te zijn geweest. Is het echter geen Spaanse interpretatie van de zeer verspreide Vlaamse Christusfiguur? In het beroemde Prado werden de verborgen reserves aangesproken (nr. 11, Christus bespot, toegeschreven aan de Meester van het Heilig-Bloed; nr. 19, een kleine Graflegging, gegeven aan Marcellus Coffermans; nr. 27, O. L. Vrouw met het Kind, vermoedelijk van de hand van Jan van Hemessen). Voorzeker, het zijn geen eersterangswerken, doch ze weerspiegelen allen, in meerdere of mindere mate, de kwaliteiten van onze Vlaamse grootmeesters. Ze zijn als de verre echo's van hun geliefkoosde thema's. Meestal zijn het kopieën van bekende werken, of replieken zoals er trouwens ook te onzent nog talrijke voorhanden zijn, die evenmin tot hiertoe bestudeerd werden en die allengskens ook verloren gaan.

De waarde en het belang van de besproken schilderijen bepaalden dan ook de omvang van de nota's en de belangrijkheid die de auteur er aan verleende. Aldus valt de kopie van Van Eyck's Madona in een kerkgebouw (Berlin, Gemaldegalerie) een meer uitvoerige bespreking te beurt (nr. 30). Belangwekkend is deze kopie zeker. Men aanschouwt hier het nagebootst paneel, in zijn omljsting, opgesteld in een kerkgebouw, tussen enerzijds Christiaan Druve, prelaat van de S. Niklaasabdij te Veurne (1616-1636), zijn beschermheilige (H. Thomas Becket?), en anderzijds twee vrouwelijke heiligen. Men stelt hiermede onmiddellijk vast hoe ver men, met het Repertorium, feitelijk reikt, in de tijd. Het betreft immers een XVIIe eeuwse interpretatie, die wellicht beter op haar plaats zou verschijnen in dit gedeelte van het Corpus dat aan de Berlijnse Gemaldegalerie zal worden gewijd, nl. als document ter studie van het oorspronkelijk werk van Van Eyck.

De door Prof. Lavalleye volbrachte taak is des te lofwaardiger dat de behandelde werken aesthetisch minder genot verschaffen. Men kan zich bezwaarlijk de moeite en de toe-

wijding indenken die vereist waren om deze eerste keus van Madrileense werken en de daarbij horende notities, — die met uitnemende wetenschappelijke omzichtigheid zijn opgesteld, — persklaar te maken. Noch de panelen trouwens, noch de Spaanse tijdschriften liggen bij de hand.

Dergelijke beijvering kan men zich slechts indenken in het algemeen programma van de verdiepte kennis der Vlaamse Primitieven, zoals het Centrum het voorheeft. Mocht het Repertorium, dat toch bijzaak blijft, de hoofdtaak van het Corpus niet voorbijstreven en geen versnippering teweeg brengen van de reeds veelomvattende inspanning ter studie en ter onderzoek van de meesterwerken van de Vlaamse vijftiende eeuwse schilderschool.

Dr. A. JANSSENS DE BISTHOVEN.

J. DUVERGER, M. J. ONGHENA en P. K. VAN DAALLEN, *Nieuwe gegevens aangaande XVIde eeuwse beeldhouwers in Brabant en Vlaanderen*, 95 p. + 15 pl. + 3 p. tekeningen, Brussel, 1953. (Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Schone Kunsten, XV, 1953, nr. 2).

Onder de Vlaamse kunsthistorici die meer bepaald in de richting werken van het archiefonderzoek, neemt Prof. Dr. Duverger een opzienbarende plaats in. Alweer bedwingt deze onverdroten archiefvorsers een aantal hypothesen die de stijl-critiek in het leven riep. Hij ontzenuwt ze, aan de hand van nuchtere vaststellingen en bewijsstukken, doch ze worden doorgaans niet ten dode opgeschreven. Ze staan eerder in een duidelijker licht of kunnen weer leven vatten in gewijzigde richting en op vastere bodem. Ook voor de Brugse kunstgeschiedenis is de nieuwe bijdrage van Duverger en zijn medeauteurs, belangwekkend, alhoewel de *Nieuwe Gegevens* geen uitzonderlijke onthullingen inhouden.

In het eerste gedeelte wordt, op ongemeen verantwoorde wijze, de loopbaan geschetst en het werk besproken van Jean *Monet*, die naar het oordeel van de schrijvers niet langer *Mone* moet heten. In het tweede deel vragen de auteurs de aandacht voor enkele tijd- en vakgenoten van de Lorreïnse meester. Het betreft nl. deze beeldhouwers die zich betrekkelijk spoedig tot het Italianisme hebben bekeerd en die

terecht of ten onrechte door de kunsthistorici met Monet in betrekking zijn gebracht.

Belangrijke centra voor de verspreiding van de nieuwe kunstvormen in de Zuidelijke Nederlanden, waren Antwerpen en voornamelijk Mechelen. Brugge „is de enige stad waar de invloed van Monet op grond van geschreven documenten kan worden bevestigd” (blz. 37). Voor deze stad komen achtereenvolgens ter spraak: de Schouw van het Vrije (ontworpen door Lanceloot Blondeel); de gevel van de Burgerlijke Griffie (door Christiaan Sixdeniers, tussen 1534 en 1537 gebouwd, naar plannen van Jean Wallot); de werken van Michiel Scherrier waaronder het grafmonument van de kanselier Jan Carondelet (thans in de S.-Salvatorskerk) en het praalgraf van Margareta van Oostenrijk (Annunciadenklooster, gesloopt). Zoals men weet, heeft R. A. Parmentier de meeste bescheiden die de geschiedenis van deze monumenten aangaan gepubliceerd, hoofdzakelijk in zijn *Documenten betreffende de Brugse steenhouwers uit de XVIe eeuw* (1948). Thans vullen nieuwe gegevens, herkomstig uit het Rijks archief, de Brugse documenten aan, nl. in verband met Lanceloot Blondeel en Michiel Scherrier.

Wat Monet betreft, wiens aandeel in de uitbouw van de Schouw van het Vrije vooralsnog niet kon worden bepaald, vernemen wij dat zijn vereenzelving met de ontwerper van de Griffie, Jan Wallot, niet kan worden bijgetreden. Jan Wallot was misschien een Bruggeling. Hij beeldhouwde de verdwenen Sacramentstoren in de S.-Janskerk te Broekburg (Frans-Vlaanderen). De auteurs vermoeden dat deze Jan Wallot, in de ontluikende Renaissance-kunst te Brugge, een niet onbelangrijke rol heeft gespeeld.

Men wist, sedert de vermelde publicatie van Parmentier, dat de beeldhouwer Michiel Scherrier het grafmonument van Jan Carondelet had uitgevoerd. Het bleef echter twijfelachtig of Scherrier zelf het ontwerp had getekend (cf. *De Nieuwe Gids*, 17-5-1948). Volgens D. Roggen is het merkwaardig albasten portret van Carondelet een meesterwerk van Monet. Ook Lanceloot Blondeel werd vernoemd als de mogelijke ontwerper van het monument (A. Viaene, *Biekorf*, 1948, 87). Het blijven allen open vragen. Duverger-Onghena en Van Daalen geven echter toe, dat Scherrier zelf waarschijnlijk niet in aanmerking komt als de scheppende kunstenaar. Meermalen arbeidde hij trouwens naar patronen van schilders.

Dat Joost van der Beke, de Brugse schilder, het ontwerp zou hebben gemaakt voor de sepulture van Margareta van Oostenrijk, zoals Parmentier vermoedde, wordt ook weerlegd. De auteurs vermelden tenslotte een aantal beeldhouwers die in de loop van de XVIe eeuw te Brugge werkzaam waren:

Jan Vijfmolen, Cornelis (de Smet?), Joris van de Weerde, Elias Godefroy, e.a. Deze laatste heeft te Binche gearbeid onder de leiding van meester Luc Lange die misschien te vereenzelvigen is met Luca Lancia, een leerling van Jacopo Sansovino. Gent, Oudenaarde en Brussel komen verder aan de beurt, als centra, waar merkwaardige voorbeelden van italianiserende sculptuur ontstonden.

In het derde gedeelte van hun bijdrage brengen de auteurs een scherpzinnige ontleding van het gebeeldhouwd ornament in de Zuidelijke Nederlanden, van 1515 tot 1545. De lezer zal hier vaststellen dat deze beschouwing van de zuiderse motieven als het ware heeft afgegeven op de taal van het betoog. De Noord-Nederlandse mede-auteur vermocht het niet zijn herkomst noch het vaderschap van deze fraaie tekst te verbergen. Het is nu eenmaal zo dat men in het Vlaamse land minder voelt voor de „faciliteit van de assimilatie” uit vreemde talen. Hoe stijlvol ook het essay moge zijn, en men negeert het allerminst, dergelijke terminologie, als bv. nog : satyrs, Knotenspiet en geënfleureerde genieën, zitten ons enigszins dwars.

Dit neemt niet weg en het weze met nadruk gezegd, dat deze studie van de siermotieven, aan de hand van een reeks tekeningen en steunende op een nauwlettend onderzoek van de bestaande kunstwerken, de ontwikkeling van de Renaissance-vormen te onzent, buitengewoon scherp belicht. Kunstgeschiedenis van het beste allooi, waar stijlontleding en archiefonderzoek elkaar aanvullen ! En leiden tot het kernachtig Besluit (blz. 59) en het helder Résumé (in het Frans, blz. 92-95) dat de kroon op het werk zet.

Dr. A. JANSSENS DE BISTHOVEN.

J. DELBAERE, *De Vereenigde Vrienden. Letter- en Toneelgilde*, Rumbeke 1853-1953. Rumbeke, 1953. 433 blz., ill.

In 1953 vierde deze Rumbeekse vereniging haar eeuwfeest. Zij werd gesticht in 1853, nadat in 1842 de eeuwenoude Rhetorikakamer „De Minnende Rozen” verdwenen was.

De stichters waren de latere notaris A. Angillis, die juist zijn hogeschoolstudien beëindigd had, de onderwijzer L. Baert, vroeger griffier van de Minnende Rozen, de gemeenteontvanger en negen jonge mannen tussen 17 en 26 jaren.

Het doel van de nieuwe vereniging was het beoefenen van de Vlaamse moedertaal door lezingen, liederen en toneel-opvoeringen. De gewone bijeenkomsten werden om de veertien

dagen gehouden op een Zondag. Iedermaal waren er vier beursoefeningen van de leden voorzien. Om de drie maanden was er een vergadering met vrije oefeningen door de leden, die er uit eigen opstel zouden voorlezen. Daarenboven werden vier avondfeesten per jaar gegeven met opvoering van toneelstukken, alsook liederavonden bij het huwelijk van een lid. Toneelopvoeringen en liederavonden waren uitsluitend voorbehouden aan de leden en hun huisgenoten.

In het begin bestonden de veertiendaagse beursoefeningen vooral in voorlezingen uit een of ander boek, maar in de driemaandelijke vergaderingen werden allerlei onderwerpen behandeld die in 1856 uitgegeven werden in een bundel „Rumbeekse Avondstanden”.

Na 1866 werden de spreekbeurten slechts eens in de maand gehouden en zijn blijven voortbestaan tot op onze dagen, waar door de voorzitter van de vereniging talrijke mededelingen gedaan werden over het verleden van de gemeente.

De toneelafdeling heeft ook een interessante geschiedenis die grondig behandeld wordt, met de opgave van bijna al de stukken die gespeeld werden. Een enige documentatie over het liefhebberstoneel in West-Vlaanderen! Tegenwoordig worden zelfs operetten opgevoerd.

Vanaf het begin bezaten de Vereenigde Vrienden een leesbibliotheek die toegankelijk was voor al de inwoners van de gemeente. Tegenwoordig wordt ze veel geraadpleegd.

In het boek vinden wij korte levensbeschrijvingen van de 272 leden die in de honderd jaren lid waren van de vereniging.

Het werk van de heer J. Delbaere, de tegenwoordige voorzitter van de Vereenigde Vrienden, is werkelijk een kostelijk boek voor de kennis van het verleden van Rumbeke van 1853 tot 1953. Het heeft zeer veel werk en inspanning gekost, maar de latere geslachten zullen voorzitter Delbaere dankbaar zijn omdat hij zoveel bijeen gebracht heeft, dat anders reddeloos zou verloren gaan.

JOS. DE SMET.

Kroniek

(Afgesloten op 20 September 1954)

In Memoriam

Te Lo overleed op 9 December 1953 *Z.E.H. Pastoor Marcel VANDROMME*. Geboren te Westouter, 13 September 1870, werd hij in 1896 leraar aan St Lodewijkscollege te Brugge. Zijn studenten wist hij zijn liefhebberij voor kunst en geschiedenis mede te delen. Dit gedurende elf jaren. Dan werd hij bestuurder te Kortrijk. In 1919 pastoor te Loker en in 1926 te Lo. Hij werkte mede o.m. aan *Biekorf* en aan de uitgaven van het *Comité flamand de France*. Ook aan ons tijdschrift. Hij publiceerde er degelijke bijdragen over de versiering van de Paaskaars en over de Gulden-mis. Te Loker en vooral te Lo hield hij zich actief bezig met het opsporen van de geschiedenis van die parochies en van de kerken. In het bijzonder zorgde hij voor de kunstschaten, die aldaar bewaard zijn. De mooie kerk van Lo wist hij tot een echt museum te herscheppen. Het was hem telkens een vreugde de talrijke bezoekers van zijn kerk te begeleiden en over alles op een boeiende wijze uitleg te verstrekken. Zijn *Liber memorialis* van Lo, met de geschiedenis van de stad Lo, van de abdij en van de parochie, met een uitgebreide inventaris van al het mooie dat er te vinden is, mag ongetwijfeld als een rijke bron en tevens als een merkwaardige studie aangestipt worden. De omstandigheden lieten, jammer genoeg, niet toe zijn „Geschiedenis van Lo”, die persklaar is, uit te geven.

Met het overlijden te Brugge, op 8 Juni 1954, van de Heer *Louis RYELANDT*, verdwijnt een gekend Brugs figuur. Te Brugge werd hij geboren de 19 November 1867. Hij legde zijn doctoraat in de rechten af. Groot was zijn bedrijvigheid! O.m. was hij lid van de provinciale Commissie van monumenten. Als schepen van de stad, heeft hij jaren lang het kunstpatrimonium van zijn geboortestad ter hart genomen. Ook het verleden van Brugge wekte zijn belangstelling op. Zo heeft hij in ons tijdschrift enkele studies gepubliceerd, o.m. over het verloop te Brugge van de omwenteling van 1830.

Ook dient in onze kroniek het overlijden aangestipt van een ander gekend Brugs figuur, de heer *Frank STEINMETZ*.

Hij overleed te Brugge op 8 Augustus 1954. Hij deed zich vooral opmerken als journalist. In zijn vele bijdragen heeft hij niet zelden de kunstbelangen van zijn stad verdedigd. Jaren lang was hij de literaire directeur van de bekende uitgeverij Desclée-de Brouwer. Onlangs gaf hij nog in het tijdschrift „West-Vlaanderen” de geschiedenis van de vermaarde kunstverzameling van zijn grootvader John Steinmetz, onderwerp waarover hij in onze *Handelingen* van 1953 een gedetailleerde bijdrage had geleverd.

Geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de provincie West-Vlaanderen.

— „*West-Vlaanderen*”, het tijdschrift van het Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond, heeft enkele merkwaardige nummers gepubliceerd de laatste maanden. Het nummer van 6 September 1953 werd gewijd aan de kunstschaten van Veurne en Veurne-Ambacht, het Meinummer van 1954 werd gewijd aan het thema Onze Lieve Vrouw in de kunst, en ten slotte werd in het Julinumnummer van dit jaar de aandacht gevestigd op enkele aspecten van het kunst- en cultureel leven in de streek van Ieper en Poperinge. Verder, in de rubriek over Oudheidkunde en kunstgeschiedenis, melden we de artikels, die tot dit domein speciaal behoren. G. Gyselen behandelt het verleden van het zo mooi herstelde kasteel Beauvoorde te Wulveringem, J. De Cuyper heeft het over het puin van de Duinenabdij te Koksijde, M. Van Coppenolle over het Volksleven in Veurne-Ambacht (Nr 5 — September 1953). In het n^r van Maart 1954 stippen we aan het Pleidooi voor het museum van West-Vlaamse Folklore, van de hand van M. Van Coppenolle.

— Dit jaar is het driehonderd jaar geleden dat de duinkerke dichter *Michiel de Swaen* geboren werd. Deze glorie van de Westhoek werd dan ook dit jaar in menig tijdschrift herdacht. Hij was heemeester te Duinkerke en Prins van de Rederijkerskamer van zijn geboortestad. Hij stierf in 1707. Een deel van zijn werk werd door zijn vrienden uitgegeven te Duinkerke in 1722. Het ander deel werd bewaard door zijn zoon, L. de Swaen, die kanunnik was van de St Niklaasabdij te Veurne. Daaronder behoorden zijn mysteriespel *De menschwording* en zijn vermaarde klucht *De gecroonde Leersse*. M. de Swaen, die de afscheuring van Frans-Vlaanderen beleefde, bleef zoals blijkt uit zijn gedichten, een volbloed Nederlander, die over de politieke grenzen heen, zich steeds een zoon gevoelde van de oude Nederlanden.

— *De herrezen Brugse Rederijerskamers.* Te Brugge bestonden destijds drie rederijerskamers, nam. de „Goddelycke Hoofd-Gilde, gezeit van den Heilighen Gheest”, ontstaan rond 1428, de „Vrije Camere vander Rethorycken der Weerde Drie Santinnen”, gesticht in 1474 en „De Camere van het Heylich Cruys”, opgericht in 1621. Ze verdwenen in de loop van de verleden eeuw. Thans werden de „Drie Santinnen” en het „Heylich Cruys” wederom opgericht. De eerste kamer herrees in 1952 dank zij de Heer Firmin Raes. Ze heeft thans een eigen lokaal, het „Huize der Santinnen”, in de Balstraat, 25 te Brugge. Van een drietal oude Brugse huisjes werd een typisch oude woning met ontvangstkamer gemaakt. Een beschrijving van het interieur en van de kunstschaten, die er verzameld werden, vindt men in het Meinummer van *West-Vlaanderen*, 1954. „Het Heylich Cruys” dat destijds vooral optrad in de heerlijkheid van Tillegem en later op St Michiels, werd hersticht in 1954 en heeft haar eigen vergaderplaats in het kasteel Zwaenekercke te St Michiels. Het heraanknopen met een oude traditie moge voor beide kamers het vertrekpunt zijn van een schone toekomst!

— *Ogier Ghiselin van Boesbeke herdacht.* — Te Boesbeke, de bakermat van zijn geslacht, werd op Donderdag, 27 Mei, een standbeeld onthuld om de gekende humanist en Habsburgse diplomaat Ogier Ghiselin van Boesbeke te vereeuwigen. Van Boesbeke werd geboren te Komen in 1522 en overleed op het kasteel van Maillot bij Rouaan in 1592. Vierhonderd jaar geleden (vandaar deze hulde) werd Boesbeke door koning Ferdinand I naar sultan Soleiman te Konstantinopel gestuurd, ten einde door onderhandelingen het gevaar voor invasie van het Westen af te keren.

Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis.

— *Benoeming te Brugge.* — Ons bestuurslid, de weled. heer A. Janssens de Bisthoven werd door de gemeenteraad van Brugge tot stedelijke directeur van Schone Kunsten benoemd. We wensen de weled. Heer A. Janssens de Bisthoven het beste in het vervullen van de zware taak die hem wacht! Zonder twijfel zal hij met zijn bekende bevoegdheid en aktiviteit, schoon werk presteren en het vermaarde Brugs kunstpatrimonium nog meer luister bijzetten. Ad multos annos!

— In „*West-Vlaanderen*”, het reeds hierboven vernoemd tijdschrift, verschenen de laatste maanden verscheidene merkwaardige bijdragen over de geschiedenis van de kunst in onze

provincie. We stippen bijzonder de volgende aan : In het n^r 5 — September 1953 : Drs F. Vromman, Oude monumenten en gevels te Veurne; van dezelfde : Kunstwerken in de Sint Pieterskerk te Lo; D. Dalle : De grote markt van Veurne; Dr J. Demey : De Boeteprocessie te Veurne; R. Berquin, Het Museum van geschiedenis en folklore te Nieuwpoort. In het Novembernummer van 1953 : Drs F. Vromman : Schoonheid van het oude meubel; A. Deschrevel : Het orgel in West-Vlaanderen; F. V. : Gewijde kunst te Kortrijk. Het Januari-nummer 1954 is een kerstnummer. In dit n^r vestigen we vooral de aandacht op het artikel van Dr W. Vanbeselaere : Het Kerstthema bij Bosch en Bruegel, en op dat van H. S. Vandewiele : De Kerstkribbe in West-Vlaanderen. In het Maartnummer treffen we van de hand van Stijn Streuvels 'n In memoriam gewijd aan zijn overleden vriend, de Kortrijkse kunstschilder Emmanuel Viérin. Het zelfde nummer bevat nog een Bijdrage nopens de inhoud van de Verzameling Steinmetz in kunsthistorisch en artistiek opzicht (G. Gyselen), een bijdrage in aansluiting van de tentoonstelling van gewijde kunst te Kortrijk, waarin vooral op de kunstschaten van het Kortrijks Hospitaal gewezen wordt : Onbekende Kunstschaten (A. Deschrevel); ook een artikel van Dr A. Janssens de Bisthoven : In het koetshuis van het Arentspark te Brugge. Het Meinummer 1954 wordt gewijd aan het thema Onze Lieve Vrouw in de Kunst. In dit nummer dient vooral gewezen op de heerlijke studie van M. English, studie die buitengewoon goed door een reeks fijne illustraties aanschouwelijk gemaakt wordt : Westvlaamse Madonna's; in dit nummer geeft M. English ook de interessante geschiedenis van de Basiliek van Dadizele. Vooral aan Ieper en Poperinge is het Julinummer gewijd. Prof. Dr Firmin, Drs F. Vromman, A. Deschrevel, Dr Demey hebben voor een reeks streng-wetenschappelijke artikels gezorgd. Stippen we ook nog dit aan van Huib Hoste over het vroeger doksaal van Diksmuide.

Ongetwijfeld heeft de redactie van „West-Vlaanderen”, door deze reeks de degelijkheid van haar tijdschrift hoger opgevoerd!

— Ter gelegenheid van het Maria-jaar werd op menige plaats een *Mariale expositie* gehouden. Zo te *Poperinge*, *Tielt* en *Koekelare*. Allerhande Maria-beelden en kunstvoorwerpen, die de Maria-devotie vertolken, werden er ten toon gesteld. Die initiatieven verdienen de warmste waardering!

— In het *Brugs Parochieblad* werd door „Dagklapper” een reeks artikels gegeven over de Mariabeelden te Brugge bewaard. Vele drukken de wens uit, dat die reeks in een brochure

zou gebundeld worden met de foto's van al de Madonna's, die erin beschreven worden. Wellicht zou die brochure te Brugge en ver erbuiten zeer welgekomen zijn! De bekroning van het vieren te Brugge van het Maria-jaar.

— In de reeks „Iconografie der Gemeenten van West-Vlaanderen” door A. Verbouwe, verscheen het tweede deel, gewijd aan de *Iconografie van het arrondissement Ieper*. Het behelst 793 nummers (de kaarten inbegrepen) en geeft zichten van al de gemeenten van het Ieperse en Poperingse. Achteraan 62 foto's van zichten en kaarten. Het volgende deel zal gewijd zijn aan de iconografie van het arrondissement Oostende. Mocht de geduldige verzamelaar er in slagen gans de reeks van West-Vlaanderen in het licht te geven!

— *Het museum Adriaen te Poperinge*. Hendrik-Edward Adriaen werd te Brielen geboren op 19 Augustus 1868. In 1893 verwierf hij te Kuregem het diploma in de veeartsnijkunde. Hij vestigde zich eerst te Vlamertinge, na korte tijd te Poperinge zelf. Daar overleed hij op 14 Juni 1951. Hij was een hartstochtelijke verzamelaar van allerhande oude voorwerpen, die hij in zijn huis — een echt museum — wetenschappelijk wist te schikken. De heer O. Mus, stadsbibliothecaris van Ieper, en de heer R. Blondeau hebben na de dood van „Meester” Adriaen dit museum verder geordend, en twee afdelingen ingericht, een kunsthistorische en een geschiedkundige. Dit onder menig opzicht merkwaardig museum werd op 20 Juni 1954 plechtig ingehuldigd. Een bondige schets van de verzameling treffen we aan, van de hand van R. Blondeau, in het Julinumnummer van „West-Vlaanderen”.

Boekenschouw

voor de

Geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen

(1 Juli 1953 — 30 Juni 1954)

Voor de regels, die bij de samenstelling van deze Boekenschouw werden gevolgd, zie *Hand. Em.* LXXXVIII (1951), p. 172.

Aan onderhavige Boekenschouw verleenden hun medewerking: D. Cracco, drs. L. Danhieux, Z.E.H. J. De Cuyper, dr. J. De Smet, drs. L. Devliegher, Dom N. Huyghebaert, dr. A. Janssens de Bisthoven, O. Mus, A. Schouteet, H. Stalpaert, dr. G. Van Acker, J. Vandamme, D. Verstraete en dr. J. Marechal aan wie de leiding werd toevertrouwd.

I. HULPWETENSCHAPPEN

1. HANDLEIDING — BOEKENSCHOUW

- 1 F. Rommel, *Indices op het Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaams Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne en een gedeelte van het graafschap Ponthieu door wijlen Karel de Flou*. Steenbrugge, 1953. In 8°, XX + 397 p.
Zie bespreking in *Hand. Em.* XC (1953), 166-170.
- 2 J. de Keyzer, *Het archief van Sint Baafskathedraal en van het bisdom Gent*. — *Cult. jb. voor Oost-Vl.*, V (1951) (1953) I, 275-280.
- 3 A. Pasture, *Les Archives du chapitre cathédral de Tournai. Inventaire sommaire*. — *ABMB.* XXV (1954), 26-56.
Sommige nummers betreffen renten in West-Vlaanderen.
- 4 A. Verbouwe, *Iconografie van het arrondissement Ieper*. Brussel, A. Hessens, 1953. In 8°, 155 p. (Iconografie der gemeenten van West-Vlaanderen, II).
- 5 J. De Smet, *De nieuwsbladen in West-Vlaanderen 1814-1815 en 1825*. — *B.* LIV (1953), 185-191.
- 6 J. De Smet, *Westvlaamse drukpers in 1814-1815*. — *B.* LIV (1953), 270-272.
- 7 L. de Wachter, *Repertorium van de vlaamse gouwen en gemeenten. Heemkundige documentatie 1940-1950*. V. Al-

- gemeen gedeelte en gewesten. Gemeenten A-B. Antwerpen, De Sikkel, 1953. In 8°, xxxii + 592 blz.
- 8 *Société d'histoire du droit et des institutions des pays flamands, picards et wallons. Journées d'Amiens (23-25 mai 1952)*. RN. XXXV (1953).
Chronique avec résumé des communications, dont plusieurs intéressent la Flandre.
- 9 J. Dhondt, A. Scufflaire, J. Bovesse, M. Bruwier, R. de Roo & C. Joset, *Bibliographie de l'histoire de Belgique en 1951. (suite et fin)*. — RN. XXXIV (1952), 227-259.
- 10 J. Dhondt, A. Scufflaire, J. Bovesse, M. Bruwier, R. de Roo, C. Joset, M. E. Dumont, H. Joosen & G. van Acker, *Bibliographie de l'histoire de Belgique. — Bibliografie van de geschiedenis van België (1952)*. BTPHG. XXXI (1953), 748-797 & 1146-1192.
- 11 J. Dhondt, *Chronique et bulletin critique de l'histoire de Belgique pour 1952*. RN. XXXV (1953), 151-183.
- 12 *Le travail d'histoire régionale dans la région du Nord (1951-1953)*. RN. XXXV (1953), 261-272.

2. OUDSCHRIFTKUNDE — OORKONDENLEER
TIJDREKENKUNDE — WAPENKUNDE

- 13 E. I. Strubbe, "*Tscrickeljaer ghe-naemt trom trom*". — B. LIV (1953), 192-196.
- 14 *Exposition héraldique. 29 décembre 1952 - 31 janvier 1953*. Bruxelles, Tradition et Vie, 1952, 114 p. + ill.
Een 30 tal nummers van de catalogoog betreffen West-Vlaanderen of Westvlaamse families.

3. AARDRIJKSKUNDE — PLAATSNAAMKUNDE
VOORGESCHIEDENIS — VOLKS- EN TAALKUNDE

- 15 P. Lambrechts, *De streek tussen Noordzee en Schelde tijdens de Romeinse Overheersing*. Gent, 1953 (nr. 15 van de Voorlichtingsreeks van het Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis), 24 blz.
- 16 J. Ameryckx, *Ontstaan en Evolutie van het Zwin in België*. Natuurw. Tijdsch., 34 (1952), 99-110 ill.
- 17 J. Ameryckx, *Het oud Zwin*. — B. LV (1954), 81-87.
- 18 H. Pieters, *Metamorfofen*. — Zeeuws Ts. III (1953), 74-83.
Aardrijkskundige studie over Zeeland.

- 19 F. Lentacker, *Les caractères de la géographie urbaine dans la région de Lille - Roubaix - Tourcoing*. (Première partie). — RN. XXXIV (1952), 65-80.
Betreft insgelijks Zuid-West-Vlaanderen.
- 20 G. T'Jonck, *Bijdrage tot de Kennis van de Vlakte van de Leie te Ploegsteert*. — Natuurw. Tijdschr., 35 (1953), 97-101.
- 21 R. Slock, *Sas van Gent, van schutsluis tot industriecentrum*. — Zeeuws Ts. III (1953), 32-39, plans.
- 22 D. Verstraete, *Oude wegen*. — Cult. jb. voor Oost-Vl., V (1951) (1953) II, 61-84.
- 23 A. Verhulst, *Historio-geographische studie over het oudste domein der Sint-Baafsabdij te Gent*. — Handel. v.d. Belg. Ver. voor Aardr. Studies, XXII (1953), 321-360.
- 24 H. Draeye & O. Leys, *De ouderdom der veldnamen in Zuidnederland*. — Meded. v.d. Ver. voor Naamk. te Leuven, XXIX (1953), 9-18.
- 25 D. Denys, *Toponymie van Roeselare*. Roeselare, 1952. In 8°, 467 blz. fr. 280.
- 26 J. De Langhe, *Toponymica uit de Kuststreek*. — B. LIV (1953), 145-147, 196-198, 225-227, 275-277. — LV (1954), 47-49, 99-102, 157-159.
- 27 S. J. de Laet & H. Roosens, *Opgraving van een bronstijdsgrafheuvel op de Kluisberg*. — Cult. Jb. voor Oost-Vl., V (1951) (1953) II, 45-60.
- 28 S. J. De Laet, *Een voorhistorisch grafveld te Aalter-Oostergem*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 5-10 ill.
- 29 G. P. Baert, *Blik in het verleden*. — B. LV (1954), 52-53.
- 30 M. Van Coppenolle, *Pleidooi voor het Museum van Westvlaamse folklore*. — WV. III (1954), 61-63, ill.
- 31 J. De Smet, *Over de verlichting in vroegere eeuwen*. — 't Beertje 1954, 44-53, ill.
Met een inventaris van de ijzeren verlichtingstoestellen voor kaarsen bewaard op het Gruuthuzemuseum te Brugge.
- 32 M. Van Coppenolle, *Volksleven in Veurne-Ambacht*. — WV. II (1953), 224-226, ill.
- 33 M. Van Coppenolle, *Lodewijk De Wolf, de onverzoebare Westvlaming. Eerste periode: 1893-1914*. — B. LIV (1953), 241-247.
- 34 V. Arickx, *Een onbekend Westvlaams folklorist: Cyriel Claerbout*. — B. LV (1954), 61-65.
Geb. Lendeledede 1875 - † Pittem 1926.

- 35 F. Boschvogel, *Drie vertellers uit het Westland: Vanhee, Leroy, Mervillie*. — WV. II (1953), 217-222, ill.
- 36 A. V(iaene), *Oude bezweringen tegen kanker, brand en koorts 1490*. — B. LV (1954), 162-164.
- 37 R. de S., *In het Vrijbusch ten tijde van Maria-Theresia. De affaire van Terrest 1740*. — B. LV (1954), 130-134.
- 38 L. Maes, *Croyances et rites mortuaires en Flandre wallonne*. — Enquêtes du Musée de la vie wallonne, XXX (1953), 300-314, ill.
- 39 M. Sagaert, *Enkele sagen uit Zuid West-Vlaanderen*. — 't Beertje 1954, 12-17.
Duitse schaper, doodkeerse, galgejonk, weerwolf, waarzeggerij.
- 40 G. Candaele, *Op speurtocht in Frans-Vlaanderen. Tisje-Tasje*. — 't Beertje 1954, 56-67, ill.
- 41 M. E(nglish), *'t Oud beevaartvaantje te Bavikhove*. — B. LV (1954), 164-166.
- 42 M. Van Coppenolle, *Brigidamaandag, te Beveren-aan-de-Yzer*. — Vk. LV (1954), 12-15.
- 43 A. Bonnez, *Hoe Tisje Taeye aan twee koeien en een kudde schapen gerocht*. — B. LV (1954), 1-8.
Sprookje naar een opname te Beveren a.d. IJzer.
- 44 M. C(afmeyer), *Spreuken en zegswijzen uit de omstreken van Brugge. I. De kost: eten en drinken*. — B. LIV (1953), 134-140, 198-201. — LV (1954), 108-110
- 45 H. Stalpaert, *Ziekte en dood van Lauwereins Wittynck, bursier ofte penninghouder van het Sint-Janshospitaal binnen Brugge, anno 1537*. — B. LV (1954), 102-106.
- 46 E. I. Strubbe, *Zwarte Kunst te Brugge in 1544*. — Vk. LIV (1953), 97-107.
- 47 G. De Meyer, *Brugse sagen opgetekend in 1952*. — 't Beertje 1954, 9-11.
Van toveressen, kleine kinders en zwarte katten.
- 48 M. Van Coppenolle, *Van een Franstalig Sint Coleta-prentje te Brugge*. — Vk. LIV (1953), 127-129 ill.
- 49 M. Van Coppenolle, *Van krakelingen en kransterlingen*. — 't Beertje 1954, 35-43, ill.
Beschrijving van vier typisch Brugse gebakvormen.
- 50 M. V(an) C(oppennolle), *De laatste voerman in het Brugse*. — B. LV (1954), 19-20.
- 51 A. V(iaene), *Jaspar, Melchior en Balthazar De Coninck, drieling gedoopt te Desselgem 1784*. — B. LV (1954), 106-108.

52. A. M(ahieu), *Sagen uit de Westvlaamse Noordhoek*. — B. LIV (1953), 202-203.
Twee opnamen te Dudzele.
53. A. M(ahieu), *Nog over Duitse Schapers*. — B. LV (1954), 69-70.
Sagenopnamen te Dudzele.
54. A. Mahieu, *Zo vertelt moeder*. — B. LIV (1953), 161-166.
Vertelselopnamen te Dudzele.
55. M. Van Coppenolle, *Offeranden in natura*. — Vk. LV (1954), 38.
Te Dudzele en te Ramskapelle.
56. L. Defraeye, *Een verdwenen volksgebruik in de Polderstreek: Het katteduppelen te Lo*. — B. LIV (1953), 277-278.
57. M. C(afmeyer), *De Moerhazen*. — 't Beertje 1954, 18-34, ill.
Volkskundige studie over de bewoners van moeren te Meetkerke.
58. P. Declercq, *Zo vertelde Leonietje... Gedolven Schatten te Nieuwpoort*. — B. LV (1954), 66-69.
59. M. C(afmeyer), *Meetje van Oostkerke vertelt...* — B. LV (1954), 137-142.
60. D. Cracco, *Roeselaarse voornamen in 1949*. — B. LIV (1953), 158-160.
61. H. S. Vandewiele, *De kerstkribbe in West-Vlaanderen*. — WV. III (1954), 26-29. ill.
Een overzicht vanaf de vroegste vermeldingen en afbeeldingen tot in onze tijd.
62. E. N., *De vertelling van de koster en de nachtmis*. — B. LIV (1953), 223-224.
63. M. Van Damme, *Hedendaagse Westvlaamse Nieuwjaarsgrafiek*. — WV. III (1954), 16-22. ill.
64. A. V(iaene), *Drielingen en Driekoningen*. — B. LIV (1953), 279-280.
65. J. Geldhof, *Het vieren en begraven van Sint Crispijn*. — B. LIV (1953), 255-258.
66. A. M(ahieu), *Allerzielen*. — B. LIV (1953), 221-222.
Oud processiegebruik o.a. te Dudzele.
67. A. Bonnez, *Een bijenzwerm bezweren*. — B. LIV (1953), 148-149.
68. A. Viaene, *Katharinawiel aftekenen met trouwring*. — B. LV (1954), 54-55.

69. T. W. R. de Haan, „*Ouwe Taaie*”, een legaal verzetslied. — OZ. XXIX (1954), 1-7.
70. W. Giraldo, *Toverij en Duitse Schapers*. — B. LV (1954), 42-47.
71. P. Steylaers, *Beukevliet*. — B. LIV (1953), 170-172.
72. R. Haesryn, *De anthroponymie in het liber inventarius (a^o 1281) van de Sint Pietersabdij te Gent*. — Meded. v.d. Ver. voor Naamk. te Leuven, XXIX (1953) 55-76.
Op het einde van de 13^e eeuw waren de familienamen voor het grootste gedeelte erfelijk.
73. O. Leys, *De anthroponymie van een 14^e eeuwse renteboek uit Maritiem-Vlaanderen* Meded. v.d. Ver. voor Naamk. te Leuven, XXIX (1953) 117-146.
Het is vooral tijdens de 13^e eeuw dat de germaanse namen hebben moeten plaats ruimen ten voordele van de Christen-latijnse namen. En terzelfdertijd zijn de familienamen erfelijk geworden; vandaar een grondige verandering in de studie van de persoonsnamen tijdens deze periode.
74. A. Stracke, *Over de aloude taalgrens*. — WT. XIII (1953), 252.
75. A. Viaene, *Flamenco*. — B. LV (1954), 9-13.

4. PENNING-, MUNT- EN ZEGELKUNDE.

76. P. Naster, *Les deniers d'Arnot émis à Alost*. — RBN, XCVIII (1952), 41-55 + ill.
77. M. Hoc, *Les jetons de la Chambre des Comptes de Flandre transférée à Gand (1580-1584)*. — RBN. XCVIII (1952), 77-82 + ill.
78. M. H(oc), *Médaille de N.-D. de Miséricorde à Isenberghe (Fl. Occid.)*. — RBN. XCVIII (1952), 121-122 ill.
79. P. Naster, *La trouvaille d'Antoniniani de Grotenberge et la monnayage de Postume*. — RBN. XCVII (1951), 25-88 + ill.
80. P. Van Gansbeke, *Les invasions germaniques en Gaule sous le règne de Postume (259-268) et le témoignage des monnaies*. — RBN. XCVIII (1952), 5-30 + ill.
Situert o.m. chronologisch de muntschatten op het einde van de 19e eeuw opgegraven te Lichtervelde, Werken en Wijschaté.
81. J. Dhondt & A. Van de Walle, *La trouvaille de monnaies carolingiennes de Zelzate*. — GOG. Hand. IV (1950), 3-21 ill.
De indelving van de muntschat zou van rond 841 dateren.

82. P. Naster, *Trouvaille de monnaies carolingiennes à Zelzate* (1949). — RBN. XCVI (1950), 208-224.
 Ontleedt op zijn beurt de munten en situeert ditmaal de indelving rond 879-880, tijdens de Noormanneninval en hun overwintering te Gent.
83. P. Naster, *Le trésor de Courtrai. Rectification.* — RBN. XCVIII (1952), 131-132.
 Zie Boekenschouw 1952, n° 70.

5. GESLACHTKUNDE — LEVENSBERICHTEN

84. M. Paternostre de la Mairieu, *Table du fonds Houwaert. Le fonds Houwaert.* — TF. V (1953), 49-57.
85. E. de Ridder, *Table du fonds Houwaert. Table de A à L.* — TF. V (1953), 57-74.
86. Ch. van Renynghe de Voxvrie, *La table du Ms. Ghys.* — TF. V (1953), 342-373.
87. Ch. van Renynghe de Voxvrie, *L'Épitaphier de Bruges. Chapelle St Amand, Couvent anglais, Cour des Princes, Couvent anglais, rue des Carmes, Béguinage de la Vigne.* — TF. V (1953), 318-342.
88. W. van Hille, *Les bourgeois ou hôtes de la Salle et Châtellenie d'Ypres.* — TF. V (1953), 130-150.
89. E. De Ridder, *Histoire de la famille van Ackere.* Brugge, 1952. In 8°, 430 p. + ill. (Tablettes des Flandres, Recueil 3).
90. K. d. B. [Torhout], *De familienaam Coelus.* — B. LV (1954), 143-144.
91. A. Bonaert, *Les de Zomere à Ypres.* — TF. V (1953), 82-130.
92. A. Viaene, *De familie Malou te Ieper.* — B. LV (1954), 145-156.
93. B. H. Dochy, *De Rodenbach's te Roeselare en de Blinde (Alexander) Rodenbach te Rumbeke.* Huldebetoon Alexander Rodenbach (te) Rumbeke — 21 Juni 1953. Poperinge, Drukk. Sansen, z.j. (1953) p. 10-19.
94. A. de Schietere de Lophem, *Contribution à l'histoire des van der Meersch à Ypres.* — TF. V (1953), 153-167.
95. A. Bonaert, *Descendance van der Meersch à rattacher.* — TF. V (1953), 167-170.

96. Ch. van Renynghe de Voxvrie, *Histoire d'une famille patricienne, les van de Walle de la Châtellenie de Cassel* (suite). — TF. V (1953) 183-249.
97. R. van Steenberghe de Dourmont, *Van Steenberghe*. — Het Land van Aalst V (1953) 246-254.
Genealogische studie over deze familie van 1140 tot op heden.
98. X., *Huldebetoon E. H. Gabriël Celis*. — OZ. XXVIII (1953), 153-162.
99. F. Van Es, *Bibliographie van E. H. G. Celis*. — OZ. XXIX (1954), 23-32.
100. J. M. Gantois, *Pieter Daten, van Kassel*. — WT. XIV (1954), 55.
Dathenus, Protestants theoloog, 1531-1590.
101. M. Matthijs, *Norbert Fonteyne, een groot Westvlaming*. — WV. III (1954), 55-57.
102. J. M. Gantois, *Pieter Lamoot*. — WT. XIV (1954), 56-57.
Kapelaan-bibliothecaris van de Sint-Pieters Stifkerk te Rijsel, Vlaams historicus uit de 18^e eeuw.
103. V. Celen, *Emmanuel Looten*. — VG. XXXVIII (1954), 76-83.
104. C. Reedijk, *Dirk Martens van Aalst en Servaes van Sassen*. I, *Het geboortjaar van Dirck Martens*. II, *De nalatenschap van Martens*. — Het Boek, XXXI (1952) 52-71.
105. *In memoriam Jules Pollet*. — 't Beertje 1954, 8.
106. E. N., *Roelandt Saverij*. — B. LV (1954), 113-117.
Kortrijk 1576 - Utrecht 1639.
107. M. English, *Pastoor vanden Baviere*. — B. LV (1954), 159-162.
108. A. van den Peereboom, *Oraison funèbre de Bruno baron van der Stichele de Maubus*. — TF. V (1953), 312-318.
109. E. van Caloen, *Souvenirs du général Constantin van Hoobrouck, dit le baron d'Aspre*. — TF. V (1953), 170-183.
110. M. Hoc, *Olivier Vredius*. — Bibliotheca Belgica, Livraisons 218-219 (avril 1950).
Bevat, naast een volledige bibliographie, een uitvoerige levensbeschrijving van de veelzijdige Brugse historiograaf en numismaat.
111. P. Declercq, *Kapelaan Lamerant van Reningelst*. — B. LIV (1953), 179-180.
In memoriam.

II. ALGEMENE GESCHIEDENIS

I. GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN

112. S. J. de Laet, *De romeinse nederzetting te Hofstade bij Aalst*. — Cult. jb. voor Oost-Vl., V (1951) (1953) I, 281-302.
113. F. Weigle, *Studien zur Überlieferung der Briefsammlung Gerbertz von Reims*, I. — Deutsches Archiv f. Erforschung des Mittelalters, X (1953), 19-70.
114. J. Noterdaeme, *Boudewijn I, graaf van Vlaanderen*. — GOG. Hand. nieuwe reeks, VII (1953), 55-63.
115. G. Constable, *A note on the route of the Anglo-flemish crusaders of 1147*. — Speculum XXVIII (1953), 525-526.
116. D. Van Derveeghde, *Note sur une charte originale octroyée par le comte de Flandre à ses tenanciers de Berquin et de Steenwerck. (1160)*. — KCG. Hand., CXVIII (1953), 321-331.
Oorkonde van Diederik van de Elzas en zijn zoon Filips.
117. J. Noterdaeme, *De heren van Beveren-Waes, tevens burggraven van Diksmuide*. — Annalen v.d. Oud. Kring v. h. Land van Waas LVIII (1953) 147-156.
XII^{de} en XIII^{de} eeuw. Bewijsstukken.
118. E. Brouette, *Chartes inconnues des évêques de Thérouanne (1216-1260)*. SEPC. Bull. XLIII (1953), 21-26.
Ontleding van 13 oorkonden van het cartularium van St. Augustinus van Terwaan.
119. C. Wyffels, *Een „opstand” te Brugge en de vlucht van Leliaarts naar Sint-Omaars tussen 17 Augustus en 18 September 1297*. — Hand. Em. XC (1953), 63-72.
120. H. Van Werveke, *Munt en politiek. De Frans-Vlaamse verhoudingen vóór en na 1300*. — BGN. VIII (1953-4), 1-19.
Relaas van de lotgevallen van de munt in de 13^e en de 14^e eeuw, beschouwd als bijdrage tot de studie van de politieke betrekkingen tussen Frankrijk en Vlaanderen.
121. J.F. Verbruggen, *De Slag der Gulden Sporen*. Brugge, 1952.
Uitgegeven door het Westvlaams Verbond van het Willemsfonds.
122. L. Delfos, *Het Deventerfragment der „Oudenburgse Annalen”*. — W.T. XIII (1953), 249-251.
123. J. F. Verbruggen, *De Vlaamse vloot in 1304*. — Standen en Landen, IV (1952), 49-76.

124. J. F. Verbruggen, *Un projet d'ordonnance comtale sur la conduite de la guerre pendant le soulèvement de la Flandre maritime*. — KCG. Hand., CXVIII (1953), 115-136.
Tussen 24 September 1325 en 19 April 1326 opgesteld.
125. R. Van Caenegem, *Nota over de terechtstelling van Willem de Deken te Parijs in 1328*. — Hand. Em. XC (1953), 140-142.
126. P. Rogghé, *De zwarte dood in de Zuidelijke Nederlanden*. — BTPHG. XXX (1952), 834-837.
1349-1351.
127. A. De Smet, *Les Belges ont-ils pris part à la fondation de New-York?* — KBA. Med. Lett. 5e s., XXXIX (1953), 35-74.
128. A. De Smet, *Les Belges et la fondation de New-York*. — Bull. de la Soc. Roy. Belge de Géogr. LXXVII (1953) 79-112.
De stichting in 1624 was het werk van enige families afkomstig van de centrale delen van de graafschappen Henegouwen en Vlaanderen.
129. A. de Burbure de Wesembeek, *Un relèvement maritime belge au XVIIIe siècle: Quelques étapes de la Compagnie, dite d'Ostende*. — Communications de l'Académie de Marine de Belgique, VI (1952), 63-69.
130. L. Ronkard, *Les répercussions de la guerre américaine d'indépendance sur le commerce et le pavillon belge*. — Acad. v. Marine v. België. Med. VII (1953), 51-90.
131. A. de Dorlodot, *Les ports d'Ostende et de Nieuport et les fournitures d'armes aux insurgents américains, 1774-1782*. — Acad. v. Marine v. België. Med. VII (1953), 141-156.
132. J. Coolsaet, *Het afsluiten van de haven van Zeebrugge in 1918*. — Het Leger - De Natie, V (1950), 341-362.
133. L. F. Ellis, *The war in France and Flanders, 1939-1940*. London, Her Maj. Stat. Office, 1953. In 8°, XVIII + 425 blz. (History of the second World War-United Kingdom military series).
134. H. Michel, Lugand, A. Reussner, e.a., *La campagne de France. (Mai-juin 1940)*. — RHDGM. III (1953), 1-164.
Belangrijk voor de geschiedenis van West-Vlaanderen in 1940 is de bijdrage van M. G. Saunders, *L'évacuation par Dunkerque* (ibid. 119-134).
135. Ph. van Isacker, *Tussen Staat en Volk. Nagelaten memoires*. Voorwoord van J. A. Goris. Antwerpen, 1952. In 8°, 259 blz.
Oud-minister Ph. van Isacker geboren te Torhout in 1884 en medelid van ons genootschap.

2. PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS

136. A. V(iaene), *Kozakken van de Don in de Vlaanders. Februari 1814.* — B. LIV (1953), 238-240.
137. J. F. Maes, *Aanblikken van Frans-Vlaanderen.* — TCB. LX (1954), 235-237.
138. L. Dendooven, *Dorpen in de Brugse vlakte.* Lissewege, 1954. In 8°, 31 p. ill.
Behandelt de gemeenten : Lissewege, Assebroek, Oostkerke, Lapscheure en Hoeke, Dudzele, Zuienkerke, Meetkerke, Sijsele, Snellegem.
139. N. Kerckhaert, *Het ambacht Boekhoute.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 129-135.
140. P. De Simpel, *Histoire d'une châtellemie en Flandre. Les Seigneurs et Dames de Warneston.* Z. p. n. n. (Ieper), 1954. In 8°, 220 blz. ill.
141. L. Van Acker, *Verzet tegen de laatste tiendheffingen. Ardooie en Roeselare 1794-1795.* — B. LV (1954), 95-99.
142. A. Viaene, *Het Sint-Trudoklooster te Brugge 1550-1600.* — B. LIV (1953), 140-145.
143. Br. Firmin & R. A. Parmentier, *Poging van de Broeders van de Christelijke Scholen tot het openen van een school te Brugge in 1732.* Gent 1954 (Bijlage aan *Paedagogische Echo's* 21^e jg. nr. 1). In 8°, 38 p.
144. J. de Brouwer, *Bijdragen tot de geschiedenis van Denderleeuw. De bekering tot het Kristendom.* — Het land van Aalst V (1953), 268-276.
145. A. Verschuere, *De Minderbroeders te Diksmuide.* Mechelen, S. Franciscusdrukkerij, 1953. In 12°, 32 blz.
146. G. Deghilage, *Saint Albin de Douai, paroisse rurale et la formation de la ville.* — RN. XXXV (1953), 59-67.
147. E. Dhanens, *Het Groot-Goed te Eeklo.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 69-82 ill.
Bewijsstukken.
148. P. Tamboryn, *Elverdinge.* — TCB. LIX (1953), 255-257.
149. A. De Vos, *De lotgevallen van Leon-Marie Haegheman, soldaat onder Napoleon.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 143.
Vrijwilliger uit Evergem. Briefwisseling, bron van de beschrijving.

150. J. Vermeulen, *De vaandrig van Gent, 1452*. — De Toerist, XXXII (1953), 475-479.
De dood van Sneyssens in de kronieken en bij de XIXe-eeuwse schrijvers.
151. F. Francken, *Ieper gisteren en nu*. — TCB. LX (1954), 133-135.
152. F. Clymans, *Het Museum Merghelynck te Ieper*. — TCB. LX (1954), 175-178.
153. Ch. van Renynghe de Voxxrie, *Le Centenaire d'Arthur Merghelynck et la Restauration de l'Hôtel-Musée*. — TF. V (1953), 74-82.
154. A. Ryserhove, *Veldwachters te Knesselare*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 137-142.
155. L. Vanheule, *Ichtegem en de villa Koekelare. Geschiedkundige studies*. Koekelare, 1953. 118 blz., plan.
Zie hierboven p. 84.
156. R. Seys, *Koekelare. Waar is de tijd?* Brugge, (1954). 112 blz. ill.
Schetsen uit het verleden van de gemeente.
157. M. Verhaeghe, *Uit het verleden van Kortemark*. Brugge, 1953. 222 blz. ill., plan.
158. A. Deschrevel, *Onbekende kunstschaten*. — WV. III (1954), 47-49 ill.
Over kunstwerken in het Begijnhof en het O.L.V. Hospitaal te Kortrijk.
159. A. V(iaene), *O. L. Vrouw van Groeninghe in de Sint-Michielskerk te Kortrijk 1803-1816*. — B. LV (1954), 25-29.
160. J. D., *Kozakken te Kortrijk 15-17 Februari 1814*. — B. LV (1954), 16-18.
161. J. Ameryckx, *Nieuwe aspecten en problemen over de geschiedenis van Lapscheure*. — B. LIV (1953), 248-254.
162. J. Ameryckx, *Nog over Lapscheure*. — B. LV (1954), 50-52.
163. J. De Brouwer, *Geschiedenis van het miraculeus beeld van Onze Lieve Vrouw van Lede genoemd de Nood Gods*. Tielt, 1953, 106 p. ill.
Beeld in 1414 in de kerk van Lede geplaatst.
164. F. Vromman, *Kunstwerken in de Sint Pieterskerk te Lo*. — WV. II (1953), 207-209 ill.
165. D. Verstraete, *Burkel*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 83-116.
Hoeve van Ter Duinen te Maldegem.

166. A. Lowyck, *Boerenkrijgers*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 181-189.
 Lotgevallen van „De Goudblomme” in de streek van Maldegem-Oedelem.
167. J. Ameryckx, *De lage Moere van Meetkerke*. — B. LIV (1953), 153-157.
168. M. Cafmeyer, *Rond de Eendenkooi van Meetkerke : Demen Oom*. — B. LIV (1953), 209-217.
169. A. Verhoustraete, *Over de opvolging van Pieter Bladelin als heer van Middelburg in Vlaanderen*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 153-155.
170. H. Lippens, *Le monastère des Pauvres Claires à Middelbourg en Flandre (1515-1606)*. — AFH. XLVI (1953), 60-84.
 Ce monastère avait des filiales à Ypres et à Liège jusqu'au xviie siècle.
171. A. V(iacne), *De loodsdiens van Nieuwpoort, 1770*. — B. LIV (1953), 259-260.
172. C. T., *Kerkdiefstal te Roesbrugge-Haringe 18 Maart 1773*. — B. LV (1954), 14-16.
173. *Roeselare groeit, een gids op alle gebied*. De Levende Steden nr 4. Gent, Speculum Patriae, 1953. In 16°.
 Inhoud : O. Decuypere, *Roeselare, „Middenstandstad” bij uitnemendheid*. B. H. Dochy, *Roeselare in het Verleden*. M. Carlier, *Roeselare, waar te allen tijde gesponnen werd en geweest*. R. Lievens, *Roeselare, Vitale Kern van West-Vlaanderen*. A. Smeets, *Architectuur en Plastische Kunsten te Roeselare*. L. Sourie, *Roeselare in de Litteratuur*. J. Seaux, *Academie voor Schone Kunsten te Roeselare, een woordje historiek*. A. Vermander, *Het muzikaal leven te Roeselare*. J. D(elbaere), *De Familie Rodenbach*. D. Denys, *Het Roeselaars Stadsarchief*. A. D(uforet), *Het Klein Seminarie van Roeselare*. J. Paret, *Rijksmiddelbare School voor Jongens en Meisjes te Roeselare*. R. De Man, *Vrij Christelijk Onderwijs te Roeselare*. G. Lefere, *Bevolkingaangroei en Huisvesting (te Roeselare)*. G. Desmet, *Het Kanaal Roeselare-Leie*. W. Denys, *Roeselare, de „Vrolijke Stede”*. G. Billiet & M. Degeeter, *Het Sportleven te Roeselare*.
174. L. Van Acker, *Een voorgenomen boekhandel te Roeselare 1661*. — B. LV (1954), 29-30.
175. J. J. Pollet, *De Distributie te Roeselare*. — Hand. Em. XC (1953), 57-62.
176. J. P(ollet), *Flitsen uit de Geschiedenis van het Klein Seminarie (te Roeselare)*. *Wanneer en hoe ontstond alhier het Handelonderwijs?* — De Heraut, V (October 1952) 8.

177. J. P(ollet), *Flitsen uit de Geschiedenis van het Klein Seminarie (te Roeselare) — Bij het Heengaan van de Afdeling Wijsbegeerte naar Brugge.* — De Heraut, V (December 1952) 11.
178. J. P(ollet), *Flitsen uit de Geschiedenis van het Klein Seminarie. — Een Nieuw College te Roeselare.* — De Heraut, VI (Mei 1953) 4.
1751.
179. J. P(ollet), *De Geschiedenis van de Kerk van het Klein Seminarie.* — De Heraut, VI (Augustus 1953) 4-6.
Te Roeselare.
180. J. P(ollet), *Hoe Roeselare zijn Klein Seminarie kreeg.* — De Heraut, VI (October 1953) 4-6.
In 1806.
181. J. P(ollet), *Het Superioraat van Carolus Bruson, 1806-1807.* — De Heraut, VI (December 1953) 5-7.
In het Klein Seminarie te Roeselare.
182. M. Cafmeyer, *Kaarten van de oude Heerlijkheid van Sijsele.* — B. LV (1954), 57-60.
183. J. Noterdaeme, *Een oude leprozerij te Snellegem?* — B. LIV (1953), 204.
184. J. Noterdaeme, *Het „Gouden Ringstuk” te Snellegem.* — B. LIV (1953), 259.
185. J. Noterdaeme, *De Vossenbarm te Snellegem.* — B. LV (1954), 77-78.
186. G. De Smet, *Het Drongengoed te Ursel van 1242 tot 1740.* — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 117-128.
187. G. De Smet, *Het Drongengoed te Ursel.* — Oost-Vlaanderen, III (1954), 7-9.
188. F. Vromman, *Oude monumenten en gevels te Veurne.* — WV. II (1953), 194-199 ill.
189. P. Tamboryn, *Veurne.* — TCB. LX (1954), 231-232.
190. A. V(iaene). *De Zaterdagmarkt te Waregem.* — B. LIV (1953), 228.
191. J. Muls, *ƒhr. A. Merghelynck en het kasteel Beauvoorde te Wulveringem.* Gent, 1953. In 8°, 32 p. + 24 pl.
192. G. Gyselen, *Het kasteel Beauvoorde te Wulveringem bij Veurne.* — WV. II (1953), 200-203 ill.

III. BIJZONDERE GESCHIEDENIS

1. RECHT EN INSTELLINGEN

193. J. Yver, *Les deux groupes de coutumes du Nord* (Première partie). — RN. XXXV (1953) 197-220.
De schrijver behandelt in het eerste deel de groep gewoonten „Picard-Wallon”.
194. L. de Groot, *Overzicht van leenwezen in Waasland vóór de 16e eeuw*. — Annalen v. d. Oudh. Kring v. h. Land van Waas, LVIII (1953) 73-128 (Wordt vervolgd).
Over de feodaliteit en zijn gevolgen in het Land van Waas tot 1500. Uittreksels uit het register van 1468.
195. P. Feuchère, *Recherches sur la pairie en Artois du XIe au XVe siècle*. SEPC. Bull. XLIII (1953), 1-26.
196. P. Feuchère, *Pairs de principauté et pairs de château. Essai sur l'institution des pairies en Flandre. Étude géographique et institutionnelle*. — BTPHG. XXXI (1953), 973-1003.
„Née dans la zone franque aux VIIIe-IXe siècles, assimilée à une charge de jugeur, au nombre de douze, pendant la période carolingienne, la Pairie est reconstituée à l'échelon des châtelainies aux environs de l'an 1000. Simple service d'„estage”, compétente en droit commun au XIe siècle, affaiblie au XIIe, elle reconquiert la justice féodale au XIIIe et oblitère sa fonction par la suite, au point d'être réduite, à l'époque bourguignonne, à une vaine et honorifique titulature.” Volgens een onuitgegeven werk van Prof. J. Dhondt.
197. R. Degryse, *De Nieuwpoortse justiciarius en zijn opvolgers 1163-1302*. — Hand. Em. XC (1953), 131-139.
198. P. C. Timbal, *Le testament d'un condamné à mort à Lille au XVe siècle*. — RN. XXXV (1953), 253-260.
Over het bastaardrecht en strandrecht in Vlaanderen.

2. ECONOMISCHE EN SOCIALE GESCHIEDENIS

199. P. Bonenfant, *L'origine des villes brabançonnes et la „route” de Bruges à Cologne*. — BTPHG. XXXI (1953), 399-447.
Un commerce orienté du Sud au Nord existait dans ces villes avant le développement du trafic routier entre Bruges et Cologne: „la prospérité des relations commerciales par voie de terre... est survenue trop tard pour qu'elle ait pu provoquer l'apparition des villes en Brabant”. Ce que l'A. dit de Bruxelles ou de Louvain est également vrai de Bruges.
200. E. Coornaert, *Une question dépassée? L'origine des communautés de métiers*. — TG. LXV (1952), 1-10.

- 201 R. Van Caenegem, *Een onuitgegeven Brugse keure uit 1229*. — Hand. Kon. Comm. voor de uitg. der oude wetten en verord. v. België, XVII (1952), 282-294.
- 202 H. Van Werveke, *Munt en politiek. De Frans-vlaamse verhoudingen vóór en na 1300*. — BGN. VIII (1953), 1-11.
- 203 H. Van Werveke, „Hansa” in Vlaanderen en aangrenzende gebieden. — Hand. Em. XC (1953), 5-42.
- 204 H. Van Werveke, *Les „Statuts” latins et les „Statuts” français de la Hanse flamande de Londres*. — KCG. Hand. CXVIII (1953), 289-320.
Zouden tussen 1242 en 1285 ontstaan zijn naar aanleiding van een twist tussen Brugse en Ieperse handelaars.
- 205 J. Lestocquoy, *Deux familles de financiers d'Arras, Louchard et Wagon*. — BTPHG. XXXII (1954), 51-76.
- 206 J. Marechal, *De houding van de deken van de christenheid tegenover een woekeraar en voorkoper te Brugge in 1344*. Hand. Em. XCI (1954), 73-81.
- 207 R. de Roover, *Oprichting en liquidatie van het Brugse filiaal van het bankiershuis der Medici*. — KVAB. Med. Lett. XV (1953), nr. 7.
- 208 J. G. van Dillen, *Bankiers te Brugge*. — TG. LXVI (1953), 235-242.
Nota's betreffende de studie van R. de Roover, *Money, banking and credit in mediaeval Bruges*. Cambridge, Mass., 1948.
- 209 E. I. Strubbe, *Aantekeningen over de ivoorhandel te Brugge in de XVe eeuw*. — BGN. VII (1952-1953), 226-230.
- 210 E. Gottschalk, *Het verval van Brugge als wereldmarkt*. — TG. LXVI (1953), 1-26.
xv^e en xvi^e eeuw. Schrijver onderzoekt de oorzaken van het feit.
- 211 L. Tytens, *Some facts about early insurances*. — The Review, LXXXIV, N° 3873 (14/8/1953), 876-878.
Bewerkt materiaal uit het eerste deel van het „Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges”.
- 212 L. Tytens, *Early insurance in Belgium*. — The Review, LXXXV, N° 3899 (13/8/1954), 752-754.
Bespreekt naar delen 2 en 3 van het „Cartulaire de l'ancienne Estaple de Bruges” een reeks zeeverzekeringsprocessen lopende van 1469 tot 1551.
- 213 L. Maes, *Les petits métiers en Flandre wallonne*. — Enquêtes du Musée de la vie wallonne XXVIII (1951), 105-111.
- 214 G. P. Baert, *Rederijbedrijf en vishandel te Brugge 1814-1820. Serweytens' Rederij*. — B. LV (1954), 118-124.

- 215 J. Geldhof, *De Izegemse lijnwaadhandel*. — B. LV (1954), 33-41, 89-94.
- 216 E. N., „*Meenensche Waegewieldraeyers*” en *wielen van Menen*. — B. LV (1954), 87-88.
- 217 P. Declercq, *De laatste kreeftenkutter van Nieuwpoort*. — B. LIV (1953), 167-169.
- 218 D. Dalle, *De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIIe eeuw*. — Hand. Em. XC (1953), 97-130; XCI (1954), 5-54.
- 219 E. N., *Een Engelse colonie te Brugge omstreeks 1850*. — B. LV (1954), 31-32.
- 220 S. R. Scholl, *De Geschiedenis van de Arbeidersbeweging in West-Vlaanderen (1875-1914)*. Brussel, 1953. xx + 316 p., ill.
Zie hierboven p. 89.
- 221 O. Mus, *De Leprozerij, genaamd het Godshuis der Hoge Zieken te Ieper. Oorkonden. IV. 1546-1581*. Ieper, Drukk. A. Dejonghe, 1953. In 8°, 67 p. (Bijdragen tot de geschiedenis van de Liefdadigheidsinstellingen te Ieper, volumen V-A).
- 222 O. Mus, *Signeur Jehan Pappin, kapelaan, en het Godshuis van O. L. Vrouw van Nazareth*. Ieper, Drukk. A. Dejonghe, 1953. In 8°, 57 p. (Bijdragen tot de geschiedenis van de liefdadigheidsinstellingen te Ieper, volumen V-B).
- 223 *Kwarteeuw Beernem*. — Deus Caritas est, XXXI (1953), n° 1, p. 5-8.
Geschiedkundige schets van het St. Amandsgesticht aldaar (1927-1953).

3. GESCHIEDENIS DER WETENSCHAPPEN, LETTEREN EN VLAAMSE BEWEGING

- 224 Gilberto di Tournai, *De modo addiscendi*. Introduzione e testo inedito a cura di E. Bonifacio (Pontificium Aethaenaeum Salesianum. Testi e Studi sul pensiero medioevale, n° 1). Turijn, 1953. In 8°, 319 p.
Het *De modo* werd aan Michiel van Rijsel, leraar van Jan, zoon van graaf Willem van Dampierre, opgedragen. Zie bespreking van Ph. Delhay in RHE. XLIX (1953).
- 225 L. Elaut, *Victor Giselinus, Zuid-Nederlands medisch humanist, uitgever van Jean Fernel's tractaat over de Lues Venerea (1579)*. — WT. XIII (1953), 389-394.
Geboren te Zandvoorde bij Oostende in 1543, overleden te Sint-Winoksbergen in 1591.

- 226 A. Viaene, *Twee zeldzame Brugse drukken van Hubert Goltzius*. — Hand. Em. XC (1953), 43-56.
- 227 R. De Ganck, *Piae nugae ofte God-vruchtigh Tijdt-verdrijf van Bernardus-Vereerders*. — Cîteaux Ned. IV (1953), 218-227.
O.m. gedichten van de Duinen-abt Lucas de Vriese.
- 228 R. Cenal, *Juan Caramuel. Su epistolario con Atanasio Kircher, S. J.* — Revista de Filosofía, XII (1953), 101-147.
Uit een Boheemse vader en een Vlaamse moeder te Madrid geboren in 1606. Trad in de Cistercienserorde en verbleef ruime tijd in de Duinen-abdij te Brugge. Gekend als de „princeps laxistarum”.
- 229 V. Verstegen, „*Goddelijcke Lofsanghen*” door *Gulielmus Vander Machtelt, monnik van Boudelo*. — Cîteaux Ned. IV (1953), 281-291; V (1954), 5-29.
G. Vander Machtelt werd geboren in of om 1587 en stierf in 1667. In Bijlage enkele zijner gedichten.
- 230 F Van Wallegghem, *Westvolamingen uit het verleden bezingen Maria*. — WV. III (1954), 99-103.
- 231 E. Dekkers, *De bibliotheek van St. Rikiers in de Middeleeuwen (VIIe-XIIe eeuw)*. — Handel. van het 7^e Wet.-VI. Congres voor boek- en bibliotheekwezen (Gent, 17 Mei 1952), 17-49.
- 232 G. I. Liefstynck, *De librijen en scriptoria der West-Vlaamse Cistercienser-abdijen Ter Duinen en Ter Doest in de 12^e en 13^e eeuw en de betrekkingen tot het atelier van de Kapittelschool van Sint Donatiaan te Brugge*. — KVAB. Med. Lett. XV (1953), n^r 2, ill.
- 233 M. Steel, *Een Fragment van de Middeleeuwse Roman „Moriaen” in het Meetjesland ontdekt*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 161-180.
- 234 N. Huyghebaert, *Een schrijver uit de Sint-Jansabdij te Ieper : Jacobus de Zomere*. — B. LIV (1953), 273-275.
Over Jacob de Zomere (1575-1616) en zijn verloren werk. Ook over Jan de Zomere († 1614), pastoor van Sint-Pieters te Ieper.
- 235 N. Huyghebaert, *Het Leven van de Heilige Godelieve berijmd door Martinus Coucke, prior der Sint-Andriesabdij. 1723*. — B. LV (1954), 125-129.
Het „Kleijn Begrijp des Levens van de heijlighe Godelieve”, getekend M.C.P.V.S.A., in 1868 in *Rond den Heerd* gepubliceerd.
- 236 K. S. [Zevəkote], *Een Rederijkersspel te Handzame 1779*. — B. LIV (1953), 129-134.
- 237 F. Steinmetz, *Correspondance de Montalembert et de ses*

- amis avec le brugeois John Steinmetz, (1795-1883).* — TF. V (1953), 9-49.
- 238 A. Viaene, *Gezelle en Deken De Gryse.* — B. LIV (1953), 265-269.
- 239 F. Van den Berghe, *Het filosofisch onderricht van Guido Gezelle in het Engels Seminarie te Brugge.* — CB. XLIX (1953), 377-396.

4. KUNSTGESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

- 240 P. Quarré, *Saint Bernard et l'art des Cisterciens.* — RA. III (1953), 251-255 ill.
- 241 L. Devliegheer, *Overzicht van de romaanse kerkelijke bouwkunst in Diets Frans-Vlaanderen.* — BTOK. XXII (1953), 199-208, ill.
- 242 P. Héliot, *Les anciennes cathédrales d'Arras.* — Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, IV (1953), 11-109, ill.
Geschiedkundige en archeologische studie van de kathedraal van Atrecht, begonnen omstreeks 1160 en gesloopt in 1799.
- 243 Firmin, Br., *Sint Basilius te Brugge.* — Schets, VI (1952-1953), 169-176, ill.
Betreft de kapel op de Burg te Brugge
- 244 M. English, *De basiliek te Dadizele.* — WV. III (1954), n^r 3, ill.
- 245 Firmin, Br., *Ieper: Sint-Maartenskerk.* — Schets, VII (1953-1954), 45-50, ill.
Bespreekt de herstelling door Jules Coomans na de vernieling in 1914-1918.
- 246 L. De Vliegheer, *De Sint-Kwintenskerk te Oostkerke-bij-Brugge.* — Bulletin van de Kon. Commissie voor Monumenten en Landschappen, IV (1953), 113-131, ill.
- 247 P. Héliot, *Le chevet roman de Saint-Bertin à Saint-Omer et l'architecture franco-lotharingienne.* — BTOK. XXII (1953), 73-96, ill.
- 248 J. Duverger, M. J. Onghena & P. K. Van Daalen, *Nieuwe gegevens aangaande XVIIe-eeuwse beeldhouwers in Brabant en Vlaanderen.* — KVAB. Med. Sch. Kunsten, XV (1953), n^r 2 + ill.
O.m. over werk van Mone, Scherrier, L. Blondeel te Brugge.
- 249 D. Roggen, *Jehan Mone, artiste de l'empereur.* — GBKG. XIV (1953), 205-207, ill.
O.m. over de Schouw van het Vrije en de Greffie te Brugge.

- 250 J. de Borghgrave d'Altena, *Notes au sujet de diverses Madones conservées chez nous*. — BTOK. XXII (1953), 37-44, ill.
Over copieën en repleiken van O. L. Vrouw van Kamerijk, o.m. één te Damme, Hospitaal.
- 251 M. English, *Westvlaamse Madonna's*. — WV. III (1954), 84-91, ill.
- 252 M. Davies, *The National Gallery London*. Volume I. Antwerpen, De Sikkel, 1953. In 4°, 116 blz. + 280 pl. + 1 kleurenpl. (Les Primitifs flamands. Corpus de la peinture des anciens Pays-Bas méridionaux au xve siècle, III).
- 253 S. Sulzberger, *L'exposition de peinture flamande à Londres*. — Le Flambeau, Brussel, XXXII (1954), 159-164.
Daarover nog: *Flemisch art at the Royal Academy*. — Burl. Mag. XCVI (1954), 35: Editorial.
- 254 J. Lavallee, *Collections d'Espagne*. Antwerpen, De Sikkel, 1953. In 4°, 43 blz. + 58 pl. (Les Primitifs flamands. Répertoire des peintures flamandes des quinzième et seizième siècles, I).
- 255 Th. Heinrich, *The Lehman Collection*. — The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New-York, XII (1954), 217-232 + ill.
In deze verzameling zijn hier te vermelden: Hugo van der Goes (O. L. Vrouw met staand kind, tekening), Hans Memling (Mansportret en Maria Boodschap), Petrus Christus (Legende van S. Eligius en S. Godeberta ged. 1449), G. David (Christus draagt het kruis en Verrijzenis, 4 panelen), Meester van S. Ursula (O. L. Vrouw met kind, S. Anna en de schenkster Anna de Blasere † 1480), Meester van S. Aegidius (O. L. Vrouw met kind).
- 256 S. Sulzberger, *Relations artistiques entre Venise et la Flandre*. — RUB. VI (1953-1954), 290-296.
Van de 14^e tot de 17^e eeuw.
- 257 Nojorkam, *De Hispano-Flamencos*. — VG. XXXVII (1953), 479-482.
Betrekkingen tussen Vlaamse en Spaanse schilderkunst in de xv^e eeuw.
- 258 E. Auerbach, *Anglo-Flemish art under the Tudors*. — Burl. Mag. XCVI (1954), 86-88.
In het British Museum tentoongestelde handschriften en tekeningen waarover slechts een getypte catalogus, van E. Craft-Murray en J. Brown, voorhanden was.
- 259 E. Auerbach, *Notes on Flemish miniaturists in England*. — Burl. Mag. XCVI (1954), 51-53.
Bespreeking van enkele verluchte handschriften herkomstig

- van de zgn. Brugs-Gentse school en uitgevoerd voor Engelse opdrachtgevers.
- 260 O. Pächt, *A new book on the Van Eycks*. — Burl. Mag. XCV (1953), 249-253 + 4 pl.
Belangrijke bespreking van L. Baldass' *Jan van Eyck*, London, 1951, cf. boekenschouw *Hand. Emul. LXXXIX* (1952), 194, n° 193.
- 261 P. Coremans (sous la direction de —), *L'Agneau mystique au laboratoire*. Antwerpen, De Sikkel, 1953. In 4°, 130 blz. ill. + 71 pl. waarvan 2 in kleur + 1 kleurenpl. (Les Primitifs flamands. Contributions à l'étude des Primitifs flamands, II).
- 262 P. De Baets, *Het „Lam Gods” onder de loep*. — Schets, VI (1952-1953), 189-194 ill. en Schets, VII (1953-1954), 81-88 ill.
Iconografie van het altaarstuk.
- 263 Ch. Doutreligne, *De flora van het „Lam Gods” onder de loep*. — Schets, VII (1953-1954), 14-18 ill.
- 264 V. Denis, *A propos de l'emplacement original de l'Agneau mystique*. — BTOK. XXII (1953), 209-217.
Schr. weerlegt de thesis van A. De Schrijver en R. Marijnissen (De oorspronkelijke plaats van het Lam Gods-retabel, cf. boekenschouw, *Hand. Em. LXXXIX* (1952), 194) volgens dewelke de krypt van de Sint-Baafskerk de oorspronkelijke bewaarplaats van het altaarstuk zou zijn geweest.
- 265 J. Duverger, *Kopieën van het „Lam Gods” — retabel van Hubrecht en Jan van Eyck*. — Bulletin der Koninklijke Musea voor Schone Kunsten, III (1954), 50-68.
- 266 D. Carter, *Reflections in armor in the Canon van de Paelle Madonna*. — The Art Bulletin, New-York, XXXVI (1954), 60-62 + ill.
- 267 F. Francken, *Hans Memlinc te Brugge*. — TCB. LX (1954), 133-135.
- 268 J. Steppe, *Een binnenzicht van de voormalige Sint-Donaaskerk te Brugge op een schilderij van Memling*. — Bulletin van de Kon. Commissie voor Monumenten en Landschappen, IV (1953), 187-200 ill.
Betreft het paneel met „de opdracht in de tempel” op een zijvleugel van de Jan Floreinstriptiek in het Sint-Janshospitaal te Brugge.
- 269 N. Dufourcq, *Les anges musiciens de l'Apocalypse d'Angers*. — RA. IV (1954), 17-20.
- 270 R. Genaille, *La Déploration du Christ du Musée de Varsovie et les débuts de Jean Bellegambe*. — RA. III (1953), 155-163 ill.

- 271 A. B. Salazar, *Iconografia de J. L. Vives durante los siglos XVI, XVII y XVIII*. — Boletín de la R. Academia de la Historia, CXXXIII (1953). Sección histórica, 305-344 + ill.
- 272 C. J. Neuhuys, *Maîtres du XVIe siècle*. Damme, Musée van Maerlant, 1954, 16 p., ill.
Catalogus van twintig schilderijen uit de xvie eeuw, te zien in het Museum van Maerlant te Damme. O.m. Albert Bouts, Quinten Metsijs, Lucas Cranach de oude, Luis de Morales, e.a.
- 273 A. Schouteet, *De zestiende eeuwse Brugse schilder Willem Benson: Een aanvulling*. — Hand. Em. XC (1953), 143-154.
- 274 A. Viaene, *Een oud schilderij uit de abdij van Groeninge*. — B. LIV (1953), 173-178.
- 275 J. Held, *A drawing by Michiel Coxie after the Ghent altarpiece*. — The Art Quarterly, The Detroit Institute of Arts, Detroit, Michigan, USA., XVII (1954), 58-61 + 1 pl.
- 276 A. Janssens de Bisthoven, *Bewijsstukken in verband met twee bewaarde schilderijen in de Sint-Pietersbandenkerk te Oostkamp*. — Hand. Em. XCI (1954), 64-73.
De Aanbidding der Herders, overschilderd met de overhandiging aan S. Petrus van de sleutels der H. Kerk, door Jan Maes I (1657), en O. L. Vrouw van de Rozenkrans, door J. A. Garemijn (1785).
- 277 A. de Schietere de Lophem, *Iconographie brugeoise: I. L'Hôpital St Jean (suite). Les tuteurs de l'hospice St Julien*. — TF. V (1953), 281-312.
- 278 P. Fierens, *Ensor et le „Carnaval sur la Plage“*. — Bulletin van de Kon. Musea voor Schone Kunsten, Brussel, II (1953), 33-38.
- 279 A. De Ridder, *Constant Permeke*. — KVAB. Med. Sch. Kunsten, XV (1953), n° 1. 47 blz. ill.
- 280 J. Noterdaeme, *Een altaarsteen uit de twaalfde eeuw te Snellegem*. — B. LIV (1953), 218-220.
- 281 J. Soete, *De geheimzinnige steen van Koning Sigis*. — Kortrijk, 1953. In 4°, 16 blz.
De vermeende grafzerk van Koning Sigis van Majorca, op 11 Juli 1302 te Kortrijk gesneuveld. Schr. pleit voor de echtheid van het stuk.
- 282 P. Quarré, *Les caveaux des ducs de Bourgogne à la Chartrreuse de Champmol*. — BTOK. XXII (1953), 115-121 ill.
- 283 A. Janssens de Bisthoven, *Een biechtstoel van Rycquaert Brouckman (1663) en ander mobilair in de Sint-Pietersbandenkerk te Oostkamp*. — Hand. Em. XCI (1954), 55-63.

- 284 E. Dhanens, *Het edelsmeewerk op de tentoonstelling „Religieuze Kunst in Oost-Vlaanderen“*. — Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen, Gent, V (1951, verschenen in 1953), 109-257 + 65 pl. + 1 kaart. Bespreking: *Hand. Emul.* XCI (1951), 87-88.
- 285 C. D(e) N(orme), *De Westvlaamse zilversmidsgilden op de tentoonstelling te Kortrijk*. — B. LIV (1953), 205-207.
- 286 J. Versyp, *De geschiedenis van de tapijtkunst te Brugge*. — KVAB. Verh. Sch. Kunsten, 1954. In 4°, 240 blz. + 45 pl.
Zal in *Hand. Emul.* besproken worden.
- 287 J. Duverger & J. Versyp, *Tapijtwerk in het Museum te Sint-Omaars (Saint-Omer)*. — BTOK. XXII (1953), 153-174.
Benevens Frans tapijt- en legwerk worden er drie Vlaamse tapijten bewaard. Twee stukken (Adam en Eva; De Ezelin van Balaam) zijn herkomstig van de reeks met voorstellingen uit het Oud en het Nieuw Testament, ca. 1460 door Guillaume Filastre voor de abdij van Sint-Bertijn aangekocht. Vermoedelijk Doorniks werk. Het derde Vlaams tapijt stelt het Landelijk Maal voor, uit de geschiedenis van Gombaut en Macée. Brugs werk van het begin van de xviie eeuw.
- 288 J. Versyp, *Enkele nieuwe gegevens betreffende gehistorieerd damastlinnen uit de late middeleeuwen*. — Artes Textiles. Bijdragen tot de geschiedenis van de tapijt-, borduur- en textielkunst, Gent (Centrum voor de geschiedenis van de textiele kunsten, Rozier, 11), I (1953), 25-30.
Gehistorieerd damastlinnen werd reeds in 1453 te Brugge gegeven. Met bewijsstuk.
- 289 J. Versyp, *Een kazufel uit 1517 te Oedelem (West-Vlaanderen)*. — Artes Textiles. Bijdragen tot de geschiedenis van de tapijt-, borduur- en textielkunst, Gent (Centrum voor de geschiedenis van de textiele kunsten, Rozier, 11) I (1953), 73.
- 290 F. Steinmetz, *La Collection Steinmetz à Bruges*. — *Hand. Em.* XC (1953), 154-165.
- 291 F. Steinmetz, *De geschiedenis van de kunstverzameling John Steinmetz, verteld door zijn kleinzoon*. — WV. III (1954), n^r 2.
- 292 G. Gyselen, *Bijdrage nopens de inhoud van de verzameling Steinmetz in kunsthistorisch en artistiek opzicht*. — WV. III (1954), 39-43 ill.
- 293 *Les terres de Lorraine*. — *Connaissance des Arts*, n° 20 (15 octobre 1953), 48-53.
Werken van de Brugse boetseerder P.-L. Cyfflé. Zie ook *ibidem* n° 26 (15 avril 1954), 19.

- 294 Vicomte de Jonghe d'Ardoye, *Trois fers à reliure: Brenaert, van Caloen et van der Laen.* — TF. V (1953), 150-153.
- 295 D. Wittop Koning, *Nederlandse vijzels.* Deventer, Davo, 1953. In 8°, 114 blz. + 45 pl.
Vermeldt een drietal Brugse vijzels waarvan een van Gillis Moerman, 1679 (privé bezit Zutphen) en een van G. Dumery, 1748 (Museum Gruuthuse, Brugge).
- 296 J. Helbig, *Ancienne céramique de carrelage et de revêtement en Belgique.* — BTOK. XXII (1953), 219-240 ill.
Bespreekt Vlaams aardewerk: Gent, Brugge, Torhout, Dendermonde, Harelbeke, enz.
- 297 A. M. Botte, *Over Torhouts aardewerk.* — WV III (1954), 50-54 ill.
- 298 A. Deschrevel, *Het orgel in West-Vlaanderen.* — WV. II (1953), 266-269 ill.
- 299 L. Van Acker, *De Oude Orgels van Ardooye.* Plechtige Wijding en Inhuldiging van het Orgel der S. Martinuskerk te Ardooye op Pinksteren 24 Mei 1953. (Ardooye), Sercu-druk, z.j. (1953), p. 5-11.
- 300 J. Kreps, *Maria, Opus 48 van Jozef Ryelandt (1909-1910).* — WV. III (1954), 104-107.
- 301 M. Nagelmackers, *Le bateau d'Ostende.* — Acad. v. Marine v. België. Med. VII (1953), 217-226.
Over een oud schip gevonden op 8 m. diepte onder een in opbouw zijnde huis.
- 302 A. Janssens de Bisthoven, *In het koetshuis van het Arents-park te Brugge.* — WV. III (1954), 59-61 ill.

5. KERKGESCHIEDENIS

- 303 St. Dirne, *De verering van de H. Bernardus in de Nederlanden.* — Sint Bernardus van Clairvaux. Gedenkboek door monniken van de Noord- en Zuidnederlandse Cisterciënser abdijen samengesteld, bij het achtste eeuwfeest van Sint Bernardus dood. Achel, 1953. p. 307-336.
Ter Duinen, Baudelo, Oost-Eeklo, Nieuwpoort, Waarschoot, Ieper, enz.
- 304 Appermans, *Amandina van Schakkebroek, maagd en martelares.* Schakkebroek Am-Comiteit, 1953. In 12°, 30 blz.
- 305 E. I. Strubbe, *Boeken van Luther verkocht door Jan Rijckaert te Gent (1522).* — Hand. Em. XC (1953), 72-76.

- 306 Y. van der Schoot, *De Hervormde Kerk van Brugge. Beknopt overzicht van haar geschiedenis (geplaatst in het raam van de tijd)*. 's Gravenhage, 1952. In 12°, 36 p. ill.
- 307 M. English, *De dekanaten in 't bisdom Brugge*. — Hand. Em. XCI (1954), 5-17.
- 308 B. Janssens de Bisthoven, *Het godsdienstig leven in het bisdom Brugge tijdens de regering van Albrecht en Isabella*. — CB. L (1954), 3-8.
- 309 L. Vanheule, *De oude dekenij Torhout na de overgave van Oostende 1606*. — B. LIV (1953), 233-237.
- 310 J. Van Eeghem, *Bisschoppelijke en Decanale Kerkvisitaties in het Bisdom Brugge van de XVIIIe eeuw*. — *Vragenlijst door Mgr de Castillion aan zijn Pastoors voorgelegd*. — CB. L (1954), 105-126; 217-232.
- 311 J. De Smet, *De Beloken Tijd in West-Vlaanderen (1797-1802)*. — CB. L (1954), 9-22.
- 312 A. V(iaene), *Goede Week en Paasviering gedurende de Beloken Tijd te Brugge 1798-1802*. — B. LV (1954), 71-77.
- 313 B. de Meyer, *De minderbroeders in het Meetjesland vóór 1797*. — Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland, IV (1952), 11-67.
- 314 N. Huyghebaert, *Le Nécrologe de l'ancienne abbaye de Saint-André-lez-Bruges. Essai de reconstitution*. — TF. V (1953), 249-280.
- 315 J. Canivez, *Clairmarais*. — Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastique, LXXI (1952).
- 316 N. Huyghebaert, *De abdij van Sint-Jansberg te Ieper en de monialen van Groot-Bijgaarden in de XVIIe eeuw*. — Hand. Em. XC (1953), 77-83.
- 317 L. Dendooven, *De abdij „Ter Doest”*. Z. p. 1953. 2e uitg. In 8°, 32 p. ill.
- 318 B. Janssens de Bisthoven, *De Duinen-Abdij aan abt Campmans toegewezen*. — CB. L (1954), 254-261.
Bevat ook de lijst van de oorkonden in het archief van het Brugs Seminarie bewaard, en handelend over de begeving van de abdij aan de opvolgers van abt Campmans.
- 319 R. Fluck, *Guillaume de Tournai et son traité „De modo docendi pueros”*. — Revue des Sciences religieuses, XXVII (1953), 333-356.
Willem van Doornik geboren rond 1230, Dominikaan te Rijsel, doceerde te Parijs tussen 1272 en 1274. Ontleding van zijn werk.

INDEX OP DE VERKORTINGEN

- ABMB. = *Archives, Bibliothèques et Musées de Belgique*. Brussel.
 AFH. = *Archivum Franciscanum Historicum*. Florence-Quaracchi.
 B. = *Biekerf*. Brugge.
 BGN. = *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*. 's-Gravenhage en Antwerpen.
 BTOG. = *Belgisch Tijdschrift voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde*. Antwerpen.
 BTPHG. = *Belgisch Tijdschrift voor Philologie en Geschiedenis*. Brussel.
 Burl. Mag. = *The Burlington Magazine*. Londen.
 CB. = *Collationes Brugenses*. Brugge.
 Cîteaux Ned. = *Cîteaux in de Nederlanden*. Westmalle (abdij).
 GBKG. = *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*. Gent.
 GOG. Hand. of Verhand. = *Handelingen (of Verhandelingen) der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*.
 Hand. Em. = *Handelingen van de Société d'Émulation te Brugge*.
 KBA. Med. Lett. = *Koninklijke Belgische Academie. Mededelingen van de Klasse der Letteren*. Brussel.
 KCG. Hand. = *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*. Brussel.
 KVAB. Med. Lett. = *Koninklijke Vlaamse Academie van België. Mededelingen van de Klasse der Letteren*. Brussel.
 KVAB. Med. Sch. Kunsten = *Koninklijke Vlaamse Academie van België. Mededelingen van de Klasse der Schone Kunsten*. Brussel.
 KVAB. Verh. Sch. Kunsten = *Koninklijke Vlaamse Academie van België. Verhandelingen van de Klasse der Schone Kunsten*. Brussel.
 OZ. = *Oostvlaamse Zanten*. Gent.
 RA. = *La Revue des Arts. Revue des arts et des musées publiée sous les auspices du conseil des musées nationaux*. Parijs.
 RBN. = *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie*. Brussel.
 RHDGM. = *Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale*. Parijs.
 RN. = *Revue du Nord*. Rijsel.
 RUB. = *Revue de l'Université de Bruxelles*. Brussel.
 Schets = *Schets. Orgaan van het Hoger Instituut S. Lucas*. Gent.
 SEPCBull. = *Bulletin de la Société d'Études pour la Province de Cambrai*. Rijsel.
 TCB. = *Bulletin du Touring Club de Belgique*. Brussel.
 TF. = *Tablettes généalogiques, historiques, héraldiques des Flandres*. Brugge.
 TG. = *Tijdschrift voor Geschiedenis*. Groningen.
 VG. = *De Vlaamse Gids*. Brussel.
 Vk. = *Volkskunde*. Antwerpen.
 WT. = *Wetenschappelijke Tijdingen*. Gent.
 WV. = *West-Vlaanderen. Uitgave van het Christelijk Vlaams Kunstenaarsverbond*. Tielt.

ALFABETISCHE INDEX OP DE SCHRIJVERSNUMEN

- Ameryckx J., 16, 17, 161, 162, 167.
 Appermans, 304.
 Arickx V., 34.
 Auerbach E., 258, 259.
 Baert G. P., 29, 214.
 Billiet G., 173.
 Bonaert A., 91, 95.
 Bonenfant P., 199.
 Bonifacio E., 224.
 Bonnez A., 43, 67.
 Boschvogel F., 35.
 Botte A. M., 297.
 Bovesse J., 9, 10.
 Brouette E., 118.
 Bruwier M., 9, 10.
 Cafmeyer M., 44, 57, 59, 168, 182.
 Candaale G., 40.
 Canivez J., 315.
 Carlier M., 173.
 Carter O., 266.
 Celen V., 103.
 Cenal R., 228.
 Clymans F., 152.
 Constable G., 115.
 Coolsaet J., 132.
 Coornaert E., 200.
 Coremans P., 261.
 Cracco D., 60.
 Dalle D., 218.
 Davies M., 252.
 De Baets P., 262.
 de Borghgrave d'Altena J., 250.
 de Brouwer J., 144, 163.
 de Burbure de Wesembeek A., 129.
 Declercq P., 58, 111, 217.
 Decuypere O., 173.
 de Dorlodot A., 131.
 Defraeye L., 56.
 De Ganck R., 227.
 Degeeter M., 173.
 Deghilage G., 146.
 de Groot L., 194.
 Degryse R., 197.
 de Haan T. W. R., 69.
 de Jonghe d'Ardoye, 294.
 De Keyzer J., 2.
 Dekkers E., 231.
 De Laet S. J., 27, 28, 112.
 De Langhe J., 26.
 Delbaere J., 173.
 Delfos L., 122.
 De Man R., 173.
 De Meyer B., 313.
 De Meyer G., 47.
 Dendooven L., 138, 317.
 Denis V., 264.
 De Norme C., 285.
 Denys D., 25, 173.
 Denys W., 173.
 De Ridder A., 279.
 de Riddere E., 85, 89.
 De Roo R., 9, 10.
 de Roover R., 207.
 de Schietere de Lophem A., 94, 277.
 Deschrevel A., 158, 298.
 De Simpel P., 140.
 De Smet A., 127, 128.
 Desmet G., 173, 186, 187.
 De Smet J., 5, 6, 31, 311.

(¹) De cijfers verwijzen naar de volgnummers. De voorzetsels de, du, des, van, von, enz., worden bij de rangschikking in acht genomen.

- Devliegher L., 241, 246.
 De Vos A., 149.
 De Wachter L., 7.
 Dhanens E., 147, 284.
 Dhondt J., 9, 10, 11, 81.
 Dirne St., 303.
 Dochy B. H., 93, 173.
 Doutreligne Ch., 263.
 Draeye H., 24.
 Duforret A., 173.
 Dufourcq N., 269.
 Dumont M. E., 10.
 Duverger J., 248, 265, 287.
 Elaut L., 225.
 Ellis L. F., 133.
 English M., 41, 107, 244, 251,
 307.
 Feuchère P., 195, 196.
 Fierens P., 278.
 Firmin Br., 143, 243, 245.
 Fluck R., 319.
 Francken F., 151, 267.
 Gantois J. M., 100, 102.
 Geldhof J., 65, 215.
 Genaille R., 270.
 Giraldo W., 70.
 Gottschalk E., 210.
 Gyselen G., 192, 292.
 Haesryn R., 72.
 Heinrich Th., 255.
 Helbig J., 296.
 Held J., 275.
 Héliot P., 242, 247.
 Hoc M., 77, 78, 110.
 Huyghebaert N., 234, 235, 314,
 316.
 Janssens de Bisthoven A., 276,
 283, 302.
 Janssens de Bisthoven B., 308,
 318.
 Joosen H., 10.
 Joset C., 9, 10.
 Kerckhaert N., 139.
 Kreps J., 300.
 Lambrechts P., 15.
 Lavalleye J., 254.
 Lefere G., 173.
 Lestocquoy J., 205.
 Leutacker F., 19.
 Leys O., 24, 73.
 Lieftinck G. J., 232.
 Lievens R., 173.
 Lippens H., 170.
 Lowyck A., 166.
 Lugand, 134.
 Maes J. F., 137.
 Maes L., 38, 213.
 Mahieu A., 52, 53, 54, 66.
 Marechal J., 206.
 Matthijs M., 101.
 Michel H., 134.
 Muls J., 191.
 Mus O., 221, 222.
 Nagelmackers M., 301.
 Naster P., 76, 79, 82, 83.
 Neuhuys C. J., 272.
 Nojorkam, 257.
 Noterdaeme J., 114, 117, 183,
 184, 185, 280.
 Onghena M. J., 248.
 Pächt O., 260.
 Paret J., 173.
 Parmentier R. A., 143.
 Pasture A., 3.
 Paternostre de la Mairieu M.,
 84.
 Pieters H., 18.
 Pollet J. J., 175, 176, 177, 178,
 179, 180, 181.
 Quarré P., 240, 282.
 Reedyk C., 104.
 Reussner A., 134.
 Roggen D., 249.
 Rogghé P., 126.
 Rommel F., 1.
 Ronkard L., 130.
 Roosens H., 27.
 Ryserhove A., 154.
 Sagaert M., 39.
 Salazar A. B., 271.
 Scholl S. R., 220.
 Schouteet A., 273.
 Scufflaire A., 9, 10.
 Seaux J., 173.

- Seys R., 156.
 Sloock R., 21.
 Smeets A., 173.
 Soete J., 281.
 Sourie L., 173.
 Stalpaert H., 45.
 Steel M., 233.
 Steinmetz F., 237, 290, 291.
 Steppe J., 268.
 Steylaers P., 71.
 Stracke A., 74.
 Strubbe E. I., 13, 46, 209, 305.
 Sulzberger S., 253, 256.
 Tamboryn P., 148, 189.
 Timbal P. C., 198.
 T'Jonck G., 20.
 Tytens L., 211, 212.
 Van Acker G., 10.
 Van Acker L., 141, 174, 299.
 Van Caenegem R., 125, 201.
 van Caloen E., 109.
 Van Coppenolle M., 30, 32, 33,
 42, 48, 49, 50, 55.
 Van Daalen P. K., 248.
 Van Damme M., 63.
 Van den Berghe F., 239.
 van den Peereboom A., 108.
 van der Schoot Y., 306.
 Van Derveeghde D., 116.
 Van de Walle A., 81.
 Vandewiele H. S., 61.
 van Dillen J. G., 208.
 Van Eeghem J., 310.
 Van Es F., 99.
 Van Gansbeke P., 80.
 Vanheule L., 155, 309.
 van Hille W., 88.
 Van Isacker Ph., 135.
 van Renynghe de Voxvrie Ch.,
 86, 87, 96, 153.
 van Steenberghe de Dourmont
 R., 97.
 Van Walleghe F., 230.
 Van Werveke H., 120, 202, 203,
 204.
 Verbouwe A., 4.
 Verbruggen J. F., 121, 123, 124.
 Verhaeghe M., 157.
 Verhoustraete A., 169.
 Verhulst A., 23.
 Vermander A., 173.
 Vermeulen J., 150.
 Verschuere A., 145.
 Versteegen V., 229.
 Verstraete D., 22, 165.
 Versyp J., 286, 287, 288, 289.
 Viaene A., 36, 51, 64, 68, 75, 92,
 136, 142, 159, 171, 190, 226,
 238, 274, 312.
 Vromman F., 164, 188.
 Weigle F., 113.
 Wittop Koning D., 295.
 Wyffels C., 119.
 Yver J., 193.

Algemene Inhoud

I. BIJDRAGEN

D. DALLE, De volkstelling van 1697 in Veurne-Ambacht en de evolutie van het Veurnse bevolkingscijfer in de XVIII eeuw	18-54
J. DE SMET, De bestuurlijke indeling van West-Vlaanderen onder het Hollands Bewind	149-154
F. EDLER DE ROOVER, Le voyage de Girolamo Strozzi de Pise à Bruges et retour à bord de la galère bourguignonne « San Giorgio »	117-136
M. ENGLISH, De dekanaten in het bisdom Brugge	5-17
A. HODÛM, Oorsprong van de broederschap van O. L. Vrouw Presentatie in de Sint-Jacobskerk te Brugge	97-116
A. C. F. KOCH, De Justitiarii in Veurne-Ambacht inzonderheid te Nieuwpoort	137-148

II. OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

A. JANSSENS DE BISTHOVEN, Een biechtstoel van Rycqaert Brouckman (1663) en ander mobilair in de St.-Pietersbandenkerk te Oostkamp	55-63
A. JANSSENS DE BISTHOVEN, Bewijsstukken in verband met twee bewaarde schilderijen in de St.-Pietersbandenkerk te Oostkamp	64-73
J. LECLERCQ, Poèmes sur la bataille de Courtrai conservés à Tolède	155-160
J. MARECHAL, De houding van de deken van de christenheid tegenover een woekeraar en voorkoper te Brugge in 1344	73-81
A. SCHOUTEET, Un emprunt de Louis de Male aux Lombards en 1368	160-162

III. BOEKBESPREKINGEN

J. DELBAERE, De Verenigde Vrienden. Letter- en toneelgilde, Rumbekke 1853-1953 (<i>J. De Smet</i>)	167-168
E. DHANENS, Het edelsmeedwerk in de tentoonstelling „Religieuze kunst in Oostvlaanderen” (<i>A. Janssens de Bisthoven</i>)	87-88
J. DUVERGER, M. J. ONGHENA & P. K. VAN DAALLEN, Nieuwe gegevens aangaande 16e eeuwse beeldhouwers in Brabant en Vlaanderen (<i>A. Janssens de Bisthoven</i>)	165-167
J. LAVALLEYE, Collections d'Espagne (<i>A. Janssens de Bisthoven</i>)	163-165
G. I. LIEFTINCK, De libriën en scriptoria der Westvlaamse Cisterciënser-abdijen (<i>N. Huyghebaert</i>)	85-87
K. LOPPENS, Geschiedenis van Nieuwpoort (<i>R. Degryse</i>)	83-84

S. H. SCHOLL, De geschiedenis van de arbeidersbeweging in West-Vlaanderen (<i>A. Viaene</i>)	89-92
L. VANHEULE, Ichtegem en de Villa Koekelare (<i>P. Declerck</i>)	84-85
J. A. VAN HOUTTE, Onze zeventiende eeuw „ongeluks- eeuw”? (<i>J. De Smet</i>)	82-83

IV. KRONIEK

IN MEMORIAM: L. Ryelandt — F. Steinmetz — E. H. M. Vandromme	169-170
GESCHIEDENIS VAN WEST-VLAANDEREN	93-94, 170-171
OUDHEIDKUNDE EN KUNSTGESCHIEDENIS VAN WEST-VLAANDEREN	94-96, 171-173
V. BOEKENSCHOUW	174-202

ENKELE UITGAVEN NOG IN VOORRAAD :

- Annales de la Soc. d'Émulation*, vanaf 1839 (ten grote dele uitgeput) per deel . . . . . 125 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. II. Les ménestrels de Bruges*. Brugge, 1912, in 8°, 163 blz. . . . . 60 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise. III. Mémoires de Bruges*. Brugge, 1913-1920, 2 dln. in 8°, 457 + 327 blz. . . . . 250 fr.
- ST. VAN OUTRYVE D'YDEWALLE, *Geschiedenis van het „Veld” of Zuid-Westelijk gedeelte van de gemeente Sint-Andries*. Brugge, 1921, in-8°, 233 blz. . . . 70 fr.
- L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*. Brugge, 1899, 3 dln. in 8°, 463 + 1290 blz. . . . 400 fr.
- H. DUSSART, S. J., *Fragments inédits de Rombout de Doppere. Chronique brugeoise de 1491 à 1498*. Brugge, 1892, in-4°, XIV + 137 blz. . . . . 60 fr.
- J. BETHUNE, *Mémoires des familles brugeoises*. Brugge, 1890, 2 dln. in-4°, XXXV + 512 blz. . . . . 400 fr.
- A. HEYSSE, O. F. M., *Tabulae capitulares almae provinciae Sancti Joseph in comitatu Flandriae Ordinis Fratrum Minorum Recollectorum (1629-1796)*. Brugge, 1910, in-4°, XXV + 169 blz. . . . . 100 fr.
- A. C. DE SCHREVEL, *Établissement et débuts des Carmes Déchaussés à Bruges*. Brugge, 1910, in-8°, 136 blz. . . . 40 fr.
- CH. PIOT, *Cartulaire de l'abbaye d'Ename*. Brugge, 1881, in-4°, 432 blz. . . . . 200 fr.
- A. SCHOUTEET en E. I. STRUBBE, *Honderd jaar Geschiedschrijving in West-Vlaanderen (1839-1939). Analytische inhoud en registers van de Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation” te Brugge*. Brugge, 1950, in-8°, 335 blz. . . . . 200 fr.

Te bestellen :

Secretariaat van het Genootschap voor Geschiedenis,

Komvest, 22, Brugge

Het Genootschap voor Geschiedenis „Société d'Émulation”, in 1839 gesticht, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

De „Handelingen” vormen ieder jaar een boekdeel van minstens 200 bladzijden, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden.

Om lid van het Genootschap te worden, wende men zich tot het Bestuur (Adres : SECRETARIAAT VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS, KOMVEST 22, BRUGGE) met opgave van naam, beroep en adres. Het lidmaatschap verplicht tot betaling van de jaarlijkse contributie (150.— fr.) en geeft recht op de toezending van de „Handelingen” en van de afzonderlijke uitgaven. Bovendien wordt aan de leden een korting van 20 % verleend op de prijs van de „Handelingen” of de afzonderlijke uitgaven, die vóór hun toetreding tot het Genootschap zijn verschenen.